

ROMANTIKA JE ROBA IZ UVOZA

DARIO GRGIĆ

SADRŽAJ

NEVIDLJIVO	5
Sunce	6
Nada	11
Razgovor	13
Ravnodušnost	17
Kradomice	20
Ružno	22
Blebetanje	25
Nevidljivo	28
 ČITANJE	 32
Suptilnost	33
Izmigoljiti	35
Borba	37
Nekazivo	39
Kompleks	42
Čitanje	50
 ŽUDNJA	 54
Prirodnost	55
Ideja	59

Zid	62
Zgodno	66
Žudnja	68
 RODBINA	 72
Blaženost	73
Potok	77
Gnijezdo	80
Tišina	84
Rodbina	91
 Umjesto pogovora: Kako smo Brane Krstić i ja čitali <i>Alana Forda</i>	 95
 O autoru	 99
Impresum	100

Svirali smo tri akorda,
uz mnogo galame...
Tad smo bili divlja horda.
Sad smo psi od slame.

Blogger Lav Afrički

NEVIDLJIVO

SUNCE

Kako je svijet izgledao kada je vatra bila nova? Prije nego što je na nju počeo padati prvi pepeo prvog plamena? Svjetlost je u odnosu na tamu u istom odnosu u kojemu je materija u odnosu na nematerijalno. Užasan deficit, mikroskopska prisutnost svijeta što ga nazivamo našim u odnosu na svijet koji nam izmiče, ta matematika koja je sazdana oko nepribilježivosti, i ovdje potvrđuje svoju zagonetnu supremaciju. Ono što nam je poznato stoji na vršcima prstiju, na malom temelju, na kocki leda što se topi, sa svih strana okruženo tajanstvenošću. Tama vodi milijun naspram nula, a ipak, u svemiru je zapanjujuće mnogo sunaca. Samo na Mliječnoj stazi navodno ih ima stotinu milijarda; njihove termonuklearne vatre otapaju zaleđenost prostora oko sebe, unoseći ujedno u nj zrake svjetlosti.

Njih je po mističkim predajama sedam. Šest prostornih i jedna središnja, izvankozmička – ta posljednja mogla bi biti ona u kojoj tragači za nadzemaljskim pronalaze mir. Ali, zapravo, svi govori o Suncu trebali bi započinjati pričom, možda mu se drugačije i ne možemo približiti, a ta bi priča u sebi morala imati pjesmu. Evo jedne stare priče: Bio jednom jedan faraon. Zvao se Amenhotep III. Život je proveo u raskoši i rasipništvu, no začeo je sina Amenhotepa IV., koji će kasnije postati Ekhnaton i postati veliki zagovaratelj Sunca. U političkom se smislu ova njegova sklonost svjetlosti očitovala kroz ogorčenu borbu što ju je vodio s Amonovim svećenstvom i njihovim raspusnim životom, možda je to djelomično bila i reakcija na životni stil pokojnoga oca. Tadašnje je svećenstvo, naime, u velikom hramu u Karnaku držalo goleme hareme i na stotine, možda tisuće konkubina. Mladi vladar nije blagonaklono gledao na ovaj sveti razvrat, čak je rekao kako su najveće zlo upravo riječi svećenika. Da je u njima pronašao najmanje svjetlosti.

Ekhnaton je božanstvo vidio u Suncu. Za njega je Sunce izvor sveg života, i ispunjavalo je kraljevu dušu radošću. O svojem Bogu i svojoj radosti napisao je pjesmu:

Umiljato se ti pojavljuješ na nebeskom svodu,
O, živi Atone, začetniče života.
Kad se dižeš na istočnom obzorju,
Ti svojom ljepotom ispunjaš cijelu zemlju.

...

Zorom se dižeš na obzorju,
Kao kugla zračiš cijeloga dana,
Rastjeruješ mrak, odašilješ svoje zrake
...
Ljudi se bude i ustaju na noge,
jer si ih ti uspravio.

Međutim, najzanimljiviji je stih u kojemu Ekhnaton kaže kako kada zađe, kada ga više nijedno oko ne može vidjeti, Sunce i dalje prebiva u njegovu srcu. Politički orijentirani historiografi pišu kako je ova velika monoteistička himna, možda prva takva u povijesti, među ostalim i znak ujedinjenja mediteranskog svijeta pod Egiptom: Ekhnatonov Bog pripada svim narodima podjednako. Kao u Cervantesova *Don Quijotea*, gdje kiša i Sunce podjednako zapadaju svima, a ne samo izabranima.

No vratimo se počecima. Zamislimo Zemlju kako se prikuplja u mraku. Zamislimo pra-Sunce i zamislimo plinove i prašinu, zamislimo tolike količine plinova i prašine da se, da smo kojim slučajem na toj pra-Zemlji, od ovog međuplanetarnog otpada uopće ne bi moglo vidjeti Sunce. Svako malo dolazi do eksplozija, holivudski rečeno, dimi se na sve strane, od visokih se temperatura površina Zemlje topi pa površine u pravome smislu i nema, sve je užarena, melasasta lava. Zemlja je nalik na vulkan bez vulkana samog, imamo samo lavu izriganu iz nevidljive, nepoznate utrobe. Gotovo kao savršeno ubojstvo. Ili savršeno rođenje? Znanstvenici u to doba datiraju sudar našeg protoplaneta s nekim drugim, ne baš malenim protoplanetom, uslijed čega se jedan njegov dio odvojio i nastavio kružiti neposrednim susjedstvom. Taj odgrizeni, odbijeni komad današnji je Mjesec.

Sada zamislimo kako protječu eoni vremena. Nekakav svemirski usisivač ili kozmički Heraklo kao da čisti Augijine staje međugalaktičkih putanja. Polako nestaju plinovi, prašina, mahnuti minijaturni svjetovi što se zabijaju u sve pred sobom. Nad Zemljom nastaje masivna atmosfera i svjetovi se lagano hlade. Stvari počinju dobivati svoj oris. Na planet se hvata tanka kora. Zemlju s neba zapljuskuju ledeni bregovi. Oni se odmah, u prvom dodiru s vrelom Zemljinom površinom, tope i pretvaraju u vode, što je potpomoglo kasnijem nastajanju mora. I onda jednoga dana, nakon nezamislivo dugog vremena, nakon čitavog niza neizvjesnih obrata, ovo za život krajnje negostoljubivo mjesto obasjala je prva zraka Sunca. Nema duše koja ne može zamisliti ovu sliku: sve podrhtava, sve treperi, sve se, da se tako izrazimo, polako skuplja, a kroz koprenu prašine, kroz guste oblake, stidljivo se

provlači, pomalo se i probijajući pritom, prva, spasonosna zraka Sunca. Bio je to izlazak iz vulkana.

Sada je trenutak za malu digresiju. Neoprezno je nastaviti dalje a ne spomenuti da postoje i crna sunca. Mi Zemljani skloni smo brkanju sunaca. Što je donekle shvatljivo, jer nijedno od njih nije lažno. Victor Hugo ima stih koji kaže: „Strašno crno sunce iz koga noć zrači.” Za razliku od prijašnjih slika, ovu nije moguće zamisliti. Tako barem tvrdi Paul Valéry, koji zapisuje kako se radi o divnom negativu do kojeg ne možemo stići ni maštom. A ipak su nam se dogodila i događaju nam se. Jednom je Bernard Shaw, držeći zdravicu Einsteinu, rekao da bi za neke ljude bilo bolje da se nisu rodili. Aleksandar, Cezar, Hitler, gotovo pa većina političara. Kad pogledaš što rade zaključiš da je bolje da ih nema. A kakva su to sunca bila, crna sveproždiruća sunca! Pomoću onog prvog postojimo, zbog ovih nas tamnih plurala ima manje nego nas je moglo biti. Drugo crno sunce na koje treba obratiti pozornost nalazi se duboko u svakome od nas. Energija čiji potmulj tutanj osjećamo svakodnevno; taj opasni vrebajući vrtlog ne treba brkati s karmelićanskom tamnom noći duše. Crno sunce je ona točka u vama iz koje ste jadni, jalni, savijeni, zapljuvani i opasni i gmizavi. Ono nije iskušenje nego već unaprijed potpisana kapitulacija. U pakao se silazi pomoću njegovih gravitacijskih sila.

Literarno neobično eksplozivan boravak u paklu imao je francuski pjesnik Rimbaud, koji je o ovoj ekskurziji napisao knjižicu pod naslovom *Sezona u paklu*. Rimbaud je bio veliki buntovnik i nije na sebe gledao kao na kršćanina. Čak je upitno da li je na sebe gledao kao na jedinku. Zapisao je: „Ja, to je netko drugi”, i cijelo je njegovo djelo obilježeno sviješću o mnogostrukosti vlastita identiteta. Ali je bio i pametan čovjek, potpuno svjestan da je kao elementarna čestica društva posve u polju djelovanja raznosmjernih silnica nazora, predrasuda, običaja i normi – čak bismo mogli reći kako upravo pobrojane stvari izazivaju specifičnu dimenziju unutarnjeg pakla, onog što ga je Sartre pokušao pokriti čuvenom maksimumom: Pakao, to su drugi. Što onda reći za sve koji su to samima sebi? No, kako se pakao ponaša kada je obasjan zrakama svjetlosti? Kada kod Dantea Krist siđe u pakao, ondje, nesvikle na ovu vrstu svjetlosti, na tri mjesta napuknu zidine podzemnoga grada. Samo što se u danom slučaju radi o jednoj od sunčevih transmutacija, onoj u kojoj se Sunce metaforizira kao čistoća bića. Krist je dolje proveo neko vrijeme i onda izašao na danje svjetlo.

Sam izlazak nije tako jednostavna stvar kako ovdje izgleda i vjerojatno zaslužuje posebnu riječ, čak više njih, od kojih bi prve bile riječi poput „inicijacije”, zatim „Pakla” samog kao

teško osvojivog termina, a našlo bi se mjesta i za neke popratne trabante, bez kojih stvar ne bi mogla klapati, poput riječi „učitelj“, „apoteoza“, ili recimo „mapa“. Joseph Campbell zapisuje kako su ova dva svijeta, podzemni i nadzemni, zapravo jedno, i da je u poimanju ove činjenice suština herojeva povratka iz mračnih kušnji na danju svjetlost. I dodaje kako nas ne bi trebala zbuniti nekonzistentnost između mudrosti donesene iz dubina i razboritosti koja se obično pokazuje djelotvornom na danjem svjetlu. Teško je u jednu slitinu sliti mucavo progovaranje tame s jezikom svijeta svjetlosti. Osnovno bi u cjelokupnom herojskom pothvatu bilo buđenje i onda sjedinjavanje čovjekova nutarnjeg sunca sa sunčanim principom kozmosa – to bi bio finalni razlog napuštanja svijeta – a za napuštanje se svijet uvijek sveti, što cijenu nipošto ne umanjuje – i onda, riječima alkemičara, ponovno od dva napraviti tri, te se iz dvodimenzionalnog svijeta recepata vratiti u trodimenzionalni svijet žive riječi.

Sufijski mistik i teolog Suhrevardi, oslovljavan kao Učitelj filozofije prosvjetljenja, utemeljio je posebnu filozofsku, teozofijsku i sufijsku tradiciju poznatu kao filozofija svjetlosti. Čuven je i po tome što je kritizirao Aristotelovu suhu racionalnost kao nedostatnu za stupanje u kontakt sa cjelinom. To je zadatak koji bi prema Suhrevardiju moglo obaviti jedino živo srce, jer ono čuva sposobnost dosluha s iskonskim vrelima života. Tek dubinom kontemplacije stiže se do pravih riječi, vulkanskih zvijezda koje imaju u sebi otisnutu najdublju tajnu postojanja. Ako i živimo, živimo samo u onoj mjeri u kojoj otključavamo ovaj jedinstveni misterij: tko smo, odakle smo i kamo idemo? Suhrevardi je pisao kako ovu tajnu mogu nositi riječi, a najbolji je nosioci i raskriljuju da je i drugi vide. Deset Aristotelovih logičkih kategorija smatrao je nekompetentnima za ovaj pothvat otvaranja sfera krasote, one su dostatne pukoj svjetovnosti, no nad ovim jednim ima još mnogo drugih sunčanih svjetova. Postoji neograničen broj anđeoskih hipostaza, čistih svjetlosti, bića svjetlosti, a najozbiljniji je zadatak čovjekov na Zemlji: buđenje umnih osjetila uz pomoć kojih možemo neposredno svjedočiti blizinu takvih bića i entiteta neuvaljanih u oklop i kaljugu tvarnog.

Prava priroda, uvir i izliv, srž svega je – svjetlost. Svjetlost u beskrajnom stupnjevanju od najviše do najniže svjetlosti, upravo ove koja svjetluca u tjelesnoj mrklini u kojoj prebivamo. Zajedničko je svim bićima da su osvijetljena svjetlošću koja se rasipa u savršeno uređenim nizovima. Svako je svjetlo čistilište između svjetlosti iznad i svjetlosti ispod. Smisao je života u povratku najvišem svjetlu. U tome nam pomažu čudesne ptice Simurzi, na njihovim krilima dolazimo do istinskog zavičaja ljudske duše, odbacujući prije toga koprenu po koprenu od tmine i mesa, tanjeći time opnu između nas i najvišeg svjetla. Život savršene usmjerenosti podaren je samo rijetkima, za to je potreban valjda najrjeđi talent. Tužno je što nisu česti ni

oni Zemljani koji imaju nekoga zbilja svojega, onako kako je Osip Mandeljštam govorio svojoj Nadeždi: Ti si moje ti. Nekoga kome iz dubina Suhravardijevih zvjezdanih kapija što raskriljuju mogućnosti tolikih svjetlosti možete s vremena na vrijeme reći: Ti si moje Sunce.

NADA

Nada je neraskidivo povezana s apokalipsom. Naime, ako se nadaš, ako si dobar u nadanju, onda je sva tvoja nada usmjerena prema tako nazvanom smaku svijeta. I ovdje, kao kod gotovo svih u svijesti stalno nazočnih termina, skloni smo sve omotati u svoje oblatne. Kod apokalipse nije stvar u tome da će sve propasti, nego da će se, napokon, sve vratiti svojem izvornome licu. Prije toga će, naravno, biti malo plamena. Apokalipsa je točka na kojoj završavaju svi ovdje u ovome svijetu započeti putovi, gdje se sve zbroji i dobije onaj finalni okvir u kojemu zlo napokon progovori smislenim glasom. I ako nešto ima smisla čekati, onda je to taj trenutak. Trenutak u kojemu će svinjarije propjevati glasom slavuja. Onaj jedinstveni moment kada će se uspostaviti da je koljačeva kama zapravo anđeosko gudalo koje tankoćutno prebire po nekoj od Bachovih kantata. Da nam je tada biti gledateljem i slušateljem! Ukratko, u nadi ima nešto zastrašujuće, nešto što obilato nadilazi svakog pojedinačnog čovjeka, ma koliko se on nadao, ma kakva njegova nada bila. Pisci Kabale isticali su kako živimo u svijetu u kojemu se želje ispunjavaju. Ali oni govore o željama, a ne o nadi. Kabalisti, te kombinacije mudraca i kartaroša, nisu ništa zapisali o nadi. No nada ne bi trebala biti pukom željom. Želje se tiču svjetovnoga, nade iznadsvjetovnoga, one su stube kojima se penjemo ka nebesima. Ako ju je moguće prelomiti u množinu? Ili je točnije: želje i nada? Život pročišćen od želja tako bi osvojio nadu. Kao da je želja čovjek koji se pretvorio u majmuna, a nada, iako je ovo samo naizgled stavlja u majmunsku poziciju, može od majmuna načiniti čovjeka. Ovdje je, jasno, samo kapitalizirano naše nadanje da nada potiče evoluiranje, ili, da se poslužimo prastarom slikom, da ona od gusjenice može napraviti leptira. Svakako bi nam tada bilo jasno da, kada govorimo o nadi, govorimo o ostvaraju Novog Jeruzalema, gdje, eto, u okviru iste slike, možda nećemo biti anđeli, ali ćemo ipak imati krila. Želja bi onda bila pseudonada, nada koja se nekako prelomila u sebi, koja se, da tako kažemo, ostavila nade; jedino što još podsjeća na njezino porijeklo izvjesna je količina sve zaparloženiije vrtnje ukруг, lišene unutarnjeg smisla. Nekakva energija bez nazivnika koja se na koncu istroši u borbama protiv same sebe. Beznadnost tako kao da je ugroženost osnovne biološke funkcije, kao da je protuživotna. Što je, paradoksalno, dovodi u najveću moguću blizinu nade, sjetimo se samo odnosa nade i apokalipse. Jedan od najčešće previđanih Isusovih naputaka tiče se prakse ponašanja u situaciji kada vjernik nešto zaište od Boga. Isus kaže da je potrebna posebna vrsta stava, gdje vjernik mora zauzeti držanje kao da je njegovom iskanju već udovoljeno. Kao da budućnosti zapravo i nema, vrijeme je već stalo, taj mukli događaj je iza nas, zajedno s apokalipsom, nakon koje su se oni čista srca

smjestili u spomenuti Božji megapolis. Emerson je zapisao da nam Posljednji sud vraća našu prvu promisao. A vraća nam je stoga jer je bila točna, bila je prava. U cjelovitom skladu Posljednjeg grada tako bismo se mogli sresti s kolektivno nesvjesnim, s potisnutim sadržajima i oblicima, sa svime čega smo se odrekli u ime što bolje uklopljenosti u društvo, u ime ove prve i najveće izdaje. Tako da se mit o Padu opetuje na individualnoj razini od osobe do osobe. Što se događa kada čovjek prvi put svjesno prešuti ono što misli i izgovori nešto sasvim drugo, nešto što se uklapa u mozaik u kojemu se u tom trenutku nalazi? Njegovo se pravo biće zgrči, zaprepasti, da bi se naposljetku skupilo negdje u besputnim dubinama. Heideggerova potraga za jezikom možda je bila pokušaj da se rekonstruira intonacija prve primisli, one koju smo izdali. Na koncu, nije li, na izvjestan način, njegovo najpoznatije djelo Bitak i vrijeme moguće čitati kao glomaznu simfoniju koja je važnija u svojem nastojanju da se izgradi, čisto zvučno, jedan novi jezik kojim bi se moglo pristupiti tom pitanju kristalnog imenovanja stvari, nego u raspredanju o gigantomahiji? On je cijeloga života sanjao o tome da bude Grk, da bude, dakle, čovjek koji je, među ostalim, u stanju vidjeti bogove. To u njega nije ona ad hoc ničéanska predsokratovska filozofija koju je Nietzsche kao koncept trebao zbog zaokruženosti svojeg prevrednovanja svih vrijednosti, nego iskonska nada da je moguće u sebi biće preustrojiti tako da bude u stanju općiti s esencijama bitka. U vremenu postoji zlatna nit. Ona koja sve drži kao vlastitu baštinu na koncu će implodirati i izazvati Posljednji sud. Tada će, u procesu nemilosrdnog oduzimanja, svakome biti vraćeno njegovo jedino vlasništvo; problem patnje tada bi bio problem cijene kojom smo od ovog prekupca kupili nešto što smo imali od prvoga trena. U tome bi se trebala sastojati nada: u želji za Apokalipsom, u želji za ponovnim susretom s bićem kojeg smo se odrekli istog trena kada smo ga postali svjesni. Sve ostalo su nadanja, tlapnje, odgode, nove laži. Svijet u plamenu, plamenu koji pokreće ljude, okreće ih sebi i spušta u bezdan koji ih definitivno otkida od ispranih fantazija lažnog postojanja uobličenog u bezbroj udruženja, koterija i društava. S nadom da će se napokon zaustaviti stroj koji proizvodi čak i pobunu ne bi li bolje dekorirao ekskluzivnu ponudu na tržištu jada.

RAZGOVOR

Nedavno sam čitao o iskušenjima nekog monaha u egipatskoj pustinji. Eremiti su se početkom četvrtog stoljeća povlačili od svijeta i živjeli po pećinama. Hilendarska biblioteka njihova prebivališta prevodi kao „kelije“, neobično lijepom riječju koja zvučnošću približava stanja i okolnosti njihova života, barem nama, modernim čitačima njihovih neobičnih statičnih putešestvija. Osim što odmah budi asocijacije na ćeliju, riječ „kelija“ nekako svojom arhaičnošću kao da upozorava da se nije radilo o pukom nedobrovoljnom zatočeništvu, nego da je stvar umnogome ozbiljnija. Kako nisam lingvist ni filolog koji vjerodostojnije istražuje slojeve ove riječi, ili njezino porijeklo, oslanjam se tek na čula, to jest na djelovanje koje na njih vrši ova riječ: za sanjarenje je katkad dosta i ono što nam u vezi s nečim što nam plijeni pozornost može poručiti naše uho. Unatoč tome što se radi samo o jednom slovu, neprofesionalnome znatiželjniku kakav sam i sam doimlje se kao da eoni odvajaju ova dva stanja: boravak u keliji i boravak u ćeliji. Uglavnom, monah o kojemu vam želim reći nekoliko riječi zvao se Isidor, prije nego što se posve povukao iz svijeta bio je vrstan zograf, a njegova je kelija bila, uz svu tu silnu povučenost od svijeta, još nekako dodatno postrani, tako da je monah tjedne provodio u samoći.

Što sve može snaći usamljena isposnika poučava nas, osim monaških spisa, i literatura. Dostatno je da se sjetimo Flaubertove pjesničko-filozofske rapsodije *Iskušenja svetog Antuna*. Iskušenika preplavljuje vlastito podzemlje, i on je u stanju „vidjeti“ sama sebe kao preokrenutu čarapu iskićenu tragovima i metamorfozama svih dušinih sadržaja. Duša se u ovakvim situacijama pretvara u čarobno kazalište, a pred njom se odvija prava drama, što su je ovi neobični i senzibilni ljudi doživljavali kao epopeju iskušenja i kod sretnih ishoda i samog iskupljenja. Halucinacije su znale biti toliko jake da su imaginativniji među njima osjećali kako se pred njima raspliću fabule iz paralelne realnosti koju su uspjeli dosegnuti svojim skoncentriranim životima. Naravno, kao što možete očekivati, svim je tim predstavama i njihovim bujnim orkestracijama dirigirao nitko drugi do Đavao osobno, ili preko nekog od svojih najintimnijih podložnika. Pustinjaci nisu tražili prostor za mir – tražili su doduše i to – nego prije svega prostor u kojemu će vrijeme, da se tako izrazim, postati prostor. Unutrašnje vrijeme, naravno. Gdje će sve ono što se krije u čovjeku i pravi od njega roba, moći izaći van. Bilo im je važno osigurati si vrijeme i mjesto te mir da bi do ovog sučeljavanja moglo doći. Da bi se dogodio onaj rat o kojemu je govorio Krist, kada čovjek suptilnom nutarnjom operacijom od sebe uspije odalečiti sve što nije striktno duhovno orga-

nizirani život po načelima njegove posebne dinamike. I sad, Isidor, koji je prije toga prošao, što'no se kaže, sito i rešeto, bio sluga, bio rob, bio i slobodan čovjek znatna utjecaja, koji je i u pustinji uspio, nekako, izboriti se za, da se tako izrazimo, ekskluzivno mjesto, s kojega je i drugu braću monahe mogao gledati poizdalj, provodi već godine sjedeći ispred kelije, moleći se Bogu gotovo neprekidno, listajući uz to danomice bogatu slikovnicu vlastita ne baš mirna i ne baš čista prethodna života. I jednoga dana, kako to već znade biti, u daljini, od pustinje, ugledao je kako se prema njemu približava nepoznat netko. Iako sam još nije imao iskustava mednih nutarnjih blagodati kao ni jezovitih trpkosti iskušenja, i iako im se sve ovo na osami proboravljeno vrijeme ponizno nadao i svesrdno se za njih pripremao, sada je, ako je vjerovati zapisima, njegovim srcem prošao otprije mu iz svjetovnoga života znan osjećaj koji bi najtočnije bilo okarakterizirati kao jezu. Iz daljine, polako, prema njemu je išla vitka, možda prije ispijena nego elegantna spodoba. Da li je to glasnik mudrosti i sreće, ili je, i to danas, kada se ne osjeća baš najbolje, na njega odlučio krenuti Zli sa svojim agentima? Ovdje moram nakratko prekinuti priču. Monasi su imali čitav niz preporučenih sredstava za odupiranje iskušenjima. Molitva je bila tek jedno od njih. Ovdje se radi o ljudima potpuno drugačijeg ustroja od našega. Ne mislim pritom samo na njihov asketski način života, iako i takve stvari ne treba zanemariti, da se oni drugačije hrane, da ni dan ne provode ugađajući sebi, da oko njih nema svjetske vreve, da su u duhovnom smislu, pogotovo s obzirom na stanje današnjega čovjeka, doista duhovni oci, da smo mi za njih djeca u doslovnome smislu te riječi. Jer današnji čovjek, kako bilježe neki psiholozi, poput Wilhelma Reicha, duhovno dogura negdje do dvanaeste godine života, a onda se ostatak života vrti u krug po kriteriju, znanjima i unutarnjoj zrelosti toga uzrasta. Sve to, naravno, uzimam u obzir, ali i još nešto povrh toga. Ovdje se radilo o ljudima koji su znali da duhovne esencije postoje. Ne vjerovali, nego znali. Znali jer su ih vidjeli, ili su vidjeli nekoga tko ih je vidio. I vidjeli su da je on od toga iskustva pa naovamo drugačiji čovjek. Na osnovu promijenjenosti tih ljudi početnici u iskušeništvu znali su da su na pravome mjestu. Nepoznato, drugim riječima, za njih nije bilo nepoznanica. Nepoznato je drugačije ustrojeno, ali se od onoga što ne postoji, ili o čemu nemamo nikakvo svjedočanstvo, razlikuje vrlo važnom činjenicom postojanja. Nije klasificirano, nije zavedeno u kataloge, od njega se suvremena znanost, na izvjestan način, pomalo i ježi, a ljude posvećene uranjanju u jedinstvenu tajnu smatra opskurantistima. No monahe, pogotovo ove prve, teško da bi za to bila briga. Kao što je golema razlika između viđenja i pukoga gledanja, tako se i njihova centriranost temeljila na stvarima koje su sami iskusili. Sjetimo se samo suhoga, gotovo bilježničkog Swedenborgova izvješća o svjetovima iza ovoga našeg svijeta. Iz stranice u stranicu, i tako tisućama stranica, proteže se Swedenborgovo superiorno nabranje dimenzija neznanog. Gotovo činovnički monotono, s

tek povremenim ekskurzom do granica duhovitosti (kada, recimo, piše o čovjeku koji se, ne bi li zaradio nebo, odrekao svih životnih užitaka i zadovoljstava, i s kojim ni anđeli ne znaju što bi, jer je i takva praksa pogrešna), tekstom, dakle, gotovo posve lišenim poetizacija znanih nam iz knjiga Tereze Avilske ili Ivana od Križa, gdje imate osjećaj kako je uspon ka Bogu ovim autorima povod da riječi pretvore u unikatnu glazbu spasenja.

Ali da se vratimo pisarničkim izvještajima s terena. Pa onda, ako možemo, zamislimo situaciju u kojoj imamo čovjeka usred pustinjske osame, čovjeka koji je život podredio soteriologiji. Pada večer, sjenke su sve duže, a prema njemu, nakon tko zna koliko vremena, odmjerenim korakom ide duguljasta čovjekolika figura. Isidor je dobro informirani isposnik, i čuo je podosta o tome što se sve živome čovjeku može dogoditi u pustinji. Na horizontu, vidio je, približavala se oluja, sive tamnine pjega u planinskome ponoru su nabrekle i uzvrtjele se, odozgor je kapao sirup guste svjetlosti sumraka. Kada mu se posve približio, Isidor je vidio da se, barem izvanjski, radi o čovjeku odjevenom u monašku halju. Možda je u tom trenutku pomislio, o, kako banalno, došao mi je u najobičniju vizitu netko od pustinjskih sudrugova. Međutim, razgovor, njegova tema i tijek, Isidora nisu u godinama koje su uslijedile učvrstile u mišljenju da je razgovarao s čovjekom. Niti je bio siguran da se radilo o nekoj drugoj vrsti bića. Žderao se što gosta nije pitao za ime, što se i sam nije predstavio (iz toga je naknadnom pameću zaključivao da je preskočio predstavljanje jer je u svojoj prestravljenosti pretpostavio da ovaj i tako predobro zna tko je on, Isidor). Prve riječi gotovo da su ga u to potpuno uvjerile. Putnik je Isidora pristojno pozdravio, Isidor je sa svoje strane hodočasniku ponudio nešto malo hrane i vode, pozvao ga je da podijele večernji obrok što ga je bio namijenio samome sebi. Kako su padale noćne sjene, gost je sa sve manje ljubopitljivosti, ne skrivajući više svoju radoznalost, lovio Isidorov pogled. I onda mu rekao: „Sotona sve zna. On je nadohvat poznavanju cjeline, bliže je tome nego oni koje kuša. Koji se u lijenosti i taštini svoga duha zadržavaju na bijednim dijelovima, ma kako ovi privlačno izgledali.” Isidor se pokušao obraniti skromnošću, od starijih otaca preporučenom poniznošću, ali na gosta ovi manevri nisu ostavili ni najmanji utisak. Na tipične formule, na te desetljećima smišljane i pripravljanje lokote što su svakog iskušenika trebali držati na pristojnoj udaljenosti od nemira, stranac nije uopće obraćao pozornost.

Kao da je sve to vidio već puno puta, i gotovo da nije skrivao dosadu što ponovno mora otključavati istu staru bravu. Ukratko, Isidorov čudni dijalog s još čudnijim gostom – užasno logičnim gostom, usput rečeno – mogli bismo svesti na sljedećih nekoliko stvari. Iskušenja, govorio je ovaj putnik namjernik, barataju najslađim riječima, potpuno iskreno im se predajući. Nema u zlu neiskrenosti. Dapače, iza zala kriju se vrhunci iskrenosti, potpune

predanosti, počesto i maksimumi ljepote, odnosno uzbuđenja čiji vrhovi opasno konkuriraju i bezvremenoj ljepoti. Ljudi bježe od zla, i bježeći od zla bježe od dijela u cjelini koji će im poslije nedostajati. Bez tog dijela neće moći obuhvatiti cjelinu. Sotona je znanje. A bez znanja je nemoguće biti čovjek, možeš biti milošću ogrnuti anđeo, to da, ali čovjek bez znanja ne možeš biti. Evo, i Swedenborg je zapisao kako budala, ma koliko sveta bila, neće ući u raj. Sotona hladno izlaže svoja znanja, svoje neosporne istine, svoje besprijeckorne konkluzije, svoje nebeske spoznaje, da, nebeske, jer je on najbliži Stvoritelju, njemu nedostaje samo jedna mala nit, jedno mrvičasto nešto, jedan mali atom, i onda bi znao sve. A to malo što mu nedostaje zove se spoznaja cjeline, čiji je i on, Sotona, tek dio. Krupan dio, ali dio. Tko od njega bježi, izmiče mu dohvaćaj uokvirene cijelosti svega, koju nazivljemo Bogom. Radilo se, kao što sami možete vidjeti, o zagonetnome pustinjском razgovoru kakav bi, od naših relativnih suvremenika, mogli voditi poneki od ruskih bogotražitelja, možda ponajprije Berđajev, čije je djelo posvećeno ovom preplitanju načela dobra i zla, koja u njegovim knjigama vode vrlo napet razgovor, koja su, kao na Maljevičevim slikama, kao još ranije, u yinu i yangu, samo dijelovi dinamične cjeline predane uzajamnomo kontrapunktiranju. Ili još točnije, igri stvaranja.

RAVNODUŠNOST

Iako bi moglo izgledati kako Meister Eckhart u svojoj *Knjizi božanske utjehe* od kćeri stradalog oca zahtijeva upravo ravnodušnost, da mu se ona u tom trenutku čini najprikladnijim sredstvom za umrtvljavanje boli, gotovo pa je nemoguće čovjeka koji je u svojim predavanjima znao reći – zapravo uskliknuti – „sada dobro ovdje pazite“, kako ikome, pa čak i jako ožalošćenome, kao lijek preporuča anesteziiranje duševnih i duhovnih čutila. S druge strane, opasno je ravnodušnost, svojevrsnu letargiju spram svega, po Aldousu Huxleyju „kugu dvadesetoga vijeka“, poistovjećivati s hvaljenim mističkim ciljem: siromaštvom duha. Siromašan duhom je, tvrdi Eckhart, onaj čovjek koji ništa neće i ništa ne zna i ništa nema. On to troje „nema“ kroz vrlo specifičan, a zapravo ubojito izdignut odnos spram pojavnih manifestacija sama sebe, bile one tjelesne, duhovne ili materijalne. Ova izdignutost, i u tome je njezina prikrivena snaga, naravno, ne postoji, jer joj kao protuteža stoji nasuprotna savršena skromnost. Savršena skromnost nešto je, opet, posve nezamislivo, jer tražiti bilo što savršeno na ovome svijetu znači tragati za nečim čega nema. Time čega „nema“ ispuniti svoju dušu znači zauzeti spram strašne logike ispravan stav. Na toj se točki, nakon višegodišnjeg ili maltene trenutačnog vremenskog procijepa, posve je svejedno, u čovjeku počne događati Božja, a ne njegova volja. Međutim, kada je zamoljen da utješi kćer kojoj je upravo umoren otac, Eckhart se nalazi u situaciji onkraj mistične potrage za Bogom. Pokušajmo ga zamisliti: Meister Eckhart je bio duhovni učitelj na glasu, a dama vjerojatno prilično bogata i ugledna, čim si je mogla priuštiti ovakva glasovita tješitelja i vodiča kroz zemlju sjena. Zapravo, ne vjerojatno, nego sigurno, jer se radilo o uciviljenoj ugarskoj kraljici Agnezi, a ubijeni otac bio je, spomenimo i njega, kralj Albrecht I., vojvoda austrijski, dok se samo ubojstvo dogodilo godine 1308. Šteta što nemamo stare kalendare, što ne znamo u koje je godišnje doba veliki učitelj zapadnoga kršćanstva (u čijem se naučavanju sliveno odmah našlo tajnovito istočno brahmansko učenje) otišao do ugarske kraljice. I je li do tamo jahao ili bio vožen u kočijama? Je li padala kiša, ili je padao snijeg, je li bilo sunčano, ili je bio jedan od onih, ni ovakvih, ni onakvih dana. Bilo bi ga zgodno vidjeti kako se susreće s uobičajenim putnom problematikom. Da je ostao zapis kako mu se pokvario kotač ili je njegov konj uganuo nogu. Da su ga napali i opljačkali razbojnici. Da je sreo nadnaravno lijepu djevojku. Ili nadnaravno lijepa mladića. Da ga vidimo u tom trenutku. A može lako biti da uopće nije putovao i da je knjižicu koja obaseže nekih dvadesetak-tridesetak stranica jednostavno sastavio i kraljici poslao po nekome. Sama se *Knjiga božanske utjehe* sastoji od tri dijela. U prvom dijelu Eckhart općenito podsjeća na osnovne principe: dobrotu, mudrost,

pravednost i istinu. Završava ponešto okrutnim upozorenjem kako utjehu ne treba tražiti u izvanjskim stvarima, koje su odreda, samom svojom biti, bolne i neutješne. U drugom dijelu Eckhart izlaže tridesetak dosta općenitih mudrosti kojima se čovjek kojega satire patnja može utješiti, ili u njihovu svjetlu barem relativizirati svoje muke. Praktične savjete, recimo da gubitak usporedimo sa svime što nam je nakon tog gubitka preostalo, miješa s jačim teološkim razglabanjima, podsjećajući na stvarnost iznad stvarnosti, kao na jedino mjesto prema kojemu bi trebalo biti upravljeno ozbiljno duhovno oko. Priroda prirodno stremi boljemu, pa je iza svih naših gubitaka, posebice ako su veze osobno zasnovane, veliko, u Eckhartovu slučaju ne nužno nasmiješeno, Božje lice. Treći dio je praktične naravi; u njemu Eckhart podsjeća što su sve u prošlosti ljudi napravili kao reakciju na loše okolnosti njihovih života. Vrlo slično raspreda Maurice Maeterlinck u svojoj knjižici *Mudrost i sudbina*. No ni on ne brka nehaj s kojim je ponekome moguće podnositi udare sudbine s tupošću ravnodušnosti. Tako ni Eckhart ne traži od kraljice da umrtvi samu sebe, nego da razvije svijest o oku koje vidi oko koje gleda.

Problem ravnodušnosti nadnio se, naravno, i nad prve crkvene oce, pa tako i na tajanstvena autora Apokalipse. David Herbert Lawrence smatrao je da je to „najodvratnija od svih knjiga Biblije“, „puna navodne kobi“, „pobožnog prenemaganja“, „mutne ponesenosti i svečanosti“, koja je u autoru *Ljubavnika lady Chatterley* izazivala samo gnušanje. No jedan je njezin ulomak Fjodora Dostojevskoga toliko nadahnjivao da ga je stavio kao moto *Bjesovima* ili *Zlim dusima*, kako hoćete. Čak štoviše, glavni romaneskni lik bio je uključen svojom mlakom, spram svojih darova ravnodušnom pojavom, u prokletstvo upućeno crkvi u Laodiceji. Sama kletva manje-više je poznata i svodi se na konstataciju da laodicejski vjernici nisu „ni studeni ni vrući nego mlaki“. Međutim Stavrogin, oko kojega se vrti cijela radnja *Bjesova*, na prvi pogled ne izgleda kao netko koga bi anđeo htio ispljunuti, dapače, baš u njemu se događaju stvari koje onda zagonetnom epidemijom prelaze na ostale likove romana. On svejedno završava tragično, zbog nemogućnosti da se prema čemu u svojem životu postavi aktivno. Usljed, kako je njemu izgledalo, bescjenja stvari. Usljed ravnodušnosti. Dostojevski, pronicljiv i pokvaren kakav je bio, nekako preko ramena dobacuje čitatelju, točnije, skreće mu pozornost na nekoliko gramatičkih i pravopisnih grešaka iz Stavroginova oproštajna pisma. Ali, unatoč ovom izrugivanju, Dostojevski nije bio ravnodušan prema svojem liku. Nadjenao mu je ime Stavrogin, koje korijen vuče iz grčkoga *stavros*, križ, što je valjda trebalo simbolizirati njegovu veliku misao, i ispisao je potresne stranice „Stavrogrinove“ ispovijedi, u kojoj ovaj ražalovani časnik carske vojske obrazlaže dihotomiju požude i monaštva, odnos između prostaštva i svetosti, tih bratskih pojmova. A možda mu je takvo ime dao jer je upravo ravnodušnost najnezgodniji križ? U pismu jednome znancu Dostojevski

je napisao kako je htio opisati lik „praznog čovjeka koji ne želi biti prazan“. Ipak, njegov lik sve što želi ne želi dovoljno snažno. Epicentar velike energije dijaboličnog Stavrogina upravo je njegova ravnodušnost, gorka činjenica da mu je, iako s priličnim pouzdanjem sluti da ima Boga, posve svejedno.

Raj u kojemu se nalazi Eckhart napučen je neutješnim udovicama koje sanjaju da spavaju s nekim tko je kao Stavrogin. Crkveni naučavatelj satima priča, pokušava ih utješiti, a one se ogledaju preko ramena, u smjeru pakla – potpuno u skladu s Nietzscheovom politički prilično nekorektnom mišlju s dva dna i dvije nekorektnosti, po kojoj je crkva – i da ga dopunimo, kao uostalom i književnost – sve interesantne ljude (ili likove) smjestila u pakao, „što je jasan mig ženama kamo treba da idu.“

KRADOMICE

Ako je vjerovati predaji, jedna od najmudrijih žena koje su ikada živjele, bila je Rabia el-Adawia. Ona je bila sufi, bila je veliki mistik. A među svim mističkim, da se tako izrazimo, rodovima, sufiji su možda najmističniji. Nijedna druga mistička tradicija nije do te mjere izvan tradicije, nije toliko nekonvencionalna u uobičajenom značenju konvencionalnosti. No osim za divlju buku, sufi još više slovi kao znalac za tišinu, za dugotrajnu, izvana gledano posve ugaslu, utonulu meditaciju. Baš u toj ugasloj nepomičnosti kriju se najblagotvornije berbe znalaca ove drevne vještine, starije od islamske religije, starije možda i od religije same. Možda se prvi religijski val rodio baš iz te meditacijske bonace, u srcu prve osjetljive duše koja je imala dovoljno živaca da jednostavno sjedi i ništa ne čini. Da sjedi kao što znade sjediti vješt lovac i da čeka. Da kradomice, stišana do granice nepostojanja, gleda i sluša što se događa. Nešto što je najbliže i najdalje istodobno. A sufiji su se takvim stvarima mogli baviti u velikim vremenskim komadima, u pravim gromadama vremena. Bili su to supermeni poniranja u sebe, gotovo posve različiti od običnih ljudi. I to vam nema nikakve veze s ovom fitness snagom kombiniranom s upravo nevjerojatno zdravom prehranom propagiranom posljednjih desetljeća po Zapadu: pritom se ne misli samo na držanje ritma treninga i objeda, nego na cjelokupnu mašineriju koja od solidnoga građanina zahtijeva izvjesna suzdržavanja iz kojih se onda povratno iščitava snaga njegova karaktera. Ne, sufi bi vjerojatno odgovorio, da se kojim slučajem upusti u opisivanje stanja – a neki se jesu upustili, i to je onda najtočnija zamisliva poezija – da se ovdje radi o rastvoru energije na jako velikoj visini, onoj, na primjer, koja je potrebna da bi procvala ruža. Vidite? Sufiji su jednostavno otkačeni, ili da upotrijebimo drugu, možda bližu riječ, oni su zaneseni. Oni su se oslobodili karaktera, oni nemaju navike, barem ne u navedenom smislu. Sufi zna da stvar nije u snazi volje. Stvari koje čine, čine ne da bi potvrdili sebe ili da bi dokazali vlastitu nepokolebljivu kamenitost, nego da bi nešto gledali, nešto što se u dubini duše, rekosmo već, tiho prikrada, kradomice prolazi, i za čije viđenje nije potrebna najveća tvrdoća nego upravo suprotna osobina: gipkost. Ne klanjanje, nego čekanje, ne dnevni rasporedi, nego budnost, spremnost, trenutak viđenja, i onda proslava.

Sufijima se i inače znalo spočitnuti da nisu korektni muslimani, i za njih se poodavno priča da su svojevrsno divlje cvijeće islama, čak da su stariji, drevniji od islama. Rabia el-Adawia je navodno bila nenadmašan majstor upravo u tom za obična čovjeka posve čudnom poslu u kojemu se od pravog radnika traži ni manje ni više nego da ne radi ništa. Iako zvuči posve

jednostavno, gotovo kao ispunjenje sna, raditi ne radeći ništa, ipak nije tako. Prvo, ta vrsta besposlenosti nema nikakve veze sa zamišljajima tipične dangube o idealno provedenome danu. Dvostruka nepomičnost vrlo se brzo pokaže stotruko težom od teškoga fizičkoga posla, a ovu činjenicu svatko od nas može provjeriti iz ovih stopa. Kvaka zbog koje inače suzdržljivi sufiji, spomene li se tišina, imaju puna usta riječi u činjenici da se baš tamo, u toj tišini, događa sve zbog čega vrijedi živjeti. Naravno, pod uvjetom da možemo vjerovati ljudima koji su, kako rekosmo, na zlu glasu i među svojim, i to na takvoj osobitoj vrsti zloga glasa po kojoj su sufiji čarobnjaci zamaskirani u muslimane koji vuku materijalnu korist iz oportune nasadenosti na komoditet i brojne druge prednosti boravka pod toplim krilom organizirane religije.

Sufijska udubljenost kao da vuče korijene iz budističke *vipasane*. *Vipasana* nije puka kontemplacija u srednjovjekovnom smislu, kada posvećenik, prevrćući po glavi stih ili misao iz kanonskih tekstova, pronalazi svojevrсни duševni mir. Buda je smatrao da su došla teška vremena i da je, za razliku od predašnjih dana, kada je molitva ujutro i svečeri dostatna da se čovjek usredišti, sada potrebno stalno raditi na sebi. I onda je preporučivao svojim monasima da s pažnjom krenu od ovih najbližih stvari, da, dakle, pripaze na tako notornu i dohvatljivu stvar kao što je dah. I da onda od daha krenu ka ostalim tjelesnim, ovaj put doslovno priručnim elementima svakodnevnog življenja. Da budu obazrivi. Profesor filozofije i pisac Stephen Asma zapisuje kako je budistička obazrivost „moćna meditacija koja prodire kroz dehumanizirajuća odvlačenja pažnje”. Asma također primjećuje kako je Budin nemar spram vječnih tema, spram duše, Boga, ili bilo čega vječnoga, stoga što sve to zapravo onemogućuje korektno obnašanje naših neposrednih dužnosti jednih spram drugih. Iako se ovi reci o budističkoj nepopustljivoj koncentriranosti na život sveden na pet čula čine beskrajno udaljenima od sufističke zanosne udubljenosti u tajnovite nutrine, radi se o stanjima koja su neraskidivo povezana pažnjom, i prikradajućim spoznajama kao posljedicama te pažnje. *Vipasana* je samo sredstvo, ništa više. Samo nešto uz pomoć čega se monasi, sufiji, jogiji, tko god, prikradaju nečemu što se i samo kreće na vršcima prstiju. To je pomalo komična slika. Kao u filmovima Sama Peckinpaha: nenasna buka, i onda odjednom *slow motion* prekriven zaglušujućim mukom. I što oni tada vide? Kada su jednog posebno lijepog dana zvali Rabiju el-Adawiju da prestane s meditacijom i izađe van da vidi ljepotu svijeta, ona im veli da se vani vidi stvoreno, a da je u nutrini moguće vidjeti stvoritelja.

RUŽNO

Sve je ružno, pomislio je Juan de la Cruz, ta nakaradnost svijeta mora biti dio općenitijeg Božjeg plana, nešto što moramo podnositi strpljivošću i postojanošću, inače čemu? Pitanje je samo tko mi ovo šapće u uho? Ako Bog, tada je to iz njegove prevelike želje da se ne zaslijepim i ne pogriješim sada na kraju. Ako je Vrag, to je stoga što želi, da se tako izrazim, da pljunem na djelo Svevišnjega. Ovo je sigurna klopka, ovo dvoumljenje oko ružnoga, ovo gađenje na svijet. Na kojoj se strani nalazi izvor vječnoga života? Šapuće li mi Bog iz svijeta ili iz gađenja?

Juan de la Cruz se nalazio u Andaluziji, i iza njega bijahu brojna razočaranja. Ovo je godina 1591., godina njegove smrti, ali on o tome, naravno, još nije znao ništa. Mrznu mu tabani, iako je sredina ljeta. Po glavi premeće sliku svojega pretposljednjeg neprijatelja, vikara karmelićana Nikolu Dorija. Mrmlja si pritom u bradu: „Duša se moja rastopila / čim si progovorio“. No kada je pred nekoliko mjeseci Nikola Dorio progovorio u povišenim tonovima, Juan Cruz se nije sjetio ničega iz Svetoga pisma.

Pred očima mu je treperilo upozorenje – čije? – da ne smije pristati ni na čije razočaranje slike stvarnosti. Da je neposluh jedini posluh, i da nijedna cijena prinude nije veća od gubitka koji donosi pristanak na samu mogućnost prisile. Grdoba Doriovih upozoravanja i karanja u njemu je budila samo tu jednu jedinu sliku.

Noći su mu bile teške: sanjao je Judu Iskariotskoga kako se njiše na drvetu u beskrajnoj pustoj poljani. Mogla je to čak biti i nekakva golema dvorana sa sivim zidovima; u nedogledu jednoličnog prostora bilo je nemoguće razaznati išta ovosvjetsko; Juda je bio živ i postavljao mu je pitanja, a Juan je smišljao odgovore sapet panikom. Kao da bi jedna jedina netočna riječ od njega napravila podanika u ovom udaljenom kraljevstvu koje mu je polako zarobljavalo maštu i posljednjih tjedana selilo u udove. Bilo mu je sve hladnije. Masirao bi svečeri noge, trljao ih, udarao po njima, ali bez većih rezultata. U njemu je stalno puhao vjetar. Fjukao mu kroz kosti. Vani je priroda cvjetala u pandemoniju ljeta, a on se pokrivao sa dva, tri ćebeta. Osjećao je kako prestaje biti ono što je bio cijeloga života. U njemu se razrješavao davno spleteni čvor, i osjetljivijih trenutaka gotovo da je mogao začuti tu u sebi začetu škripu. On to u tome trenutku nije znao – u to je postao relativno siguran tek početkom zime – ali bijahu to prvi njegovi koraci po kostima vječnosti. Hodio je tako između svjetlosti i tame, između srčanosti i hladnoće, razdražljivosti i meditativnosti, samokritike i

samodopadnosti, između, zapravo, dvaju zavađenih, protusmislenih pokornosti, nepokornosti redu u kojoj je vidio kulminaciju svoje svjetovne pokornosti i pokornosti logici točnih odgovora na pitanja redovito sanjanog pitača, i iako se smrzavao, zbog kojih se budio obliven znojem. Nije znao, nije mogao znati, da će on, prognani grešnik, jednoga dana biti proglašen svecem. Toga je ljeta Juan da la Cruz bio uhoda u vodenom tunelu vlastita straha. Imao je osjećaj da ga sapire golemo vodena stihija koja mu spaljuje samosvijest. Bio je gotovo siguran da ga iz višedesetljetne ukorijenjenosti otkiva ruka kakvu dosad nije sreo.

U rijetkim pogledima koje je upućivao na Ubedu na ulicama ugledavao je samo ofucane pse. Kada bi ga braća karmelićani iznijeli na terasu da uhvati zadnje zrake sunca počesto bi utonuo u san. Redovito bi ga budilo to pseće komešanje: prenut bi ugledao čopor od pet, šest pasa kako, kao reptili, plaze jedni preko drugih. Svakim je pogledom na spetljano klupko dlakavih tijela doznavao jednu šifru zla više; njihova su ga zapjenjena tijela podsjećala na mučne, zaobilazne putove ljudske spoznaje, jednako zarobljene strašću kako su ove džukele prostor ispred samostanske građevine ledile režanjem. Pokriven brojnim pokrivalima, ugodno, sve u svemu, smješten ovdje odlukom viših crkvenih dostojanstvenika, četvrt stoga da ozdravi, tričtvrta da napokon umre i prestane činiti neugodnosti majci crkvi, milovan k tome sunčevim zracima, gledajući kako otac Ramon samom svojom pojavom paklenski klepet klupka polubijesnih nezemaljskih stvorova vraća natrag ponovno u svijet obične jave, premećući ih u obične pse što se oko njega umiljato omataju, Juan de la Cruz bi iznova iznenađeno vrtio film prema unatrag, sjećajući se brojnih situacija koje, činilo se, okreće na zlo, na ružno, samim svojim pogledom. Sposobnost stvarnosti da bude oblikovana, njezina glinenost još je u ranoj mladosti nagnala maloga Juana de Yepesa još tamo u Fontiverosu da otpočne s molitvama. Bile su to isprva obične dječje zazivaljke zaštite, nemušti i neuki pokušaji duha da nađe zaklon od čudovišnih, samotnošću obilježenih stvorenja iz drugih sfera što ga pohađahu danomice, kao upozorenja da je put uzan i pozvanih malo. Nicali su u njegovu imaginaciju odasvud: nebo je tih davnih dana bilo probušeno, a zemlja močvarasta. Skeletni principi milosrdnosti i evanđeoske jednostavnosti bili su kod njega zasijani strahom od nezemaljskih stvorenja koja su pružala ruke prema njemu. Katkad bi odnekud iza zapanjujućeg đubrišta, kao balzam svetog sna, prokapalo ulje zlatasto i postojano, i tada bi Juan imao osjećaj da je umukla tiha pjesma radnika kao i mehanički molitveni recitali olakih pristupivača Bogu i njegovoj u zlo svijeta usađenoj istini. Bio je najzaštićeniji onih dana kojih je bio spreman na nezaštićenost, najlakši kada je osjećao svu tegobnost karikaturnih, spodobama podobnijih duhova koji ga zagovaraše na algoritamski pristup Bogu i spasenju. Ljudi koji ga okruživahu od početka njegova školovanja – a zarana je bila primijećena njegova nadarenost – izgledahu mu kao lakomisleni

dvorjani posvećeni ogovaranjima, spletkama, potkazivanjima, razmetanju, udvaranju, oblizivanju. Nije mu se činilo da itko trne od straha jer svijetom hodi vladar za kojim hodi kontravladar sa svitom svojih naoružanih sablasti. Vidio je jasno figure tamnih duhova kako se kreću među njima, dok si nalijevaju vino na gozbama i grabe se na misama za molitvenim položajima. A sada je uplovljavao u posljednju bonacu svojega života, više guran nego vođen, okružen psinama, debelim fratrma i truljenjem vlastita tijela, dok mu je polupraznim ulicama duha, kao daleki odjek, kao sjećanje, kao kontrapunkt strahotnostima, odjekivala misao: Koliko pak Bog cijeni ovaj mir, ili san zasjenjeni...

BLEBETANJE

Bog je svijet stvorio pričajući. Toma Akvinski vjerojatno bi rekao da je pjevušio, pritom pažljivo birao riječi. Emil Cioran sigurno se ne bi složio: zamišljamo ga kako mrtav hladan govori kako je Bog zapravo zli demijurg; u trenutku stvaranja svijeta već je bio starac kojemu su opadale moći, i tijekom operacije kreacije svašta je nalupetao. Amiel je rekao kako je svecu sve divno; iz te je konstatacije, koja zvuči kao utjeha, koja je prejaka, moguće zaključiti da nije bio prosvijetljen, da je bio pijan na neki način. Time se ne želi reći ništa drugo do da bi ga um naštiman kao Cioranov vrlo lako čuo kao izdanka loze koja korijene vuče još od staroga stvoritelja. Govorenje kao palijativ, strašna zlouporaba riječi, izgovaranje zvonkih a zapravo posve neprovjerljivih konstatacija, osnovno je obilježje ljudske vrste. Prije svega mislimo na blebetanje u agori, na trgu, međutim, blebeće se i u okvirima strukturiranih diskursa, u priči, romanu, pjesmi, filozofskoj raspravi. Heidegger, koji je u *Bitku i vremenu* najoštrije osudio brbljanje, bio je veliki brbljavac. Kako drugačije protumačiti njegove šumske tekstove, njegovu švarcvaldsku kapicu, njegovu političku naivnost? Budisti imaju sliku majmuna koji u svijesti skače s lijane na lijanu; to mozak, nepovezano blebećući, plete svoja tkanja oko pospanih zračenja neuronskih stanica. Zaustaviti te procese veliki je pothvat. Béla Hamvas stoga je nirvanu prevodio kao *plijevljenje korova*.

Bog je svijet stvorio pričajući, čovjek ga razgrađuje blebećući. U okviru tradicije ovo bi bila legitimna tvrdnja, međutim, Van Gogh je na svijet gledao kao na skicu, doduše majstorsku, ali ipak samo skicu. Blebetanje se u okviru ovako doživljena svijeta može tumačiti kao mucanje, kao defekt, kao govorna mana, kao ozbiljna nedorađenost. Veliki filozofi i vjerski reformatori (posebno ovi drugi) izgradili su čitave sisteme – ti sistemi imaju, među ostalim, ambiciju biti velikim reduktorima blebetanja. Već spomenuti Heidegger smatrao je da je blebetanje povezano sa znatiželjom. Hanna Ozogowska u svojem romanu *Tajna zelenog pečata* jasno kaže: znatiželja vodi u propast. Zabadanje nosa u sve i sva rezultira amorfnim razlijevanjem platonovskog čuđenja u degeneriranu znatiželju. Govor se prometne u *diskurs bez strukturalnog kostura* čija je moć zapanjujuća te nije slučajno da ga se sinonimizira sa zarazom. Mem je element kulture koji se prenosi oponašanjem. Što bi onda bio *bleb* kao osnovni element od kojeg je sastavljeno blebetanje? Autentično življenje bilo bi anamnetičko pribavljanje riječi kojima je Bog, izgovarajući ih, stvarao svijet. Sukladno tome, neautentično življenje predano je inertnom udaljavanju od tog izvora i predstavlja izvjesni oblik skleroze

života. Duh krene putom nadolje, počne se kameniti, pretvarati u materiju. Iskre koje se pritom proizvode su *blebovi*.

Sokrat je mislio da sve stvari imaju suprotna obilježja: nešto što je lijepo ima i svoje ružne strane. Međutim, što započeti s nečim sastavljenim od samih ružnih svojstava? Govor sastavljen da se njime ne bi reklo ništa, kuća izgrađena da bi poništila sam smisao stanovanja, ili, kako kaže Paolo Virno, prepričavajući Heideggera, carstvo konformističkog niveliranja svakog osjećaja i razumijevanja. Drugi čin: scenom zavlada predindividualno, „inhibirajući svaku moguću individuaciju”. Treći čin: šire se opće prihvaćena mnijenja. Lijek je nasuprotan nezainteresiranoj kontemplaciji. To je način života koji „prije svega implicira pragmatičnu uključenost”. Virno piše da brbljanje potvrđuje „istaknutu ulogu društvene komunikacije, njezinu nezavisnost od bilo kakve stege ili pretpostavke, njezinu punu autonomiju”. Što to znači? Prije svega da ne postoji svijet ideja, kao u Sokratova blistava učenika Platona, na koji bi se iskazi referirali. Blebetanje je samodostatan događaj, bez izravne veze sa stvarima o kojima blebeće. Blebetanje je prije svega nereferentno, neutemeljeno. Obično kažemo, ili čujemo kako se za neku ženu kaže: lijepa je, ali nevjerna. Iako nitko ne zna ništa više od činjenice da je lijepa. Njezina nevjernost proizvedena je blebetanjem i pripada njegovom kraljevstvu. No ne zadugo: iako nereferentno, blebetanje interaktira s okolnim svjetovima; ovakva dezinformacija mijenja komunikacijske postavke oko lijepe žene. Nešto što isprva nije bilo predviđeno u takvoj se situaciji može iznenada artikulirati. Otprilike tako Virno. Sokrat, s druge strane, nije u krivu kada kaže da je zatvorenik onaj tko ne poznaje filozofiju. Danas bismo rekli: tko nije nakrcan psihičkim i duhovnim antivirusnim programima. Onim tamaniteljima korova Béle Hamvasa.

Svrha blebetanja nije uspješno komunikacijsko prometovanje misli, stavova i uvjerenja. Dapače, društveni kodeks blebetavca podrazumijeva da se njegove iskaze neće čuti kao neopozivo istinite. Naprotiv, to su varijacije na temu! Sukladno tome, sve što inače podrazumijevamo kod komunikacije – a ovdje se radi o proizvodnji irelevantnog šuma, a ne komunikaciji – važno je odgurnuti u stranu! Tek tada nastaje specifičan melanz na koji kao da se odnosi stih Andréa Frénauda: „Snove uvis građani ovo je praznik Noći što sebe zove.” No stih koji mu prethodi još je zanimljiviji: „Sve je u mojim rukama prožetim sumporom.” Društvena uloga blebetanja je nemjerljiva. Grčki kor, koji je provodio gledatelja kroz radnju drame, ponovno se javlja u ovom obliku, samo što sada ide u suprotnome smjeru. I onda, opet Frénaud: „o djeco moja varljiva sam vam mati.” *Macbeth* počinje jednim sastankom: vještice kuhaju svoju čorbu i saopćavaju dotad vjernome podaniku Macbethu da će on biti sljedeći kralj te time pokreću lanac zbivanja. Ivo Andrić je, čitajući *Macbetha*, u svoje sveske

zapisao da ne treba slušati što po raskršćima pričaju vještice.

NEVIDLJIVO

Najteže je vidjeti ono što je očito. To je prvo pravilo mnijenja o nevidljivosti. Samo što ti nije izbilo oči, a svejedno ne vidiš. Poslije, izbije li ti ih, makar nakratko, vidiš da nisi vidio, samo što sad ne vidiš uopće, osim u tom aksiološkom smislu. Problem je, vjerojatno, u tome što je u svakodnevnom životu izbor zapravo samo komedija izbora. Mislimo da biramo, a samo nasjedamo na neku od kolektivnih mašti doba. Nevidljivo je, naravno, jedan od najjačih filozofskih mitova. Recimo, ona Sokratova kako zna da ništa ne zna, tako se može interpretirati u smislu „vidim da ne vidim ono vidno“, kao što je na predavanjima činio filozof Branko Despot. Gdje ispada da je nevidljivo itekako vidljivo, samo što je iza ugla. Slavoj Žižek čak ima knjigu s naslovom *Gledati iskosa*. Život vrijedan življenja bio bi onda onaj u kojemu smo vješti u gledologiji, još nezasnovanoj grani filozofije, koja, sudeći po količini nevidljivoga o kojoj nas izvješćuju fizičari, upravo vapi za utemeljivanjem. A fizičari, ta najnestašnija djeca čovječanstva, kažu kako je sve ovo vidljivo, odnosno materija, tek eksces u zapravo notorno nevidljivome svemiru. Materija je, kažu, izuzetak u kozmičkom prostoru, jednako kao što je izuzetak u atomu. Ispad! Brojke kojima fizičari barataju toliko su strašne, toliko velike, da ih nećemo navoditi, no po njima je odnos između vidljivog i nevidljivog svemira toliko strahovito u korist nevidljivog da su te brojke pregoleme.

I ljudski život, uostalom, određen je brojnim nevidljivostima, čak bismo u duhu Dostojevskog mogli reći kako je upravo čovjek mjesto u kojemu se najoštrije sukobljavaju vidljivo i nevidljivo. Etika, misao, emocija, itd. Da, ali oštrim udarcem uzvraćaju automobil, odijelo, vikendica, ljubavnica, karijera. Ponos kojim odišem dok hodam bulevarom. Kukavnost koju ćutim u srcu. Bitka je to koju je Dostojevski konstatirao, kojoj se Musil izrugivao. Jedan od njegovih likova, dr. Arnheim, imao je trostruku slavu. Bio je to čovjek velikog formata. Poznavao je sve: filozofe, glazbenike, gospodarstvenike, tečno je govorio nekoliko jezika, umjetnost sutrašnjice kupovao je u zametku, prije razvitka optimalne cijene, posjećivao je najuglednije osobe Carstva. Bavio se i prirodnim znanostima. Onda imate esencijalnog Musila: dr. Arnheim je umio podsjetiti na vezu bubrega s cjelinom naroda, zbog čega se u Njemačkoj tako rado citira Goethea. Njegov je junak imao nos za bavljenje slavnim stvarima koje vam poslije donesu još više slave i tako dalje u tom smislu, ali je u svemu – osim u njegovu bogaćenju – iskusno oko moglo vidjeti nešto što je izmicalo uobičajenom, površnom pogledu. Nešto kao šav koji spaja stvari, i po čemu se amater odmah može razlikovati od pravog znalca; otprilike, piše Musil, kao što se šveljin rad razlikuje od haljine šivane u

pravom salonu.

Ove se dvije nevidljivosti samo naizgled razlikuju. Fizičar „vidi” matematičkom operacijom, krojački znalac rutiniranim pogledom. Iza oba se uvida krije mehanicistički uspostavljen kontinuitet pravila kojima se određuje gradacija na skali vidljivosti sve do druge, nevidljive strane zrcala, gdje se vidljivo osipa na splet jedva povezivih stvari. Ali, kada kažemo „nevidljivo” kao da, ipak, mislimo na nešto ozbiljnije. Nešto što se, nekako, tiče sudbine. Sudbina nekog čovjeka je, *de facto*, ono što bi, lako je moguće, isprva bilo najteže vidjeti ne samo kako se izvodi na drugome nego, prije svega, čini se velikim umijećem osjetiti njezino djelovanje na samome sebi. Čak su i mudri Grci govorili: pričekajmo prvo da umre, pa ćemo onda vidjeti je li živio sretnim životom. Kad je situacija gusta, kad god dođe do pojmovnog smraćenja, kad, da se tako izrazim, padne vidljivost, najbolje se obratiti misticima. Nevidljivost je tema kao sročena za njih. Misticima, ili autorima koji se bave misticima. Lilian Silburn piše kako je duhovno iskustvo prije doživljaj punine nego praznine, no piše i o njihovu dijalektičnu odnosu; izmjenjujući se, punina i praznina se međusobno produbljuju. Kakve to veze ima s nevidljivim, mogli biste se upitati? Pa, prije svega ostaloga, ovo produbljivanje se ne vidi, iako je većina meditanata uvjerena u suprotno, što možete zaključiti iz superiorna osmijeha kojim motre okolinu. Ali naravno, nije stvar u tome. Čini se, a ovdje smo usred naše teme, kako izvjesni vrlo izvježbani jogiji uspijevaju dosegnuti stanje međuprostorne praznine. Međuprostornu prazninu nazivaju *sunjatom* – ništavilom. Majkom svih stvari.

Fizičar David Bohm ovu je pozadinu događanja, ovu rupu u zidu, nazvao implicitnim poretkom. Alfa i Omega nevidljivosti je Bog, taj najveći, najpoznatiji nevidljivi, ili kako kažu Hindusi, Brahma; Lama Anagarika Govinda predlaže termine poput „providnosti” ili „transparentnosti”, a u zapadnoj hermetičkoj tradiciji simbol praznine je Sveti Gral. On je prazna sveta posuda, borhesovski Aleph, presiječna točka multiverzuma. U banaliziranom modernom življenju praznina, ništavilo i depresija članovi su skladna trokuta. Vjerojatno ništa nije pogrešnije od ovog tumačenja. Depresija prije da je rezultat uspoređivanja, i onda iz nje izrasle zavisti, nego što je to ulazak u stanje u kojemu, kako kaže Stanko Andrić u *Enciklopediji ništavila*, više nema ni stanja, odnosno da je to „prazan prostor iz kojega je svijet tako odsutan da čak nije ni odsutan”. Čovjek, procesom nemilosrdnog uspoređivanja sebe s ostalima stiže isključivo do zavisti, ma koliko zavist imala popratnih kompeticija i ma kakvi bili njihovi rezultati. Ovakav čovjekov iznimni položaj u odnosu na sama sebe prvi je dijagnosticirao Kierkegaard: uhođenje postaje životnim principom, a vrhunac tog neprekidnog indiskretnog naokolnog gmizanja i njuškanja je trenutak kada čovjek počne

uhoditi samoga sebe – na toj se točki javlja depresija, sa usputnim simptomima poput konstantne ugrozljivosti i uvredljivosti.

Rudolf Kassner piše o *indiskretnom* čovjeku. Taj tekst dio je eseja *Elementi čovjekove veličine* i u njemu Kassner gorko konstatira kako suvremeni čovjek više nije sposoban za vedrinu i ozbiljnost. Mrkost i ozbiljnost nisu isto. Jandranje, neprestano guranje svojega izgaženog malog Ja u prvi plan, nema nikakve veze s podnošenjem sudbine. Moderni je čovjek jednostavno nepodnošljiv. Nos mu je gotovo neprekidno zabijen u stvari ljudi oko sebe, on više nije u stanju ni u čekaonici sjediti s mirom, nego pomno osluškuje sve što se oko njega čavrlja, uhodi supružnika, isljeđuje djecu, konstantno gleda preko ograde u susjedno dvorište. Da predahne, pali televizor i s istim žarom ulazi u živote glumljenih likova, sve procjenjujući samo jednim mjerilom. Tako raspaljen prizorima iz tuđih života prepušta se osjećaju zavisti koji je uzurpirao sve ostale osjećaje. I ne samo to: zavist je smijenila i sve druge ljudske osobine; umjesto jasnoće, smjernosti, odlučnosti, poniznosti, pomnosti, nepokolebljivosti, odjednom je postalo dostatno biti zavidnim. Zavist je mutirala u samosvojan entitet koji preuzima kompletnu čulnu sirovinu svijeta, a zauzvrat po cijelom biću brizga i precizno raspoređuje otrov na koji smo se u međuvremenu navukli. To je kao da umjesto pluća imamo implantiranu pumpu, i sad ona sve obavlja umjesto nas. Ova nezapamćena uzurpacija ima za rezultat biće koje poznajemo i iz vlastitog primjera, biće smrzavano posredništvom sile koja sve sudi prema konačnostima, biće koje unatoč tome pati za središtem, koje kao osnovu svoje srži ima centar sposoban za protočan odnos sa univerzumom i prirodom oko nas. Samo što je taj centar u međuvremenu postao nevidljiv.

Da se vratimo znanosti. Fizičar John Archibald Wheeler tvrdi kako prazan prostor nije prazan, nego ispunjen najsilovitijom fizikom. Ništa ne vidimo ali, kako svjedoči još jedan fizičar, Richard Feynman, koji opisuje ružu i tvrdio kako je, kao i svatko drugi, mogao iskusiti njezinu ljepotu i miris, ali da su spoznaje do kojih je došao, sve one atomske, subatomske i molekularne skale koje je on mogao „čuti” u pozadini, u mnogome obogatili njegov doživljaj. Ovdje smo opet na početku, kod predložene grane filozofije, gledologije. Filozof Henry Bergson kao da je ovladao ovim umijećem, jer što je drugo njegova *Stvaralačka evolucija* do li oda energiji? Kod njega je materija energija koja je izgubila zanos, ona je gotovo pa izmet stvaranja. Gledamo li na materijalni svijet kao na kulu sastavljenu od tih ekskrementalnih ostataka, nekako imamo osjećaj da je Isus onomad od bogata mladića tražio da ostavi nešto što je ionako bezvrijedno; prave stvari ne samo da su oku nevidljive, nego i nisu od ovako ponižavajućeg sastava. Bio svijet od zlata ili od ove druge slične tvari, znanstvenici se uglavnom slažu da je nastao velikim praskom. Evo

prastare nevidljivosti: sav prostor na mikrovalnoj razini prožima izvjesna izmaglica, moguće ju je „vidjeti” jedino mikrovalnim detektorima; otkriće koje je teoriji velikog praska osiguralo vodeće mjesto među brojnim kozmološkim teorijama. Da ne govorim kako ova teorija već u imenu opravdava gore spomenutu objedu u kakvoću materije od koje je svijet sazdan.

Budući da nevidljivo nije postalo nimalo vidljivije, vrijeme je da se obratimo poetama znanosti, psihoanalitičarima. Fizičari nevidljivo opisuju kompliciranim jednadžbama, mistici su privilegirani i njima se tolerira čak i šutnja na temu, njima vjerujemo na osnovu uzoritog života koji vode, da nevidljivog ima koliko hoćeš, u to smo potpuno sigurni, i to ne samo stoga što malo-malo pa nešto ne vidimo, no kao nepremostiva prepreka čini se ostavljanje traga o nevidljivosti jezikom svakodnevnog govora. Freudovo nesvjesno čini se kao naručenim za temu. Tu je, ali, kao da nije. Djeluje, ali kako? Bruce Fink piše kako „ono što mislimo o našim najskrovitijim svojstvima zapravo može biti toliko daleko od istine koliko i naše najluđe zamisli o drugim ljudima”. Stvari, događaji, riječi u nesvjesnom tonu i tamo se prefiguriraju po drugim pravilima. Zato je Lacan rekao da je nesvjesno strukturirano kao jezik. Nešto slično imamo i s nevidljivim kvantne fizike. Funkcionira u obliku specijalističkog jezika kvantnih fizičara. Analitičar bi trebao, igrajući ulogu majke za analizanta, izvući na danje svijetlo ovo nevidljivo zbivanje koje se događa po nepoznatim pravilima u nevidljivom unutarnjem mraku. Ali ovdje kao da se nastavlja ona komedija zabuna koju smo već spominjali. Točnije, komedija izbora koja fingirajući izbor proizvodi novu zabunu. Kao one ruske lutke u kojima je još jedna pa još jedna lutka. Zatvoreni krug. Ne samo da ne vidimo nevidljivo, nego mi dobro ne vidimo ni vidljivo; ono je u stalnoj mijeni, brže bi oko vidjelo tek jurnjavu atoma ili jurnjavu još sitnijih čestica sastavljenih iz još sitnijih čestica. Što je onda vidljivo u svijetu rasplesanih elemenata koji stoje na još nematerijalnijim entitetima, sve do zadnjih razumom dohvatljivih treptaja, nego tek krhka, tanana opna na nevidljivome? Ruža je ruža je ruža. A to je toliko teško vidjeti da je gotovo u rangu nevidljivoga.

ČITANJE

SUPTILNOST

Svi koje poznajemo voljeli bi da su grublji. Mi ne žudimo za dubinom, nego za korom. Po mogućnosti otrovnom, tako da nas zapamte svi i sve što pokušava prodrijeti u naše malo carstvo. Unatoč tome što su takvi graničari po nas opasni. Audenovi stihovi kao da stoje s druge strane ovog vapaja suptilnih za tvrdim štitom koji će ih grubošću obraniti od grubosti svijeta. On piše o čovjeku koji nije uspio sačuvati svoje carstvo, i koji, baš kao i njegov otac prije njega, stiže „tamo gdje se misao optužuje, a osjećaj ismijava“, i kojemu ne preostaje ništa drugo nego vjerovati svojoj boli. Auden ne savjetuje naoružavanje nego patnju, čak komunikaciju s patnjom. Da bi se nekamo stiglo potrebno je izazvati odron obrambenih inovacija. Budući da je ostao bez svojega carstva, Audenov je junak očito primoran na putovanje, a dok putuje mora vjerovati orijentiru toliko odbojnom kao što je bol. Thomas Browne je očito znao o čemu se ovdje može raditi, premda je živio tristotinjak godina prije: „Čovjek se može pravednički držati istine kao što može pravednički držati grad, a da ga svejedno prisile na predaju.“ No Auden ne spominje pravdu, on, čini se, smjera na imaginacijsko carstvo, na maštalački kapacitet, na proizvodnju konstantno novih odnosa, na nestabilnost, mobilnost i obogaćenost do kojih se dolazi radom čovjekova poiesisa. Što je sve u određenoj vezi sa sublimnim. Glavna je stvar Zemljanima naći utočište, zaklon, pa u zaklonu onda još jedno odvojeno spremište za jade. Kant opisuje čovjeka koji, dok s toplog mjesta gleda neku prirodnu nepogodu, istodobno osjeća sigurnost i nemoć, i koji razmišlja što bi mu moglo dati apsolutnu sigurnost u prevrtljivom svijetu prolaznih i često pogubnih fenomena. Kantov je odgovor poznat, samo što nitko od pametnih nije dovoljno lud da bi ga se držao. Zašto biti moralan kada mogu biti, pa, skoro sve ostalo, recimo. Vjerojatno bi se do stanja koje je Auden pokušao opisati najbolje došlo kada bi se njegove stihove oljuštilo od kićenih carskih slika. Stihovi su, međutim, i ovako odjeveni dovoljno strašni, valjda je Brodski napisao kako je Auden užasno realističan pjesnik. Izravan. A svejedno, u najmanju ruku, suptilan. Jer ono što izviruje iz njegovih stihova skoro da je pojačivač čitateljevih osjećanja, ili, a to također nije rijetko, njihov pokretač – daje ti nešto čega prije nije ni bilo, konkretnu sliku jedne propasti s kojom se krivo poistovjećuješ. Daje ti mašinu za putovanje, stroj za prodor na drugu stranu. Novim uglom, izravnim a opet suptilnim, iščupa te iz opsjednutog grada u koji si se u međuvremenu pretvorio.

Međutim, kao uvrnuta činjenica ostaje fakat da se ljudi žale na višak osjećaja, na manjak novaca, na višak pameti, na manjak statusa. Ovdje smo već na terenu kakvog vrsnog

psihologa, no s ove strane psihologijske zaumne meštrije sve je, iako prepleteno, zapravo jednostavno: mi smo slijepi ljudi. Eliot je spjevao pjesmu u čast beznačajnosti misli šupljih ljudi. Čovjek je odonda napravio još korak dalje: mi sad više nismo samo šuplji nego ktome i slijepi. Jehuda Amihaj pisao je stihove koji imaju nešto od zagasite atmosfere ovog sljepila, samo što je kod njega sve još dodatno pojačano nazočnošću smrti. Neki mladi čovjek, vjerojatno ratnik, silazi niz stube. Tiho zatvara vrata, otvara prozor i gleda. Amihaj onda ubrza pjesmu i odmah korak dalje savjetuje da ne plaćemo za onim koji je otišao, nego da radije oplakujemo onoga koji silazi niz stube, i posebno, da oplakujemo fotografiju što pamti umjesto nas. O rascjepkanom svijetu nisu pisali samo pjesnici, to je danas činjenica toliko očita da gotovo pa u potpunosti pripada znanosti: David Bohm piše o čovjekovoj sposobnosti odjeljivanja od svojega okoliša. Dijeljenje odnosno rascjepkavanje je tek način mišljenja o stvarima, nedvojbeno svrsishodan kada su u pitanju „praktične, tehničke i namjenske djelatnosti”. Bohm misli kako brkamo način našeg odnosa sa stvarima s načinom kojim te stvari opstoje. Kako god bilo, čini se da je za uredno zbrajanje potrebno dvoje: miran um, um koji se ne uživljava u promatrano, i znatna količina tehnike, bila ona znanstvena ili pjesnička, svejedno. I Bohm je mislio da je za u sebi okupljena čovjeka svijet cjelovit, kao što je mistik Amiel mislio da je svecu sve božansko. Posljednja stvar za kojom bi Amiel, ili netko kao Amiel, vapio, bila bi grubost. Iz toga ne treba izvlačiti krive zaključke: samo je suptilnost dovoljno gruba da sve vidi. No to nije ona prva grubost. Grubost koju zazivlje tipičan Zemljanin prije da je okorjelost, prije da je nekakva gadna vučja osobina nego tvrdoća dijamanta koju je zazivao Nietzsche, gdje je to rafiniranost skalpela – ako je suptilnost išta, ako je njezine koordinate moguće smjestiti igdje, onda je to svakako negdje blizu preciznosti, i to toliko blizu da bi bilo moguće govoriti o srodstvu. A o preciznost se moguće posjeći. No za sva ta lociranja bilo bi potrebno sastaviti opći gravitacijski sustav unutarnjeg života, mapu posuvraćenih nebesa te se svojim očima uvjeriti je li tome doista tako. Ta skrivena nebesa vjerojatno prije izgledaju kao uzavreo lonac ispod kojega gori vječita vatra koju razgara nepoznati suptilni grubijan, nego kao neko veliko i ozbiljno i ljepušasto nebo iz astroloških udžbenika. Vatra gori, a termini se tope, prelaze jedan u drugi, izazivljući svojevrsnu zatravljenost u svakome tko se nad njih nagne.

IZMIGOLJITI

Kada za nekoga kažemo da je izmigoljio onda podrazumijevamo nešto naglašeno negativno. Ali, pokušajte zamisliti Macbetha koji izmiče skicama sudbine, i koji, umjesto da se prilagodi potencijama budućeg života izgovorenog od vještica, odluči izmaknuti tom krvoproliću. Ili, još bolje, pokušajmo zamisliti Hamleta koji odluči ne ubijati umjesto da klekne pred zahtjevima jedne sablasti. Cijeli Shakespeareov komad sagrađen je oko ovog lika, oko njegova hirovita poimanja života, oko njegove ovlaštosti, oko lika nedvojbeno magnetski privlačnog, i tu treba uračunati da je ovaj dramatičar upotrijebio sve svoje znanje, svu kozmetiku ne bi li ga učinio tako seksipilnim, a radi se zapravo o tričavom ubojici koji kolje redom kako mu tko naleti, jednu djevojku otjera u duševno rastrojstvo i smrt, i još ktome razbija glavu kako da ubije svojega strica. Jeste li sigurni da biste za njegov lik upotrijebili riječ frajer? Za ovog danskog plemića sudbina je nešto kao prišt koji po svaku cijenu – pazite, zaista svaku cijenu – želi istiskati. Prišt na stražnjici njegova morbidna shvaćanja života. Ali hajdemo redom. Prvo Macbeth: zamislimo ga kako stiže u dvorac i onoj svojoj čudnoj, agresivnoj ženi prešućuje zgodu s raskršća – kako mirno jede i odlazi spavati, umoran od bitke iz koje se vratio. Nešto jezivo površno ima u svakog čovjeka koji misli da mora bilo što. Uglavnom, Macbeth jede kolače, večer je, oštar zrak para nosnice, šume oko dvorca podrhtavaju od vjetrova, a lady Macbeth štrika pokraj kamina. Suprug je gleda i misli i zna, zapravo, da bi bila neviđena glupost reći još išta od onoga što je iskusio predvečer. Jedna jedina mrvica i njezina bi se taština razletjela do neslućenih dimenzija. Još bi zbog mira u kući zbilja morao ubiti kralja. A ratovanja mu je preko glave. Iako je to nezaobilazan stavak ove tragedije, Kurosawa u svojem *Krvavom prijestolju* ne inzistira toliko na ženinu častohleplju koliko na Macbethovoj labilnosti, na trenucima kada on gubi kontakt s realnošću. Imao je sve, htio još i više, i onda na koncu sve izgubio. Trebao se samo suzdržati. Suzdržati se, to je sve, tako nekako piše u *Vedama*. Ali Macbetha se ovakva vrsta suzdržavanja nije doticala. Iako je u njemu bilo embrionalne časti, nekakvog plošnog poimanja iste, nije bio dovoljno častan da bude prema zahtjevima takozvane sudbine nečastan i da joj se izmigolji, da se ukloni nerazumnim zahtjevima karijere. Njegova je čast u svemu tome samo pogoršala stvar. Izmigoljiti se sudbini, tom vječno okrećućem žrvnju, nije li baš nešto takvo opisivao Buda u svojim sutrama? Izmaknuti se, prekinuti ovaj besmisleni kovitlac, srž akcije pronaći u njezinu radikalnu nedostatku? Izmigoljavanje bi u tome slučaju bilo nešto kao eskivaža u boksu. Danas je to zaboravljena vještina, ali Bog sve boduje. Osobito izmicanja, ako je za vjerovati vedskim mudracima. Jedna od popratnih posljedica, ili,

točnije, uvjeta izmigoljavanja je gipkost. Gipkost uma. Sposobnost da se i sebi povremeno bude nevjeran. Da u tome vjerojatno ima dubinske odgovornosti prema doslovno svemu. Moći sebe povremeno izbaciti iz nazivnika, svrstati se skromno u brojnik, kakvog li rijetkog talenta! Koliko je samo pomnog osluškivanja potrebno da bi se moglo tako živjeti! Hamletu, drugom junaku naše priče, nešto takvo nije padalo na pamet. Nije stvar toliko u njegovoj znamenitoj nesigurnosti. Dapače! Jer, Hamlet ubija valjda u svim činovima. Nimalo neodlučno. Iza nje, te njegove zblenute zdvojnosti, stoji jedan od autentičnijih mesara svjetske književnosti. Shakespeare je njegov svijet saznao kao stupicu, i njegova se situacija doista čini bezizlaznom. Samo, naravno, zbog njegova prinčevska karaktera. Pokušajte zamisliti nekog sirotana da se tako ponaša. Nekog golju. Ne bi išlo. Njegova tragičnost nije toliko posljedica situacije, koliko karaktera, razmaženosti, napukle intelektualnosti. George Bernard Shaw se zgražao nad njegovim ponašanjem. Stephen Greenblatt piše da je *Hamlet* Shakespeareov razgovor s mrtvima. Imao je sina Hamneta koji je umro kao dječčić. Nešto slično tvrdio je i John Mortimer u svojem *Willu Shakespeareu*. Hamlet je nastao ovim inverzijama, a osveta sanjana glavom danskog plemića mazohistički je bardov obračun s vlastitom nečistom savješću. Čovjek s takvim kapacitetom za sudbinu i dubinu nije mogao izmaknuti ovom nutarnjem boju. Iako je uspješno izmigoljio zapisivanju vlastitih roditeljskih osjećaja, i bio patetičan na drugi način, Shakespeare se jednom ipak nagnuo i nad taj zdenac. Rezultat je njegova najpoznatija drama, napisana kada je autor imao trideset sedam godina, i to je njegova žalopjeka za umrlim sinom, koji se, tvrdi Joyce, u dramatičarevoj svijesti pojavljuje kao njegov djed. Prvo antiedipovsko djelo svjetske književnosti krik je oca za sinom kojeg više nikada neće imati. Greenblatt u studiji *Will in the World* piše: bilo da je razmišljao o samoubojstvu ili ne, Shakespeare se nakon sinove smrti izmigoljio svemu osim pisanju. Hamlet je pisan po matrici starijeg komada – poznato je kako se on rado i često izmicao smišljanju fabula – to je za njega, čini se, bio posao za robove u imaginativnom smislu. Ubojstvo, osveta, njihov besmisao, sve je to pokretalo Shakespearea, a on bi jednom kad bi krenuo, udarao dok tema ne padne kao pokošena. Što ne znači da je brzao: *Hamlet* bi imao jedan čin da Shakespeare nije znao sve o vedskom napatku suzdržavanja. Pišući o Hamletovu ludilu možda je doista proizveo nešto poput zavjese koja je zaklonila njegovo vlastito ludilo, njegovu bol. Bilo kako god, izmigoljio mu se. Takvima, kako zapisuje W. H. Auden, „pravda dolazi kao ljubav”.

BORBA

Bilo mu je šesnaest godina, zapisuje Faulkner u *Medvjedu*, i već je nekoliko godina bio pravi lovac. Sjedio je uz vatru i slušao kazivanja o ljudima, zapravo o jednom njihovu specifičnom talentu koji nije imao nikakve veze sa smislom ili besmisлом života, čak ni sa snagom, iako bi brzopleto oko moglo pomisliti da stvari stoje drugačije, a koji je Faulkner sveo na jednu jedinu dimenziju – sposobnost ljudi da prežive. Veliki je pisac iz njemu znana razloga rečenicu obložio s nekoliko uzgrednih napomena: izdržati i pritom sačuvati skromnost kao jedino tlo na koje čovjek može stati bez bojazni da će potonuti. Prastara je to i neumitna borba, piše Faulkner, a nasuprot čovjeku stoje drevni i neublaživi zakoni koji isključuju svako žaljenje i ne trpe nikakve samilosti. Golemi mlin staroga majstora melje, a pravi trofeji, ono na što treba obratiti posebnu pozornost, očito nisu otjelotvoreni u ulovljenoj divljači ili izloženom oružju kojim se vodi ova neravnopravna bitka, nego u snazi što se krije iza snage same. U sposobnosti, čak mudrosti, da se računa na dolazak naše osobne zime, u znanju podnošenja ovog jedinog ishoda svih ljudskih stvari. Usprkos tome biti uspravan, e, to se čini velikom stvari. Zvuči li to kao filozofiranje? Ova priča o ostajanju bez daha? Shakespeare se zapitao: „Kako nemaš daha kada imaš daha da mi kažeš da nemaš daha?” Filozofirati, to zapravo znači hrvati se s čitavim suludim, divljim, zastrašujućim kaosom života, za većinu nas maskiranim u najobičnije svakodnevne poslove, radosti i tuge, to znači o činjenici ostajanja bez daha – a ona je pred svima nama – ostaviti neuspuhano svjedočanstvo.

Međutim, Faulkneru nisu dostajali obični, svakodnevni poslovi da bi istakao sve vrijednosti i prednosti života koncipiranoga po načelima borbe. Njegov junak sjedi, dakle, pokraj logorske vatre, a društvo mu prave iskusniji od njega. Niz grlo im klizi smeđa tekućina, jer, kako sam kaže, uvijek bi se u blizini našla pokoja boca u kojoj se nalazilo „zgusnuće besmrtnoga duha”. Njihov možebitan plijen je golemi stari medvjed, iz lova na kojega su se lovci godinama vraćali praznih šaka. Faulkner zapravo zapisuje kako toga velikoga medvjeda nitko od njih nije ni namjeravao ubiti. Bilo je to prije nalik na ljubavni sastanak. Medvjed je samo simbolizirao njihovu glad za životom, ambicioznost, njihovu strast. On je na izvjestan način bio krešendo cjelokupne njihove životne poeme, točka u kojoj su se isprva sabrale pa onda sudarile najviše note. Bio je velik jer je život općenito velik, i neuhvatljiv jer je život općenito neshvatljiv. Iako izrazito svojeglav i naglašeno subjektivan pisac, Faulkner se mirio s ovim općim činjenicama, ne nastojeći dokazati postojanje zida iza zida: on je vidio ograde i

rekao da su ovdje ograde. Medvjed je golem, a Faulkner pametan. Rezultat? On ga ne lovi, nego samo priča o njemu. Ali, Faulkner u tom lovu nije bio sam. Sudbinu njegove priče odredile su narativne strategije.

Pisac s bogatim životnim iskustvom, kao što je bilo njegovo, u mitu prirodno vidi jedini uspjeti oblik izražavanja čovjekove sudbine. Svi koji su čitali ovoga divljeg pisca znaju za njegova preuveličavanja, za njegovu sklonost velikim dimenzijama: njemu nebo nikada nije bilo dovoljno veliko i brojne je svoje stranice posvetio inzistiranju na činjenici da je sve na svijetu znatno veće nego što izgleda. Istodobno mu Shakespeare nije bio gospodin, „jer je sve izrekao“. Ova vrsta raskoraka, inzistiranje na hipertrofiji činjenica nasuprot kojoj stoji pisac koji se zakopčao u sako i odbija izvještavati o svemu što je vidio, unikatna je i s njome se Faulkner uspješno nosio u cijelom svojem spisateljskom opusu. Kakav zbunjujući procijep! Opisao bi nešto veliko, ali to, istodobno, ne smije nijednom spomenuti. Dokazao bi vam da na svijetu postoje velike stvari, no nastojat će iz petnih žila tu golemost dočarati mikroskopskim uvidima. Sve što je važno događa se na subatomske nivou, i spas će pronaći samo osjetljivi za fine prijelaze. Kada u jednoj od svojih najboljih proza krene izvještavati o golemu medvjedu što je jednoć bacio sjenu na njegovo dječastvo, sjenu koja se protekla i na ostatak njegova života, zapravo na tajnu o njemu zaključanu u njegovu pisanju, osjetljivi se čitatelj ne može prestati čuditi. Faulkner, naime, odbija usmrtniti golemu mrcinu. Onda, kako niže stranice, usput, intuitivno shvaća da nešto što je dočarao u tako gigantskim dimenzijama neće moći ubiti tek tako, ma kako vješt pisac bio. A baš se to čeka. I počinje cirkus: on isprva uvodi lik instruktora pasa, a onda i samoga psa, odgojenog za borbu u esencijalnom smislu te riječi. To je nešto onkraj dijalektike, onkraj, zapravo, svih znanih dijalekata strategijskog postavljanja prema problemu života. Ako život i jest borba, onda oko njegovih čvorišta valjda nikada nije bila spletena toliko čvrsta klopka kao što je ova koju mu je u *Medvjedu* ispreo Faulkner. S tonama dužnih respekata spram protivnikove snage. S kilometrima zaobilaznih cesta, fintiranja, lažnoga fabuliranja, zavlacenja. Kao da se lukavstvo neophodno za svladavanje života na koncu sustanarski uselilo u tekst. Knjiga posvećena borbi završava nabranjem namještaja, kolekcijom nasumično skupljenih podataka koji se više ne sjećaju nikakvih medvjeda ni pasa vičnih njihovom svladavanju. „Oslobođenje od čega?“, piše stari majstor, „Od rada?“, zaključujući tako temu borbe na najiznenadniji način, iznenadivši vjerojatno nakon tolika posla ponajviše sama sebe.

NEKAZIVO

Pjesma Konstantina Kavafija već naslovom potiče na meditaciju. Zove se *U jednoj staroj knjizi*. Sad, odmah na početku, on kaže gotovo sto godina staroj, što samo po sebi izaziva teško zapisiva dušina isparavanja. Kavafi, ili „lirski subjekt“, u knjizi pronalazi akvarel naslovljen *Objava ljubavi*. No Kavafi je budan duh i odmah uočava nesklad između rada i imena. Ono što je Eliot zvao raskorakom između zamisli i kreacije. Slikar akvarela je, čini se, prvo zamislio rad pa se prepustio realizaciji. No za objavu ljubavi nedostajalo mu je točnosti, možda i zrenja iskustva. Jer, domeće Kavafi, bolje da se slikarija zvala *O krajnjoj čulnosti ljubavi*. Mladić ondje naslikan nije stvoren da ljubi na način manje ili više zdrav, zapisuje Kavafi. U njemu nema stidljivosti kakvu u sebi nosi ljubav, nego odiše čulnom nasladom, gotovo slatkastom zavodljivošću kojom se nudi drugom, voljenom tijelu. Nešto slično tome često pronalazimo u literaturi, koja umjesto blistave jasnoće misli nudi obilje slika, pa na mjesto ideje dolazi specijalni efekt, kao posljedica iritacije što je izazivlje nemoć da se izrazi ono bitno.

Samo budale misle da je ono bitno kazivo, rekao je, navodno, Platon. Manfred Frank je posvetio cijelu jednu studiju tom rascjepu između „kazivog“ i „nekazivog“, između, zapravo, poretka znakova i anarhije individuuma koji se služi znakovima da bi – tko zna? – izrazio nešto drugačije od onoga što propisuju pravila, konvencije i norme. Pisci se često upinju dokazati kako znaju sve o svemu, kako za sve imaju barem trostruko objašnjenje, a nekazivo im dođe kao alibi: to što je njihov rad pun drugorazrednih uopćavanja objašnjavaju dobrom prikrivenošću kazivog te vražjim djelovanjem centripetalne sile nekazivog. Racionalni je diskurs ograničena dometa, i dobrim se svojim dijelom ne preklapa s fundusom o čijoj se istini govori. Već sama činjenica govorenja svjedoči o ovoj poliperspektivizaciji, o gomilanju ako i premda. Pisac je borac koji odlazi u *terru incognitu* dosad neobjavljenog i odande donosi istine vremena. No nisu svi na nekazivo gledali kao na neprijatelja riječi. Porajnski mistici naslanjali su se upravo na ovaj bezdan koji okružuje racionalni otočić svijesti, i svisoka gledali na bogoslovlje aristotelovskoga tipa. Ili Nikola Kuzanski. *Učeno neznanje* naslov je njegova najpoznatijega rada. Mirko Kovač u *Kristalnim rešetkama* bilježi Kuzanskijevo putovanje za Carigrad i pritom ga nazivlje ocem mistične teologije.

Svaka definicija ukazuje na generičku podudarnost i specifičnu različitost definirane stvari, zapisuje u svojem radu o Kuzanskome Leopold Ziegler. Problem je što se Bog nalazi s obje strane svake različitosti i svake podudarnosti. Ustvrditi da Bog jest znači suprotstaviti Boga i

biće, a skolastičari su takva suprotstavljanja nazivali *dis-cursus*, dočim je savršeno jasno da Bog „premašuje i nadilazi sferu dis-“. Sam Kuzanski upozorava na misao Hermesa Trismegistosa: čovjek je jedan drugi Bog. Čovjek je putem razuma, zapravo putem svoje kreativne sposobnosti, kopija u ogledalu Božjega smisla. To je znanje koje je ključ razrješenja zagonetke, piše Kuzanski. I nastavlja: mi imamo pouzdanje reći da ovu istinu ne može prikazati nikakva vrsta zagonetke. Njegova ideja o niječnom Bogu čovjeka prikazuje kao biće suživljeno s nekazivim. Nekazivo je s onu stranu zrcalnih konstrukcija svijesti. Nekazivo je ona prava stvar.

Moglo bi se reći da su ovdje izmiješane nemoć izraza (kao kod Kavafijeva akvarelista) s pronicljivim sagledavanjem granica svijesti i znanja (kao u Kuzanskoga i Zieglera), dakle toliko različite stvari kao što su promašivanje i rječita šutnja. Međutim, Kavafi je prelukav pjesnik da bi pisao pjesmu o pukom promašaju: njega prije da zanima mješavina promašaja i punog pogotka. Njegov slikar zapravo isprva podvaljuje, a onda traži svojevrsan oprost za slikara koji je i za takav odnos zatražio atribut ljubavi: i to je ljubav, kao da kaže, ne osuđujte ni model s njegovom samodopadljivošću, ni slikara s njegovom tendencioznošću. Zadnjim stihom ljubav koju mladić sa slike traži imenuje kao sramnu, kao društveno nekazivu. Što je moguće povezati s opozivom svih doktrina o Bogu, koje je svojedobno zatražio Kuzanski. Osude, kao i racionalne projekcije Boga u svijet datosti podjednako su bogohulne, samo na različitim točkama ove tajne hijerarhije koja izvire iz nekazivog. Kavafi je akvarel ostavio nepotpisan, jednako kao što Bog Kuzanskoga nije datirao i autografirao svoju kreaciju. Osim ako Krist nije taj potpis? Kao da je autentično postojanje, a ono je nesumnjivo snažno povezano sa sviješću o nekazivom, u svojem temelju nesigurno. Nešto slično u vezi čitalačka ukusa rekao je W. H. Auden: najsigurniji znak da između dvadesete i četrdesete godine života imamo istinski ukus činjenica je da u njega nismo sigurni.

Slično su o nekazivom najdublje tragove ostavili autori koji su bili svjesni njegova neprestana poništavanja, negiranja riječi. Fizičari kažu kako u jednom vrlo malom djeliću vremena svijet na trenutak prestane postojati, kako svijet u vrlo kratkom vremenskom segmentu ode u svoju negaciju. Mogli bismo reći kako je pisanje mnogo više izražavanje nego prešućivanje. No ne bismo pogriješili ako bismo ovu tvrdnju dopunili iskazom koji se poziva na ovo neprestano nestajanje svega, na smjenu praznine i punine, kazivog i nekazivog. Mi u dobra pisca vidimo površinske odsjaje ovog bezdana o kojemu je nemoguće ostaviti svjedočanstvo; loši pisci, pak, proizvode tekst koji je kao uglačano zrcalo, bez pukotina i sumnji, koji je puki mimesis. Ove pukotine na ekranu svijesti, ovaj zbroj zbrojivog i neizbrojivog dodaje tekstu (i životu) treću dimenziju. Sve dobro kazano duboko je prožeto

nekazivim.

KOMPLEKS

Možete li zamisliti Edipa kako, prije no što se zaputi onim glasovitim planinskim klancem, u kojemu se sreo sa sfigom i rođenim ocem, u Ateni jednog sunčanog jesenjeg jutra u kafiću lista novine i pije nekoliko kava, ne bi li natjerao pumpu u prsima da snažnije tjera krv po još pospanom tijelu... Krmeljav, zgužvan, blene prema trgu, još mu se magli pred očima, i najradije bi zapalio cigaretu, kad bi kojim slučajem u njegovo vrijeme već bile „izmišljene”. Ukratko, stanje njegova uma tipičan je kaos manje-više poznat svima nama. Embriji nekakvih slutnji pomiješanih s netom prekinutom cjelonoćnom projekcijom snova ovog su mladog neurotika jutros toliko iscrpljivale, da je mislio, uh, nema ništa gore nego ovako rano ustati, i onda odmah put pod noge. I gdje? U prokleta brda! Sa susjednog stola uzima novine: prekrasan primjerak starogrčkih novina, plava slova na bijelom papiru, nebo se prelijeva iz zelenog u modro i obrnuto, a naš Edip, baš poput nas, novine čita od posljednje stranice prema naprijed, najduže se zaustavljajući na smrtočnicama, i danas popularnim maturantima. Smrt, pogotovo jedna smrt, tek je ispred njega, a ova kava, jedva nekako pristigla na njegov stol, zadugo će biti posljednja stvar u kojoj će ovaj čudni svat baš onako s guštom uživati. Bio je on u tom trenutku vlastita života jedan posve anonimn tipus, doduše solidna zanimanja, pastirskoga – to vam je kao da danas radite u državnoj firmi iz koje možete odšetati kad vam god to padne na pamet – plaća redovna, obroci izdašni, i, što je najvažnije, onaj fenomenalni život na zraku. To se odmah na njemu vidjelo: snažan, moćna prsnoga koša, jakih ruku, sav u pletenicama žila. Mislim, imao je male podočnjake, no oni su u ovoj situaciji izgledali kao avans u odnosu na isplate koje će uskoro doći u ovaj život, nekakva tanušna vizualna uvertira koja nije morala imati nužnu vezu s noćnim morama ili pretjeranim intelektualiziranjem – možda je jednostavno u toj svojoj prirodi, na tim bregovima i pašnjacima, mladi Edip kratko vrijeme rabotom koja tada nije sušila kičmu, a, uz to, tu njegovu debelu kičmetinu, baždarenu na najveća opterećenja, i nije baš jednostavno isušiti. Bila bi potrebna desetljeća pastiriranja... A i onda, tko zna? Mladić je bio definitivno od junačke građe, ili građe iz koje bi se, spretnim stjecajem okolnosti, mogao napraviti junak. Onaj pravi, kakvih više nema. Ili kakvih nije bilo nikad prije njega, a to je ovdje slučaj. No, on o tome zasad nema pojma. On misli: kava, pa još jedna kava, eventualno onda još samo jedna, možda gutljaj-dva mineralne, da se taj sok u želucu smućka i potisne prema crijevima, onda zahod, pa šetnja tržnicom. Usput lagani doručak. Nekakvo sezonsko voće. Pa povratak na pašnjake iznad ovog simpatičnog mirnog mjesta, buduće kolijevke zapadne civilizacije. Iz luke mirisi morski, Posejdon je noć proveo daleko od ovih obala, sve je mirno i

sve se cakli. Dan je toliko svjež da sve izgleda kao da je svijet netom stvoren, a međuljudski odnosi, iako se već počinju komplicirati, ipak su bez većine podsvjesnih uzlova koje poznaje suvremeni čovjek. Recimo Edipov kompleks, ta složena intersubjektivna relacija između različitih težnji u nama, ovdje oko ove agore, gdje Edip cirka svoju kavicu, potpuno je nepoznata stvar. Ili incest? Ili biseksualnost? Ništa nije prirodnije od oca obitelji, koji vodi ljubav sa svim dohvatljivim ženskim i muškim članovima obitelji... To jednostavno nije problem, nego standard. Čemu frka, ukratko? Svijet prije popisa svijeta čini se poprilično zbunjujućim mjestom.

I lista tako unazad Edip novine: stranica kulture, opet je onaj prevarant Orfej pravio cirkusa po Trakiji, ovaj put je inscenacija, čini se, krenula negdje ukrivo, i izgleda da je Euridika ostala u nekom bunaru na pustopoljini. I sad čekaju vatrogasce da je izvuku. Euridika je onako baš zgodna, dobar komad, snatri Edip, samo, vezala se za ovu varalicu čiji je torbak uvijek pun drahma, nikad prije ni poslije neće biti toliko vještog manipulatora – prepisuje pjesme pastirske, njihov poj i njihovu žudnju za životom, njihovu strast i čežnju, i potpisuje se pod sve to svojim imenom. Čudno, možda se u ovoj nezgodi krije neka spretna pastirska ruka, koja se preko Euridike sveti Orfeju. Šteta onako lijepe žene. Prijetvorne doduše, možda preveć vezane za novac i skupe halje, ali nema takvih nogu do Perzije! Na ovom je mjestu Edip vjerojatno naglas uzdahnuo. Vidio ju je jednom. Prije godinu-dvije. Starija od njega nekoliko godina, i posve drugačijeg *backgrounda*. On prljav i kao od čelika, ona meka u svili i hermelinu, zapravo prekrasnoj grimiznoj halji koja se otvarala sa strane sve do bokova. Nezaboravan prizor. Toga se Edip sjetio kad je uzdahnuo. Tim dugim nogama Euridika je pravila samo sitne korake, stavljala je stopala nekako jedno ispred drugog, što je za posljedicu imalo živahnu mimiku njezine stražnjice, pa se Edipov uzdah utopio u zbor ahhhhanja muške populacije na ledini na kojoj je Orfej izvodio jednu od svojih tipičnih predstava. A Orfej nije bio samo poeta nego i urednik stranica kulture u novinama koje je Edip držao u rukama, tako da je spomenuti događaj možda još jedna prevara u nizu; možda Euridika sada uživa u toplim kupkama, dok se ti ovdje brineš. Taj se samoreklamer ne bi libio narisati vraga na staklo, samo da se oko njega komeša neki spektakl. Baš gadan tip! Prvo napiše odu, onda odu odi. Naravno, prelukav je da to odradi izravno, jednostavno ima svoje ljude. Kritičari. Rapsodijski kritičari, a bogme i ovi učitelji djece koji vole slušati rapsode, ti frajeri i ženske s tapiranim njuškama i hrpom lančića oko vrata, i nekim maramama u koje su neprestano omotani, kao mrtvi Egipćani. Kako samo podignu nos u zrak prije nego što krenu s ocjenjivanjem! Uh, kad se toga sjeti, Edip stegne svoju snažnu šaku i... Tko zna što bi bilo da je netko iz te svite sad negdje na rukohvatu! Istodobno se sjeti Polimpija, druga svojeg, pastira k'o što je i sam, koji nikada neće biti na Orfejevim strani-

cama, iako je odličan, njegove opise zalaska sunca, ili pjesme na temu jeseni na njihovu pašnjaku, rese iste one osobine zbog kojih je recimo Orfej Orfej. I da će ovaj lopov ući u Leskyjevu *Povijest grčke književnosti* nekako više stoga što je faulirao lijevo i desno na utakmici na kojoj je ujedno bio i pomoćni sudac, nego stoga jer je bio – jedini. Ili najbolji. Za Euridiku su ovo sve, nažalost, bile fineše. Lova je lova, tako je nekako jednostavno, rudimentarno, razmišljala ova gospa. Koja je sad, *možda*, skupa sa svojom ljepotom, u komi u nekom bunaru u Trakiji, odakle bi je mogao izvući jedino Heraklo. Uh, još jedan nezgodan tip. Takav pijanac da ga je opasno pozvati na gozbu. Prgav, sklon tučnjavi. A opasno ga je i ne pozvati, pogotovo ako se s njim pozdravljaš na ulici. A nezgodno ga je ne pozdraviti na ulici. Znao ga ili ne. Frajer voli vidjeti naklon, i uopće nije bezopasno (evo jedne litote!) lišavati ga toga. Njegov nagon za samoreklamerstvom piri za vrat Orfejevu: evo onomad kad se borio s onim veprom, kažu ljudi da je u dogovoru s frendovima, pa i Orfejem, naravno, dovukao obično prašće iz svinjca nekog nesretnika kojemu nikada za nj nije platio, i prikloao jednu živinu standardnim mesarskim postupkom, što je uz pomoć blagoglagoljivog Orfeja i lokalnog svećenstva prikazano: a) kao neviđeno junaštvo zbog kojeg će Heraklo u državnu mirovinu tj. bit će proglašen bogom, b) Orfej će po trgovima pojati o ovoj zgodi nadugačko i naširoko, c) u novinama ću, budem li bio neoprezan kao jutros, čitati o toj pilani panegirike.

Ne treba Edipov gnjev preostro osuđivati. On u tom trenutku nije znao da će za koji dan biti velika medijska zvijezda, zatim za koje stoljeće jedna od središnjih činjenica kako kulture, tako i načina na koji je strukturirana ljudska svijest. On u tom gnjevnom momentu, vjerojatno opravdano gnjevnom, ako je to tada barem malo podsjećalo na izgled današnjih novina i časopisa, nije imao pojma kako stvari funkcioniraju *iznutra*. On je opisanog jutro bio tek jedan od mnogih grčkih mladića, ispijao je svoje kave, i u nedostatku pametnijeg posla, pljućkao po svemu oko sebe. Nije pretpostavljao kako će izgledati junak sredine dvadesetog stoljeća. Da će zvanje učitelja djece u međuvremenu metastazirati do titule sveučilišnog profesora, i da će neki među njima, doduše vrlo rijetki, pounutarnjiti onu avanturu koju je on morao platiti glavom, i da će njegov životni put, za koji je, usput rečeno, šteta što nije prodao rapsodijska i sva ostala prava jer je u tisućljećima koja su uslijedila bio mega zvijezda, a ta puka borba za život – jer što je radio do pobjeđivao isprva u kvizovima a onda osvajao prijestolja koja je *mogao* osvojiti – biti zapravo obrascem po kojemu će se isprva govoriti kako ne možeš umaći svojoj sudbini, da bi se na koncu svi skupa zajedno tješili kako sudbine – nema. Ili, možda, da je ona drugačije strukturirana, možda kao jezik?!

Ali Jacquesa Lacana, velikog ljubitelja kave i cigareta, prohladnog zimskog jutro 1938. godine more drugi problemi. Njegov kolega, kojega Lacan baš i ne smatra kolegom, Georges

Bataille bio je kod Lacanovih sinoć na večeri. Taj je patetični, samodopadni, banalni – zamislite, nasloviti svoju knjigu *Književnost i zlo*, ili npr. *Erotizam*, i onda tamo loviti u mutnom konkluzijama tipa „kad se god raspravlja treba li spaliti Kafkina djela redovito se previđa činjenicu kako je sam autor upravo takvu sudbinu namijenio svojim knjigama” – dakle, taj magarac ima toliko zgodnu ženu da će se Lacan, evo na sad, ovoga već možda trenu, skoturati niz stepenice jer mu se toliko magli pred očima. Kakva jedinstvena – riba!, misli Lacan i uzdiše. Prvo bih je analizirao, a onda bih je analizirao. I analizirao, i analizirao, i analizirao!!! Do bijesa! Kako ju je samo ulovio, pitam se pitam. Uto je buduća legenda psihoanalize, psihologije i filozofije – kojemu su zlobnici iza leđa šuškali da je to psiholog koji je poludio od filozofije ili obratno, da je on magarac koji se prečitao Heideggera – spustio na prelijepu parišku ulicu koja jutros, zapravo, i nije bila prelijepa, jer se radilo o iznimno hladnom siječanjском jutru, nije bilo snijega, suha zima, ali od magle se ni prst pred nosom nije vidio. I ta magla, u vražju mater, bijesan je Lacan, nesvjesno je strukturirana kao – magla! Još ću se zbombati negdje, kakvo odurno jutro! Da stvar bude gora, genitalni nagoni radili su mi cijelu noć! Oka nisam sklopio! Laže Lacan, naravno, pretjeruje, spavao je on dobro, kao i uvijek; ne stavljam, naravno, ruku u vatru da nije bilo noćnih polucija, ali... Uostalom, kad smo već tu, nekoliko ulica niže stanovat će za koju godinu lik koji neće najbolje spavati, jedan emigrant iz Rumunjske, ali ni on, iako će nesanici posvetiti „nadahnute” stranice, neće biti neka osobita iznimka po tom pitanju. I njemu će, kao svojedobno kralju Davidu, noge grijati mnoga plavuša, pa ga je iz ove pozicije – moraš na posao, moraš napisati tekst, žena ti ima brkove, punica ti izgleda kao sumo-borac, prije izlaska u grad moraš dobiti pismenu dozvolu itd. – jednostavno teško žaliti. Hita Jacques Lacan prema Bibliotheque nationale de France i sveudilj psuje, baš onako, po kočijaški. Ne bi jutros nitko rekao da će ovaj mladi gospodin uzanih ramena, krupne, da se tako izrazimo, glave, nekako ciljano pognut – kao da se pognuo po prethodnoj zamisli kako pognut treba biti za *akciju* razmišljanja – dakle, da će baš on tresti katedrama, da se do pojedinih društava uopće neće moći doći bez spominjanja njegova imena, da će to ime, *Jacques Lacan*, u kombinaciji s njegovim zakučastim učenjem, biti jedinom, dostatnom lozinkom godinama, da će, u desetljećima koja slijede, biti takvom morom studentima i studenticama. Usput će navratiti u jedan vrlo vrlo simpatičan *cafe*, u koji zalaze ove potonje, ali, naš se budući prvak u gombanju teškim stazama i bogazima mišljenja u ovom trenutku osjeća jadno, zbunjen je, frustriran. Ona banda u psihoanalitičkom društvu cijelu stvar pretvara u rekreaciju! Oni zapravo samo *prepričavaju* Sofokla, kao novinari! Onda je Edip ovo, onda je Edip ono. Što je u glavi povezano s ovim, odnosno onim. I tako dalje. Sve je to, misli si sve ljući Lacan, nekako vodoinstalaterski. Pukla cijev ovdje, poplavilo ondje! Gdje je tu – mašta? Gdje je tu kvantna fizika? Gdje je tu – 1938.

godina? I gdje da nađem Sylviju Bataille (rođ. Makles)?

Točno šezdeset jednu godinu poslije, u dan (siječanj, hladno, a i maglit će se) za stolić simpatična lokalna hotela u Karlsruheu, u velike, vrlo udobne fotelje smještaju se Hans-Jürgen Heinrichs i međunarodna filozofska zvijezda Peter Sloterdijk. Simpatičan filozof namjerno je odabrao hotelsku kavanu kao mjesto davanja intervjua. Odlučno je odbio Heinrichsove prijedloge, Sloterdijkov dom krcat knjigama, ili njegov kabinet na mjesnom učilištu, gdje je predavao. Filozof je, naime, imao redovite emisije na HTV-u, i, iako je prije toga postao nešto kao pop filozof postmoderne, tek tada je upoznao slasti i lasti slave. Iako se po svojim knjigama ne jednom zalagao za osamu kao presudni stil produktivna života, posljednjih se godina rado kretao među „masama” – o kojima nije imao baš najbolje mišljenje, vidjeti njegov tekst *Im selben Boot. Versuch über die Hyperpolitik* (Suhrkamp Verlag, Frankfurt na Majni, 1995.) – kumice na tržnici, iako do zla boga „neosviještene”, otkad je krenula ta njegova simpatična emisija, jednostavno se raspadaju od ljubaznosti kad ga vide. Jednooko lice Polifemovo, televizija, kao rukom odnijela je mnogi Sloterdijkov problem. Žene! Redovi u marketu! Pa onda, smotanost nemala njegova! Ipak u meni ima nešto puransko, misli si filozof dok se, ogledajući se po kavani, smješta u udobnu fotelju, dok se miče amo-tamo, dok se *gnijezdi*, tražeći najzgodniji, najudobniji položaj. Ponešto pretila tijela – kad bi stao pred zrcalo u kupaonici znao bi pomisliti kako se gravitacija očituje na svim vidljivim točkama njegove „pojavnosti”. Čak i to lice, s obješenim podočnjacima, taj klonuli brk pod nosom, pa i sam nos – sve visi. Sve kao da se skupilo na njemu da bi se – objesilo! U glavi, naravno, druga je slika! Tamo je sve napeto, bremenito frazom koja jedva čeka da se zabode u znatiželjno slušačevo uho. Od djetinjstva blagolagoljiv, zlobnici bi rekli logorejičan, Peter Sloterdijk nedavno se našao u središtu „skandala”, no naravno u filozofskom smislu te riječi. Održao je jedan rutinski referat, i sad ona banda oko ljutoga njegova protivnika, druge međunarodne njemačke filozofske zvijezde, Jürgena Habermasa, koja ga je gotovo odmah ispsovala po svim medijima na pasja kola, očekuje odgovor, a ovaj bi razgovor trebao poslužiti u tu svrhu: razjasniti, raščistiti, blago ukoriti mlađe da se ostave stare, ishlapjele budale, a samom ocvalom Habermasu natrljati taštu nosurdu, te istodobno izgovoriti nešto od „općega” interesa, nešto što će se fino nastaviti na njegove pokušaje definiranja epohe u kojoj živi. Proklete novine danas su *condicio sine qua non*, srećom i nažalost, jer, sad će učas obaviti nešto za što bi mu inače trebalo između dvanaest i petnaest godina, koliko su svojedobno na slične stvari trošili mislioci teške kategorije, da bi onda kontraargumentacija kolala samo među upućenicima, pripadnicima sekte, takoreć, mišljenja. Što nije dobro! Jer, kad ga tako izvožaju – mislim, kakve on veze ima s prokletim Hitlerom? – onda čovjek ima osjećaj da mu se sve te ljubazne žene po placevima i prodavaonicama smiju

u brk, kokoške, iako u životu knjigu nisu pročitale, šta pročitale, ni pokušale pročitati. Njihova se nasmiješena i susretljiva lica nekako preobraze u ciničan kez, kao da im iz očiju, baš svakoj, viri lice čovjekova trenutačna oponenta! A i mediji, sunce mu, koliko dobro dođu, da ih nije bilo, stvar bi ostala u stručnim krugovima i možda se ipak ne bi dogodilo da za njim djeca izvikuju „Heil Hitler!” kad izađe na ulicu. Malo je falilo da ne potrči za njima. Čak mu se omakao onaj izdajnički prvi pokret, trznuo je tijelom da se sve na njemu zaljuljalo – čak i u njemu, čak se i onaj namještaj na gornjim katovima svijesti, sve one esencije, nekako opasno nagnuo na jednu, pa na drugu stranu – svaka bora, oba podočnjaka, kesice na obrazima, sve je u jednom trenutku izgledalo kao voda u pokretu na fotografijama u *Der Spiegelu*, a onda je stao... Prepametan je bio Peter Sloterdijk, presvjestan čak i u takvom zamračujućem trenutku. Stići te dječake mogao bi Ronaldo, dobro, možda baš ne Ronaldo, ali Ronaldinho ili recimo onaj okretni *croatishe* mladac Niko Kranjčar. Iako ni Niko, rezonirao je Peter, slab poznavalac sporta, kao što možete primijetiti, nije baš najvitkiji, i neće potrčati, osim ako baš ne mora. Kao da mu je ispod časti. Pogledava Sloterdijk prema Hansu-Jürgenu Heinrichsu i misli: Eto, od Hegela pokušavamo supstanciju razviti kao subjekt, to je već stoljeće i pol najmoćnija politička maksima, masa kao subjekt, ova masa koja je ova raja ovdje gdje sam došao davati ovaj intervju. I što imamo kao posljedicu toga? Život bez prave alternative. Ja se sad moram gombati s ovim nesimpatičnim tipom koji će me pitati bogtepitaj što, iako sam preumoran od svega, točnije zgađen, ide mi sve na nerve već! Govorio sam o jednom projektu *kulture* u ničeanskom smislu odgoja masa, a u svjetlu biogenetičkih mogućnosti, a ustrijeljen sam po medijima kao da sam inkarnacija doktora Mengelea. Držao sam referat u jednom dvorcu, tobožnjim kolegama, a gaće su mi na štampu nosali po najžućoj tiskovini ove proklete Njemačke i one odurne Francuske! Pogledajte, vidite ga, ovo su vam Sloterdijkove gaće. Vidite dobro tko je taj gospodin, vidite te gaće boje kajsijske i bit će vam sve jasno! Taj se nije prao od 1945. Iako sam rođen dvije godine poslije! I samo sam htio pokazati kako izgleda bioetika u praksi mišljenja, onog mišljenja koje se od Nietzschea naziva – opasnim mišljenjem. Edip bi, da je kojim slučajem mogao zaviriti u glavu ove zanimljive duhovne pojave, filozofa i beletриста, zapravo pisca filozofskih bestselera, bio nemalo iznenađen današnjom uporabom pridjeva opasno. On je bio doslovce krvav cijeloga života, krvav od života, a ovaj ovdje, zapravo katedarski fino ugojeni ženerozni gospodin, sav se trese jer su ga u mašinu uzeli i malkoc provozali nekakvi nazoviprotivnici, također katedarska sita marva, učitelji – pih! – djece, dumao bi Edip, i, vjerojatno, moćnom svojom desnicom gladio svoj (krvavi) mač. Možda čak osjetio i svrbež u dlanovima. Jacques Lacan možda bi pomislio kako se fantazija kastracije ostvarila u jednoj životnoj situaciji gotovo savršeno, i da je neophodno potrebno, ne bi li izazvao kakvu-takvu ravnotežu u svijesti, da

Sloterdijk, čim prije, izvede penetraciju u idejni sklop svojih ljutih protivnika, i tako spriječi da u njegovoj želji za uređenim vrtovima budućnosti vide ostvarenje majčinskih fantazija. Cijela situacija stvara dodatnu simetriju i proširenje u tvorbi Edipa. Jel mene, možda bi se u tom trenutku obrecnuo na Lacana – koji istodobno čini bezuspješan pokušaj da uvuče glavu – poveću – među ne baš široka ramena (još jedna litota, za kraj!), misleći, tko je ovaj krvavi, sunce mu? Mišićavi i mušićavi bi se Edip tada, pretpostavljam, nagnuo nad ovog pedagoga, i bistrim svojim očima motrio Lacana kao što djeca motre kukca. Sloterdijk bi dozvao konobara, blago mu namignuvši da će svi troškovi ovog posijela ići na njegov račun, imajući pritom u glavi samo jednu rečenicu, ovaj put specijalno i iznimno ne iz Platona, nego iz jednog filma, koji je filozof obožavao; radi se o Stalloneovu *Rambu* i rečenici „Novinari su sve popili”. Jacques, zapanjen ovim krvlju oblivenim priviđenjem, smještenim u nepoznatu mu kavanu nepoznatog hotela – nije li ono što se nazire kroz prozor švarcvaldsko gorje? – vjerujte mi, ostaje bez daha. Hans-Jürgen Heinrichs, posve nesvjestan ove gužve, gleda Sloterdijka onako kako se gleda u frajle. Boji li on to kosu? Tu kosu su miševi grickali, nekako baš u tom trenutku bi zaključio Edip, i u maniri iskusna ratnika, motrio ujedno i okolinu, držeći potencijalne napadače na oku. Šta je ovo, sijevnulo bi kroz Sloterdijka, kakva je to galama u mojoj glavi. Tko tvori mene?, zarežao bi Edip, i kako ti to misliš, šugo bijedna? Lacan bi u tom presudnom trenutku morao skinuti naočale, stresti glavom (da se sve zatrese, dodajemo, ne bez zlobe), a Edip, trgnut ovim nenadanim manevrom, izgledom ovog nepoznatog oružja, isuče mač i udari po Lacanu mačem (krvavim) pljoštimice, onako kako kraljevski i carski časnici kod Krleže udaraju po svojim kobilama (vidjeti: *Hrvatski bog Mars*). Lacan se nadaže u dreku, Sloterdijk se hvata za glavu, a Hans-Jürgen Heinrichs mrtav hladan vadi diktafon, dok konobar, izbjeglica iz Bosne, preciznije iz Sanskog Mosta, zapinje za tepih i proljeva piće po pravoj švapskoj frajli koja je sjedila za susjednim stolom. No ona to uopće nije registrirala. Jedino što je u tom trenutku vidjela, i što je zauzelo cijelo njezino vidno polje, bio je neki grmalj, pravi muškarac, dodala bi u normalnijim okolnostima, kako udara po glavi nekakvog sitnog tipa nečim što izgleda kao oružje iz *Ben Hura*, čija se početna nadmenost brzinom svjetlosti okretala u smjeru čiste panike. Kakav Edip, kakvi bakrač, razmišlja u tom trenutku urednik novina. Koji je na sigurnom, koji čeka tekst Hansa-Jürgena Heinrichsa, kojemu je prethodno sve objasnio: i da ima kćer koja bi studirala na Likovnoj akademiji u Karlsruheu, i da je čovjek s kojim on ide pričati profesor na toj Akademiji, i da se ne radi ni o kakvom bezveznjaku, čovjek, zaboga, tjedno nastupa na televiziji, kamere ga snimaju dok razmišlja, i da pazi što će ga pitati. Da obavezno on plati pića u kavani, da profesora čak diskretno pozove i na ručak, procijeni li da je to zgodno. Da svakako, potraje li spika, a mogla bi, jer profesor navodno ima nekih problema, nešto u vezi

sa seksom ili tako nekako, pazi da do podneva ne skače na onu viljamovku, strast koja je nekoć perspektivnog studenta filozofije na koncu usmjerila prema intelektualno lakšim zanimanjima, i da pod *muss*, kako god znade i umije, profesoru na koncu preda radove njegove, urednikove kćeri. Muka Isusova, ukratko. Sve može poći po zlu. Hans je frustrirani alkoholičar, i mogao bi sve usrati. Ali, on je jedini iz redakcije čitao nekog francuskog psihologa, kojeg navodno dosta cijeni spomenuti profesor: tako su barem na kolegiju zaključili pretražujući net s podacima o njemu: Lacan pa Lacan. Kojeg po glavi, gotovo pa nježno, u ovom trenutku, negdje, bilo gdje u svemiru, sami odaberite mjesto, bezbrižan u pogledu kompleksnih odnosa na relaciji mediji/kultura, po glavi mačem lupka glavom i bradom Edip, jak neki tip, razmišljajući pritom najozbiljnije da li da ponovno ubije svojega oca, iako još nije siguran da li se ovaj šmokljan sam nudi za tu ulogu, ili mu ona stiže „odozgor“, odakle stiže i smrt, uostalom. Koja mora, misli možda Edip, stalno ih kokam, i stalno se pojavljuju novi! Možda bude u novinama, a možda i ne. Al' uvijek neki Sofoklo ovo vidi, ovaj skandal, novu zbrku, novo krvoliptanje. Možda opalim nešto večeras. Možda jedem. Možda ubijem nekog od očeva. Mito i korupcija s cijelom pričom nemaju nikakve veze. Tek malo narcisoidnosti, nekoliko litara na svaku kap krvi. Malo pameti. Manje nego što biste i u najluđim slutnjama pomislili. I nimalo dara, nimalo snage da se za život boriš. E moj Edipe.

ČITANJE

Čitanje je možda kraljevsko rasipanje vremena, za razliku od prepuštanja televiziji koja je samo puki veliki gutač vremena. Između kraljevanja u cijelosti lišena žurbe, prepuštena tananim užicima što ih može pružiti kakav sastavak rafinirane i iskusne duše, te prostog preživačkog prepuštanja ponudi tekuće vrpce za masovno narkotiziranje – i najnaivniji su svladali tu frazu – golema je razlika. Henry Miller zapisuje kako će se svi ispričati da za čitanje jednostavno nemaju vremena i dodati da je to izgovor koji je loš kao što su loši, uostalom, svi izgovori. Peter Sloterdijk je povodom Nietzscheovih uradaka zaključio kako su knjige duga pisma namijenjena prijateljima iz budućnosti. Čitatelji su, dakle, prije svega prijatelji, a čitanje je aktivnost kroz koju oni pokazuju svoje dobre namjere, čak štoviše, svoju dobru vjeru. Čitati potencijalno znači stupiti u kontakt s gušćom ravni bitka, s mjestom gdje su se u kompresiji stvaralačkog kontakta sa životom na tren nadvladali depresivni, osipajući, ništeći i nadasve korozivni elementi od kojih je najčešće sastavljena svakodnevica. Pisanje gotovo da i nije tajna: pisac piše jer jedino pišući stupa u kontakt s onom dimenzijom u kojoj je moguće vidjeti kako Zemljom hode bogovi. Tako je tvrdio Béla Hamvas: pišem, zapisao je, jer pišući stupam u kontakt s takvim silama kakve inače ne bih iskusio. Ali čitati? Gledati u nekoga tko motri mimohod viših bića? Kakva je tek za to potrebna vjernost i preciznost! Kakva radoznalost! Možda je Borges zbilja u pravu: pravih čitatelja jednostavno mora biti manje nego pravih pisaca.

Savršeno nam je jasno na što aludira Borges: ljudi u čitanju mogu provesti dobar komad života, a da ipak ne budu čitatelji. Čitanje je kod njih efektan način trošenja vremena, kod mnogih se radi o najobičnijoj pozi, maltene obavezi da se zbog pripadanja određenom društvenom krugu pročitaju određene knjige. Možda nije toliko bitno što u tom tobožnjem čitanju – a ovdje bismo ga morali razlikovati od pravoga o kojemu priča Borges – tako silno prevladavaju snobizam i prepotencija; ako su u dobrom društvu kojih drugih osobina, ove dvije mane mogu biti komplementarne cjelini na način na koji je ožiljak na razbijačevu licu komplementaran ostatku njegove biografije. Nekakav pomalo i nespretan dokaz aristokratičnosti duha, nekakav zarađen dokaz da se u čitanju ne nasjeda umjetničarenjima koja su istinski neprijatelji prave literature, titule koju je nezasluženo godinama nosila trivijalna literatura. Za iskusna čitatelja malo je toga odbojnije od prenemaganja i prenavljanja današnjeg tipičnog *umjetničkog* autora kod kojeg je mišljenje zamijenjeno fraziranjem, a emocije patetikom. Ima ih koliko hoćete, a ovo nije mjesto na kojemu će biti

izgovorena njihova imena. To su, kako bi rekao Kunderin taksist, grafomani čije pisanje u sebi ne sadržava ništa od onog jedinstvenog iskustva po kojemu se jedinke razlikuju na onaj sjajan način koji ih plemenito i nadahnuto podsjeća koliko su zapravo slični. A za to je potrebna vrhunska skromnost, upravo ona što je u sebi ima svaki pravi čitatelj, bez obzira na broj ožiljaka pomoću kojih ljudsku subraću drži na distanci. Počujmo opet Borgesa koji je u montenjevskom duhu uskliknuo: Neka se drugi hvastaju knjigama što su ih uspjeli napisati; ja se dičim onima koje sam pročitao!

Tako da bi, prije velike ode čitanju, gotovo mise posvećene čitanju, bilo neophodno napisati jednu malu odu, čak možda jednu kantatu u slavu samoće. Jednako tako bilo bi neophodno napisati i pokoju pobočnu arijicu prostorima dobro zaklonjenima od sunca; ne znam jeste li primijetili, čovjek na žezi može i kopati, no za čitanje je potrebna hladovina.

Prvo osama. Schopenhauer je i kod ove teme bio na razini svoje reputacije: samoća, veli ovaj mrzovoljni mudrac, pruža dvojaku korist: prvu, što smo sami, i drugu, što nismo s drugima. Tu bismo drugu blagodat samoće po filozofu trebali visoko cijeniti jer su druženja uglavnom usiljena, okružena teškoćama i kojekakvim opasnostima: većina zla što ga moramo otpjeti posljedica je naše kronične nesposobnosti podnošenja melemnih obloga osame. No za razliku od neobučenih jedinki, prepuštenih na milost i nemilost hirovima vremena, svaki je pravi čitatelj potpuno svjestan bogomdanih prednosti samoće i veliki je majstor u operaciji osamljivanja. Moći se skloniti, katkad je u tome sve. Ralph Waldo Emerson imao je jednog takvog znanca koji je napustio grad i skrivao se po pašnjacima. Kada bi kupio kuću, prvo bi posadio drveće. Živica ovdje, hrastovi tamo. A osobito je bio sklon zimzelenom drveću, jer „ono skriva tajnu preko cijele godine”. Emerson je bio svjestan posebnosti svojega pajdaša, inače velikog ljubitelja knjiga, i povodom njega napisao kako priroda štiti svoj vlastiti rad. Suptilne operacije poput čitanja trebaju zaklon, onu Bachelardovu kuću koja je sklonište za sanjara. Čitanje je vrhunska operacija otvaranja i ne podnosi tuđinski pogled. Kao kalij i natrij, koji da bi ostali čisti moraju biti pod slojem nafte.

I tek tada, kada smo se zavukli u svoj kutak, možemo otpočeti s tom predivnom pasivnom aktivnošću, s trošenjem vremena koje je Proust okarakterizirao kao jedino vrijeme koje nećemo potrošiti uzalud, osim, naravno, ako nismo Majka Terezija ili Albert Schweitzer. A to je vrijeme koje smo blagonaklono i krajnje dobroćudno dali u najam imaginaciji i erudiciji drugog, nama gotovo redovito posve nepoznatog čovjeka. Dobro je pitanje zbog čega je čitanje, ovo pravo čitanje, a ne prečitavanja zbog studija ili karijere u bilo kojem smislu, jedna jedinstvena stvar, čak gotovo pa jedinstvena prilika za razvijanje vlastitih sposobnosti?

John Cowper Powys je rekao kako bi svakom čovjeku bez obzira na njegov društveni rang i zanimanje najtoplije preporučio iščitavanje izvjesnog broja velikih pisaca prošlosti koje rado nazivamo i klasičnima. Čitanje je kao plovidba nepoznatim morem, gdje je najvažnije, kao i kod prave plovidbe, ostati živ, ostati svoj. Jedna od najraširenijih i najpogubnijih ideja što ih se povezuje s čitanjem je ona kako se čitanjem postaje mudar. Ova besmislica, smatrao je Powys, nalazi se u osnovi pedagoške odbojne pedanterije što gura tolike zamorne komade starine u neiskusna ždrijela mladih. Powys je smatrao kako nije važno čita li čovjek *Alisu u zemlji čuda* ili *Upanišade*. Čitati treba samo one knjige koje trajno i duboko potiču našu maštu. Iz sve snage treba čitati samo snažno napisane stvari, one silne stvari o iskušavanju ljubavi, smrti, sve pustolovne zapletenosti u koje čovjek zapada tijekom zemnoga života, čitati treba o slojevitosti psihe, o povijesti, o čaroliji snova i fantazije, o životu anđela, duhovnosti životinja i bilja, o mitovima i svakodnevicima. Tako se postiže usklađenost sa svijetom u koji je čovjek uronjen sve do dosljedne zaokruženosti vrhunski vođenih života mudraca i svetaca. Najpoticajnija su djela koja od nas iziskuju napor odgonetanja i kroz njega ostvarenu dragocjenu mogućnost promjene.

Simone Weil se gotovo ispričavala što ne čita mistike. Ona je čitala kao što jede, što joj je davalo osjećaj da čitajući zapravo puni stanice energijom. Vjerojatno količina Duše svijeta sunovraćene u tjelesnost riječi i uhvaćene ticalima i podmorskim pipcima i kracima kakve rabe moćni pisci dok pišu. Svaki je pravi čitatelj nekoliko puta u životu mogao reći: stajao sam pred djelima vrhunske ostvarenosti, nesumnjivo bliskima savršenstvu. Ne mogu objasniti silu koja je iz njih izbijala, silu koja je tim djelima oduzimala osobine tvarnoga. Svjetlucala su u nekoj vlastitoj sferi iz koje su tek dobronamjernošću bacala svoje opipljive vidove u polutamnu čula. Iz tog suverenog sklada svih elemenata na poklonikovu se glavu spuštala misa sazdana od razvezivanja čvorova, svaki je napor bio dopunjen kontranaporom, svaka je oštrina na koncu prešla u blagost. Ovu višu sintezu moguće je pronaći u srazu čitateljeve pažnje i piščeve preciznosti. Svatko tko je nekoć bio knjiška larva, i tko je jednoga lijepoga dana stasao u knjiškoga moljca zna o čemu je ovdje riječ, jednako kao što zna – kao što je tvrdio Powys – koliko akutna može biti ova opsesija.

Godinama me progoni jedna slika. Zapisao ju je Béla Hamvas kao uvod u svoj tekst *Stotinu knjiga*. Zadatak je, piše Hamvas, spasiti knjige. Njih stotinu. Svejedno da li iz opsjednutoga grada ili iz opsjednutoga svijeta. Ne radi se o omiljenim piscima ili djelima koja imaju sposobnost komunikacije na mnogim razinama. Nego o knjigama koje su odavno trebale biti prevedene na sve jezike. O knjigama koje razrješuju čovjekov odnos prema cjelini. O knjigama čitanje kojih uz sve ostalo ima i zastrašujuću osobinu da se, što je izravna

posljedica čitanja, namah u svijetu ljudskih zanimanja i udesa osjetite strancem. Svaki se knjiški moljac tada strese i sve oko sebe promotri hladnim pogledom tuđinca i gostujućeg demijurga koji sa svakodnevnom ljudskošću, s takozvanim normalnim svijetom, dijeli samo slično vanjsko obličje. Čitamo možda i stoga da bismo za tu drugačijost dobili *papire*. Da bismo pronašli daleku braću, one prijatelje s početka teksta, ljude koji nam se obraćaju iz dubine vremena. No da se vratimo Powysu i njegovu savjetu da, ipak, usprkos tupostima svih škola, prije svega čitamo klasike, pisce koji su već dugo među nama. Izdržali su udare valova vremena i uronjeni u njihove rečenice zapravo uranjamo u brižljivu atmosferu pročišćenog ukusa vjekova te ujedno i stječemo nešto od jedinstvenog Shakespeareovog ili Proustovog osjećaja za svijet. I da se ujedno izdignemo iznad „surovih činjenica života” te se prema njima počnemo odnositi s izvjesnom količinom ironije i poezije. A čitanje ovakvih autora u nas unosi nešto od njihova strahovita osjećaja života. Powys nije prestajao naglašavati ovu činjenicu, ovaj veliki rast duše, kao blagodaran rezultat čitanja. U tom samokultiviranju – jer bez pelcerizacije, bez kalemljenja, sve je unaprijed osuđeno na propast – vjerojatno je srž čitanja. Čitaš i rasteš. U svim smjerovima. Jednostavno.

ŽUDNJA

PRIRODNOST

Jedan od zanimljivijih opisa čovjekove nutrine dao je američki filozof Daniel Dennett. Kada je naš vlastiti život u pitanju, svi mi rado na sebe gledamo kao na autore. U istom onom smislu u kojemu je autor neki pjesnik, slikar ili glazbenik. Milan Kundera čak je napisao kako su naši životi kompozicijski strukturirani, po načelu ljepote uz pomoć kojega na izvjestan način skladamo sami sebe. Dennett se, međutim, ne kladi na ovakve prikaze naših nutarnjih stanja. On smatra da taj dirigent koji odlučuje o intenzitetu i rasporedu nota jednostavno ne postoji, tako da zapravo nema arbitra koji odlučuje kako će se posložiti ishodi životnih prilika. Dennett se ovdje spori s jednim drugim filozofom, Robertom Kaneom, i iako zanimljiva, ta bi nas rasprava s nizom napetih implikacija odvela predaleko. Ključni je moment filozofova konstatacija kako živimo usred vrtloga u kojemu nas uzročno preplavljuju utjecaji iz prošlosti, kao i utjecaji izvana, koji konstantno nahrupljuju natrag unutra gdje će nam „zagaditi radionicu, prisvojiti kreativnost i prigrabiti kontrolu nad odlučivanjem”. „Bit ćete”, zapisuje Dennett, „u velikom škripcu”.

Slavoj Žižek ide još dalje, i to, što ističe kao iznenađujuće, uz pomoć Tolstoja na kojega se obično gleda kao na staromodnog realista koji više nema što reći modernome subjektu. Kundera ne bi bio iznenađen, on je visoko cijenio istraživanja romana, i stavljao ih je rame uz rame s istraživanjima filozofije. Što bi vjerojatno podupro i Alain Badiou, koji piše kako se danas filozofija može pojaviti jedino u kentaurskom izdanju filozofije/znanosti, ili, kao ovdje, filozofije/romanopisanja. Tolstoj je smatrao da je ljudska jedinka izložena zarazama. Postoje dobre i loše zaraze. Kršćanstvo je za ruskog pisca dobra zaraza, a mogućnost izbora, na kojoj inzistira i Dennett, svodi se na borbu između dobrih i loših zaraza.

U odličnom filmu *Madeo (Majka)*, korejski redatelj Joon-ho Bong u usta svojeg lika stavlja rečenicu: Grijeh se prevrtao naokolo i onda mi se vratio. Bong očito misli kako smo izvor i uvir grijeha mi, i kako mu uopće nije lako izmaći. Radi se o filmu koji multiplicira moralne dvojbe. U prvom su planu majka i njezin mentalno zaostali sin. Žive u provinciji, sin je već prevalio preko glave prvu adolescenciju, ali i dalje živi na račun majke jer je nesposoban da se sam stara o sebi. Jedne večeri se zapije, i krene za nekom djevojkom koju sljedećeg jutra pronalaze mrtvu.

Bong nema milosti. Odnosno, nema patetike koju obično, u vlastitom nemaru, zamjenjujemo za milost. Mladić je malouman, što samo po sebi nije poseban problem. Međutim, kada si

masira sljepoočnice, povremeno uspije pokopčati stvari. Bong mu je dodao ovaj „prekidač“, tako da njegove geste imaju dozu dodatne mehaničnosti. Vjerojatno je počinio ubojstvo. Ubijena je promiskuitetna djevojka koja je ljubav, nećete vjerovati, naplaćivala u riži. Ljubavnike, uglavnom srednjoškolce, snimala je *perverznom kamerom* mobitela. Zašto perverznom? Jer joj je školska kolegica, majstorica za mobitelske tehnikalice, uklonila zvuk koji prati fotografiranje, pa ga je mogla činiti potajno. Ali svi su, jasno, znali za kameru i nazvali je *perverznom*. Mještani su uvjereni u mladićevu krivnju, svi osim majke, koja je posebna priča: Bong daje scenu u kojoj mladić mokri uza zid. Ona je pokraj njega, nagnje se i gleda izvor mlaza. Poslije, kada on ode, nogom utrljava mokraću u beton. Zameće tragove. Ovaj dvojac, naravno, spava zajedno. Samo leže i spavaju. Bilo je u tom odnosu uspona i padova: tijekom jedne od samomasaža ili samouključivanja mladić se sjeti kako ga je majka pokušala ubiti kada je imao pet godina.

Majka, što je prirodno za neke majke, prevrne nebo i zemlju ne bi li pronašla dokaze da je njezin sin nevin. Dokopa se i mobitela ubijene djevojke. Nakon što je u zatvoru dobio batine koje su pokrenule zakočeni šaraf u njegovu mozgu, mladić se sjeti da je na mjestu umorstva vidio nekog starca. Majka mu pokazuje sliku u mobitelu. Mladić prepoznaje osobu koju je te kobne noći vidio u mraku. Majka se sjeti kako je jednom od tog čovjeka kupila pokidani kišobran. Pronalazi ga, lažno mu se predstavlja kao predstavica institucije koja besplatno liječi siromašne, i između njih dvoje razvija se dijalog. Starac joj se žali kako mu nije dobro otkad je prisustvovao ubojstvu o kojemu priča cijelo mjesto. Majka ga u nadi da je našla potrebnog joj ključnog svjedoka ohrabruje da ispriča što je vidio. A on je vidio kako djevojka kamenom gađa mladica koji se čudnim pokretima stalno masirao po glavi, te kako mladić uzima bačeni kamen i baca ga natrag u mrak. Ovaj oveći kamen djevojku pogađa u glavu i ona pada mrtva. S riječima: „Nisi mu ni do koljena“, majka majčinski uzima s poda neku šipku i usmrćuje ovog neželjenog svjedoka.

Susretnemo li se s ovakvom eskapadom prirodnosti – jer malo je toga prirodnijeg od majke koja štiti svoje potomstvo – teško da ćemo je proglasiti za poželjnu. I malo je vjerojatno da smo je imali na umu kada smo pomislili na prirodnost. Ali problem je u tome, da se sjetimo Dennetta, što mi najčešće nismo u stanju donijeti konzistentnu odluku, ne samo uslijed zaraze o kojoj su pisali Tolstoj i Dawkins, nego je to posljedica činjenice da smo neprekidno bombardirani izvana i iznutra smućujućim virusima narednih zaraza, da smo, htjeli mi to ili ne, zapravo preotvoreni, maltene rasporeni, pa su naše tobože slobodne odluke nasumične kao što je nasumičan rezultat bacanja novčića. Danas biti prirodan znači znati do koje smo mjere automatizirani, do koje smo granice roboti koji ispunjavaju hirove nepoznatih nam,

međusobno, kako se to popularno kaže, zavađenih označitelja. Što možda opasno pojednostavljuje stvari. A znanost i filozofija nam govore kako imamo jedinku koju zapravo nemamo, s druge strane preplavljaju nas nizovi fenomena koji pljušte po tom nepostojanom entitetu – posljedica je, naravno, osjećaj koherencije kojim se, čini se, bespotrebno dičimo budući da je taj osjećaj rezultat pukih interakcija. Sve što se događa, događa se na površini, čak je i dubina jedan od efekata kakve bez ikakvih problema proizvodi nadražena površina. Majka u Bongovu filmu nije plemenita – ona to nije ni u kojem, nažalost, slučaju, nego odrađuje procesuirane impulse koji se generiraju kao zapovijedi. Što se kao objašnjenje pokazuje prekomplikiranim i najvjerojatnije posve neuporabljivim. Pravosuđe bi na ovakva objašnjenja u svakom slučaju odmahnilo rukom.

Kineski zen monah So-San teško da bi ovakve kategorizacije ljudskosti smatrao prejednostavnima, jednako kao što je iz lucidnosti njegovih tekstova lako doći do zaključka da mu ne bi bile ni presložene. Živio je davno, u šesnaestom stoljeću, živio je na selu – tada je skoro cijeli svijet živio na selu – i nije teško zamisliti njegovu prašnjavu odjeću i obuću – podjednako posljedice skitalačkog života i nazadne infrastrukture. Bio je dobar, duhovit, lucidan čova koji nije patio od forme. Kako znam?

Čitao sam ga. Najviše je volio sjesti sa strane i gledati. Ljude, životinje, bilje, ideje, nije mu bilo pretjerano važno. Nije pravio top ljestvicu, ili, kako se danas kaže, život nije slagao oko prioriteta, nego ga je uzimao kako mu dolazi. Nije razbijao glavu postoji li ili si to samo umišlja. Zen, koji je nastao brakom budizma i taoizma, davno je, još, dakle, u svojoj prapradjedovskoj fazi, riješio problem pričom o sanjanom leptiru koji može biti i leptir koji sanja usnula čovjeka.

„Život nije u zapletima vanjskog svijeta, kao što nije ni u osjećaju nutarnje praznine“, kazuje ovaj monah bez imalo okolišanja. Podjednako je neprirodno, smatrao je, stremiti za neaktivnošću, kao i biti neprekidno aktivan. Težnja za neaktivnošću ispunjava nas aktivnošću, tako da je najbolje živjeti jednostavno, ili jednostavno – živjeti, to je jedini način da se izbjegnu ovi ekstremi. Problem je u sitnici da je So-San postao to što jest nakon godina sustavne, ciljane aktivnosti – jednoga je dana, kako to u zen budizmu vole reći, osjećaj satorija preplavio osjećaj postojanja, onako kako šlag preplavi tortu. So-San satori nije našao uz neki od svojih putova i jednostavno ga, prirodno pokupio, on ga je doslovno otvorio svojim nastojanjima. Kao kada bućkanjem vrhnja dobijete maslac. No kada se god povede razgovor o zen budistima, svi se prave da ne vide složene operacije izdizanja sama sebe iz kaosa međusobno suprotstavljenih milijardi fenomena, nego inzistiraju na njihovoj posvemašnjoj

prirodnosti.

Danas zaboravljeni ruski filozof i teolog Nikolaj Fjodorov nije imao ove vrste iluzija (imao je neke druge), i imao je prilično originalna gledanja na prirodu i prirodnost. Najveći zajednički neprijatelj čovječanstva je upravo priroda sa svim svojim izvedenicama. Dokle god budemo bespomoćni, piše Fjodorov, ona će biti moćna, sve dok ne postanemo njezina volja vitlat će nas ova neljudska stihija. Njezina je moć slijepa onako kako je slijepa majčinska ljubav u Bongovu filmu, onako kako nikada nije slijepa ljubav bića kao što je So-San. Neprekidna borba koju vodimo jedni protiv drugih, koju vodimo protiv samih sebe, nije ništa drugo nego ispunjavanje njezine slijepe volje – kao što bi rekao Dawkins, mi smo nevažni, važno je da preživi sebični gen. Fjodorov daje nadu čovjeku. On misli kako priroda kroz nas postaje svjesna same sebe (kao što i Dennett misli da smo nervni sustav planeta), i kako će jednom u budućnosti, u pandemiju iskupljenja, uskrsnuti sve što je u svojem sljepilu bezumno uništila. Ali sada, u ovom trenutku, priroda je sila koja nastoji proždrijeti čovjeka, kao što proždire sve svodeći ga pod svoj nazivnik. Fjodorov smatra da joj se moguće suprotstaviti jedino organiziranom i ujedinjenom borbom cijelog čovječanstva. I naš Krleža gledao je na čovjeka kao na neprirodno biće. Nije prirodno hodati po Mjesecu, kao što zbilja i nije; nije zapravo prirodno ni izaći iz pećine i otići živjeti pod labavim šatorom koji svaki jači vjetar može otpuhnuti.

A kad smo već spomenuli Mjesec, jedan drugi, mogao bi netko napisati, ludi stanovnik nekadašnje Rusije, Gruzijac Gurđijev mislio je da se Mjesec hrani ljudskom energijom. Ali ne energijom svih ljudi. Neki se ljudi izmaknu ovom konstantnom crpljenju ljudskih resursa. Navodno postoje pojedinci što su ulaganjem određenih napora koji možda ne bi bili strani So-Sanu uspjeli u inače automatiziranim, posve mehaničkim bićima kao što su u naponu svoje prirodnosti najčešće ljudi, realizirati duše. Nju nemaju svi, kao što se uvriježeno i neutemeljeno ističe, tvrdi Gurđijev. Većina ima tek male larve od kojih je potrebno nešto napraviti. Nekako.

IDEJA

U dokumentarcu *No Direction Home* Martina Scorseseja Bob Dylan govori kako je gledajući nekolicinu njemu privlačnih i zanimljivih izvođača poslije po svaku cijenu htio imati izraz lica i, osobito, nešto u pogledu što su imali svi autori koje je pomno pratio. Imali su u očima nešto iz čega se dalo zaključiti kako znaju više od ostalih ljudi, govori Dylan, i taj je izraz svakako želio steći. John Lennon još je izravniji: u dokumentarcu *Anthology* kaže kako je vidio Elvisa Presleyja na televiziji. Izgledao je fenomenalno s dugom, zamašćenom kosom, s kukovima koje je pomjerao u žestokom ritmu i pomislio sam, dodaje Lennon, dobra li frajera!

Mike Tyson je na sličan način ugledao velikog Muhameda Alija. Ali, koji je tada bio prvak svijeta u teškoj kategoriji, imao je na sebi kožnjak i hodao je ulicom okružen svojom svitom. Tyson priča kako se Ali lagano njihao dok je hodao i kako je izgledao kao čovjek kojemu u glavi neprestano svira glazba. I onda je Tyson dodao: i sam sam htio tako izgledati.

Allen Ginsberg opisao je kako mu je povremeno izgledao Dylan: postao bi duh, pripovijeda Ginsberg, posve obuzet duhom koji je tutnjio njegovom nutrinom. Ako su spomenuti likovi imali neku ideju, onda se, slijedimo li njihove riječi, sam termin *ideje* komotno može staviti u navodnike. Prije kao da se radilo o nečemu što je poput mirisa koji su oni predano slijedili. Nekome je to bljesak u noći: Thomas Wolfe u romanu *You Can't Go Home Again* (1940.) opisuje svojega junaka, a on je bio pisac koji se najradije i bogme najdoslovnije držao samoga sebe, kako se između dvaju golemih odrezaka, između nekih od stotinu kava koje bi ispijao tijekom svojih noćnih odiseja, zatiče zaustavljen iznenadnim bljeskom. Wolfe nikada ne zapisuje kako mu je u tim trenucima pala na pamet nekakva ideja; u njega bi ušao vjetar, a on bi, ovisno o snazi trenutka, okretao dušina jedra u novome smjeru, kao da se radilo o rekonfiguriranju unutarnje zvijezde Sjevernjače.

Bob Dylan u jednom televizijskom intervjuu pojašnjava – napomenimo da je tada imao dvadeset jednu godinu – kako mu je trebalo užasno mnogo vremena da napokon postane mlad, i da je sad mlad i da će dati sve od sebe da ostane mlad. Neobične li ideje! Ljudi obično streme iskustvu, akumulacijama, a Dylan je sebi poželio nedostatak istoga, čisti prostor, stanje u kojemu zrenje tek postaje moguće. Iskustvo, a tu treba staviti ruku na srce, olako je i često rabljena riječ. Slično kao ideja. Patine doživljenih udaraca, te melase spletene od modrica i otvorenih rana, koje zbrojene za posljedicu imaju gomile obrambenih štitova, definitivno ne odgovaraju pojmu koji pokriva termin iskustva. Robert Musil jedno

poglavlje svojega glasovitog romana *Čovjek bez svojstava* naslovljava *Objašnjenje i prekidanje normalnog stanja svijesti*. Usred toga poglavlja pojavljuje se sjena duboke sobe koja visi kao „sasvim malo otvorene kese na zidu obasjanom žarkim suncem”. I onda se, u toj dubokoj sobi, kao ideje ljudi o kojima je njegov lik predano razmišljao, čijim je životima bio opsjedan, odjednom počnu ocrtavati njihove crte lica. Naredno poglavlje ima još precizniji naslov: *Ulrich odjednom čuje glasove*, no nije stvar u ovom efektnom naslovu nego u rečenici koju Musil nakon toga ispisuje. Ona glasi: „Najedanput se njegove misli zgusnuše.” To bi vjerojatno bilo najbliže onome što su, ako je vjerovati njihovim opisima, osjetili Wolfe, Dylan i Lennon. Ili, opet, Musil: stanje u kojemu se jedan tok svijesti zamijeni drugim katalogizatori i popisivači obično opisuju riječima – imao je ideju.

Međutim, čini se da ljudi koji imaju ideje nemaju pojma o krutom načinu na koji mi upotrebljavamo ovu riječ. Britanski filozof David Hume je mislio kako sva naša spoznaja dolazi ili iz impresija ili iz predstava. Predstave je poistovjećivao s idejama, no one su kod njega bile kopije impresija. Zamislimo mučnu situaciju u kojoj, kako tvrdi ovaj filozof, mi živimo: trebamo se ravnati po nečemu što zapravo uopće nema čvrsti kodeks ponašanja; danas može biti ovako, sutra drugačije.

Immanuela Kanta je ta nesnosna situacija toliko zbunjivala da se upustio u iscrpno istraživanje. Zanimalo ga je koliko daleko možemo dogurati oduzmemo li gradivnu ulogu iskustva u svemu što činimo. Naš se razum, prema Kantu iz prve *Kritike*, nipošto ne može svesti samo na iskustvo. Naime, iako smo određene stvari iskusili na određen način, nema nikakvog jamstva da bi sljedeći put moglo biti tako. Kant s indignacijom ustvrđuje kako iskustvo, nažalost, više nadražuje nego što zadovoljava: mi bismo trebali imati u rukama nešto čvršće od onog što smo iskusili, moramo biti u stanju napredovati bez obzira na iskustvo, usprkos iskustvu, oslonjeni na apriorne istine. Iskustvo, naime, šara. Matematika svjedoči o mogućnosti takvog znanja. Matematičkim proračunima ne proturječi sutrašnja ili jučerašnja algebaristika. Porijeklo ovakvih istina, ovih, kako je Kant smatrao, čvrstih otočića u inače zamućenoj ljudskoj svijesti, pokretalo je ovog filozofa. Činjenica da je „iskustvo” uglavnom sastavljeno od nesinkroniziranih utisaka i događaja koji se sudaraju bez dubljeg jamstva da će se sljedeći put susresti u istom slijedu, i njihova očita diskrepancija spram istina matematike koje svoju nužnost imaju u unutarnjoj strukturi našega duha preklapljenju s vanjskim datostima, bunile su Kanta. Postoji li „ideja uma”? Način na koji naš razum premeće stvari? Ne mislimo pritom na psihologiju. Bilo bi to prije nalik na zamisao o znanosti koja skrbi o umskoj arhitekturi. Naš je mozak mišić podvrgnut logici koja ga primorava da slijedi određene zakone. Možemo li te zakone okrstiti imenom „ideja”? Kant je

mislio da su one apsolutne, nužne i vječne. Da je, dakle, duh koji se ponašao po identičnom protokolu, nadahnjivao njega, Thomasa Wolfea, Johna Lennona, Muhameda Alija, Boba Dylana i Mikea Tysona. Da su, ukratko, imali ideju koja je dala kičmu njihovim postupcima. Da upravo zbog ideje u njihovu slučaju možemo govoriti o sudbini, a ne o nasumičnom slijedu koji povremeno, a to i jest bunilo staroga Kanta, znade pokazati svoj kapacitet za uspjele momente. I slučaj katkad ima *ideju*, ili se barem takvim doima.

ZID

Kuća u kojoj živim ide u L i završava u dubini vrta. Svi susjedi nakrcali su dvorišta vočkama, tako da me katkad ujutro, dok se još nisam rasanio, ili predvečer, s prvim umorom, preplavi dojam da sam u patuljastom šumarku, dobro skriven od pogleda, zameten u zeleno. A prvi dio dvorišta visoka su leđa kuća, minijaturni Alcatraz. Drugi dio počinje i završava jednim malim zidom, do visine prsa; zid je bijele boje i po njemu često hodaju mačke. Dijagonala između trećeg dijela i tog zidića dio je neke njihove mačje rute, koje se one postojano drže godinama, imali psa ili ne one uvijek pronađu onu jedinstvenu rupu u vremenu i prostoru kada je prolaz siguran. A mačaka ima raznih. Evo na primjer riđa mačka, ženka, uvijek dodatno oprezna, uvijek kao da ima jednog mačića više no što si može dopustiti, nakon što je dobro promotrila i pronjuškala situaciju, ona obavlja još jedno njuškanje, kao da još jednom kontrolira novčarku prije nego ode na plac, i onda najopreznijim hodom, neprestano se osvrćući, prelazi preko dvorišta do drugoga zida i nestaje. Povija li je pas, brza je kao sjena.

Mladi crno-bijeli mačak nije ni približno toliko oprezan, odnosno, nije oprezan na taj način: on je instinktima podozriv, on odradi opreznost, ali dvorište uvijek prelazi s viškom samosvijesti, preparadira ga, i kad ga pas povija bježi kao da ne zna bježati, kao da će mu brže kretanje pokvariti frizuru. Sivi mačor je, vjerojatno, glavni mačor u bližoj okolini. Nešto je krupniji od ostalih, kreće se iznimno sporo, često stane i istražuje, želi sve znati, želi biti potpuno siguran, a da puca od snage vidi se iz svakog njegovog pokreta. Utjelovljena energija. On na zidu najviše vremena provede prije nego što se zaputi preko dvorišta, a ako je zamijećen (za razliku od crno-bijelog mačka) odmah se okreće i dalje odlazi alternativnim putom, katkad čak preko krovova. Taj je iznad jednokratnih bitaka i skupo prodaje svaki od svojih života. Njega pas valjda nijednom nije imao prilike učiti čije je dvorište. Da je prva mačka čovjek, ona bi znala sve o tiraniji poskupljenja. O tome kako je teško podići djecu, i koliko je društvo nehumano. Zna sve o tome koliko su svi jači od nas. Zna sve ružne krajeve napamet. Crno-bijeli mačor ima formu, ali nema sadržaj. I on je kao oni ljudi koji su za večernje razgovore neupotrebljivi: nema tu još mudrosti, potreba za dokazivanjem tjera ga u ekstremne izjave. Brzo vozi. Privlači višak pozornosti. Šepuri se kao da je pitanje trenutka kada će on postati onaj treći, sivi mačor glavonja koji se hrani ptičjim jajima. I onda paradira po trgu. Takvi ginu na cesti. A taj zadnji mačak, ako bi i govorio, govorio bi u gnomama. Malo bi govorio. Gleda na sve svisoka. Ne uslijed neke specijalne umišljenosti, nego jer tako stvari vidi u najboljem osvjetljenju. Njegov oprez zapravo rječito svjedoči njegovu

skromnost. Ona je u bazi svega što čini, pa makar se radilo o estetskim razlozima – slabost je ružna, a ekscentričnost bitke je razmetanje viškom tamo gdje se ima tek koliko je nužno, i kao takav on je stilska figura življenja koje prije ili poslije vodi u propast.

Svi su troje na neki način problematični. Kao većina ljudi, uostalom. Od kojih se potrebno udaljiti. Između sebe i njih napraviti zid. A opet, ako se čovjek tako izolira, kao da mu je automatski, u tom miru, onemogućen normalan rast i razvoj. Na koncu za zid odvaja više energije nego za, na primjer, spoznavanje. Obrambeni mehanizmi postanu važniji od onoga što brane. Sve ostane u sjeni i ne cvjeta, i podsjeća na betonska dvorišta zatvora: sve jest tu, doduše, ali hladno, bešćutno, i na tri četvrtine svoje prirodne veličine. Imate ljude koji misle da su skoro svi ljudi lopovi; rečenica koja će vas odvesti ukrivo čak i ako je točna. Emerson duhovito piše o ljudima koji između sebe i susjeda sade zimzelen. Daje cjelogodišnju zaštitu od znatiželjnih pogleda. Ali dok čitate taj esej osjetite kako se američki mudrac podsmjehuje toj nadasve simpatičnoj ideji potpunog izoliranja od smušenih i nezrelih ljudskih masa. No zadnji tip čovjeka, onaj kojega smo izvukli iz jakog sivog mačka, nije posve nepodnošljiv. Taj me je mačak zarana podsjetio na jednog lika Fjodora Dostojevskoga, lika kojega je pisac sačinio na osnovu pravog, živog čovjeka, s kojim je robovao u Sibiriji. O njemu je ostavio nekoliko dojmljivih redaka u *Zapisima iz Mrtvog doma* te mu se ponovno vratio u konceptima za *Piščev dnevnik*, jer ga se očito nije mogao tek tako riješiti – što je na koncu i pošteno budući da je ovaj čovjek dva puta morao prolaziti kroz šibe, okrutnu kaznu kojom su robijaši bili kažnjavani za poseban neposluš, pa je dva puta prošao i kroz književnost, koja je, kada je dobra, jedan poseban oblik šibanja.

Kada sam vidio tog mačka, kada sam ga dobro vidio, kada sam vidio da ne taktizira nego zaobilazi, tražeći put kojim će se moći kretati u punoj snazi, pomislio sam, evo ovako bi se nekako, da je kojim slučajem mačak, kretao onaj Orlov Dostojevskoga. I on je na sve gledao svisoka, ali bez koturni, nego prirodno, i na njega je bilo nemoguće djelovati pukim autoritetom. Umro je u zatvoru, nakon drugog šibanja, a Dostojevski ga se sjetio tridesetak godina poslije, pišući o problemu ljudske slobode. Mislio je da ništa nije prepreka, da nema zida koji ljudsko biće nije u stanju prijeći kada je sloboda u pitanju. Nego, vratimo se u dvorište. Jer je u tom dvorištu i pas, havanski *bishon*, i izgleda kao ovčica s glavom američkog *buffala*, samo minijaturalna. Rudlave dlake koju je potrebno uredno podšišavati te neobično dobra karaktera: osim na te mačke, pas gotovo uopće ne laje. A kada ih ugleda, skače na spomenuti zid koji je sada već sav umrljan od njegovih šapica. Inače se stapa sa svima koji kroče u dvorište: njegova je ljubav prema ljudima ravna onoj Johna Lennona s albuma *Imagine*. Susjedi su druga priča. Među sobom ne razgovaraju. Kada lijevi susjed

glasno navije glazbu, desni susjed nazove i traži od nas da ovoga ljubitelja folklornog notovlja zamolimo da utrne ili da barem stiša kazetofon. Lijevi susjed na roletama ima trag od katrana koji mu je preko prozora bacio desni susjed. Desni susjed optužuje lijevog susjeda – usprkos činjenici da je naše dvorište između njih – kako mu noću specijalnom štrcaljkom prska po voćkama pa onda one ne rode punim kapacitetom, nego onako, jadno, da skoro pa i nije vrijedno branja. Lijevi susjed zabio je u trotoar stupić koji vam može odvaliti donji dio auta, ako se kojim slučajem zamislite i isparkirate, sve da desni susjed, kada dobije goste, ne bi ovima mogao reći da parkiraju ispred njegove kuće (on, naime, nema auto). Lijevi susjed je zapravo susjeda, dobrodržeća udovica koja je nedavno stupila u vezu s dvadesetak godina mlađim i vrlo sposobnim soboslikarom koji danomice radi u fušu. Desni susjed odonda sjedi u uglu dvorišta i priča sam sa sobom. Priče su to koje u stopu prate putešestvije ovog neumornog duha, sve od rodne Makedonije, preko Korduna, do ovog dvorišta, gdje je, čini se, odlučio skončati. Taj je put, koliko mogu čuti, popločan bitkama i poštenjem, vrhunskom podozrivošću i ekstremnom nepotkupljivošću. Ne znam kako se zove ta bolest, nije lijepa, i kada se god susjed upusti u monolog, ja osjećam kako se zid između nas povećava, ovaj put iz razloga mojega straha.

Da bi se tome stalo na kraj katkad je potrebno prošetati. Kvart je lijep, miran, obiteljske kuće. Ako je nedjelja onda su tu svi elementi malograđanske idile: ljeti se dimi iz bašča, ljudi roštiljaju, moguće je od kuće do kuće nanjušiti kako se gdje odvija konzumacija alkohola, gdje vodi sok, tko ima goste, i jesu li temperamentni ili mirni. Oni nezgodniji nezgodni su i u idealnim vrtnim okolnostima: povremeno se preko krovova prolomi krik, najčešće pouzdan znak da se netko sreo s duhom iz boce, duhom što će ga biti potrebno vraćati natrag u najtežim slučajevima i danima nakon naizgled bezazlenog roštiljanja. Zna te tipove: oni nakon pijanke, one majstorice kada se posve polome, danima koče, pod tezom smirivanja živaca: od nedjelje do četvrtka im je, po prilici, i po iskustvu koje sam dosad stekao kada se radi o takvim slučajevima, potrebno da se posve zaustave. Da prijeđu na kavu i sok. Popodne je, međutim, toliko lijeno da je obustavilo prometovanje čak i onih uvijek mobilnih mačaka koje mačji kunjaju po krovovima i skupljaju struju i vitamin D. Vrtovi odvojeni zidovima krošanja, zidovima od opeke, od čempresa, od drvenih ograda i od svih mogućih strahova. Ulica je duga i nemaju svi goste, mnoge su kuće omotane u bale vate potpunoga muka i kao da su pet centimetara utonule u tišinu, a čak i lokalni kafići i birtije zjape prazni, tek gdjekad je moguće na ponekoj od terasa vidjeti osamljenu figuru kako cijevči pivo ili gemišt, obično neki od razvlaštenih lokalnih šampiona – tko je god u nedjelju popodne izašao u kvartovski bircuz taj nije naručio sok, sok se pije nadušak, i moguće ga je piti doma, solo. A ovdje, iako sami, nisu sami, tu je u najgorem slučaju osoblje koje već zna sva izdanja

dnevnog tiska napamet te je u smislu distance kapituliralo, i koje počesto sjedi koji metar od vuka samotnjaka (nikada zajedno za istim stolom) i s njime komentira nešto neodređeno nekako uvijeno pa imaš osjećaj da prisustvuješ *revivalu* susreta posrnula grčkog bojovnika protiv Perzijanaca i proročice Sibile, gdje se Sibila iz petnih žila upinje dati odgovor na pitanje koje još uopće nije postavljeno. Niti će, uostalom, biti postavljeno. Osjećaš se malo blesavo, ovako izložen, izvan svojih zidina, gradu koji kao lav drijema na suncu. I koji izgleda kao da bi svakoga trena mogao skočiti na tebe. Pa se onda okrećeš i laganim korakom vraćaš kući. Na sigurno.

ZGODNO

Nedavno sam gledao dokumentarac o nekoliko životinjskih vrsta koje žive po stablima, koje se drže krošnje i gotovo uopće ne silaze na zemlju. Od svih njih najfascinantniji su orangutani jer mogu težiti i preko sto kilograma, a dane svejedno provode posve izvrgnuti sili teži. Orangutan rijetko pada sa stabla, biljojed je, sklon je oponašanju – što je temelj svakog učenja – te nije specijalno agresivan; tijekom prelaska sa stabla na stablo vrlo se vješto služi svojim masivnim tijelom: on jednostavno svine granu na kojoj se trenutačno nalazi i onda se prebaci na sljedeću. Dokumentarac se ne bavi majmunovim prirodnim neprijateljima, ali tamo gdje on živi njih ima i sve su samo ne bezopasni: na primjer, tigar. No to je sve već visoki svijet razvijene životinjske politike. Evo nakratko malo ljudske politike: u Srbiji su Romima oduzeti medvjedi s kojima su obilazili vašare. Takva je vrsta zabave zabranjena djelovanjem društva za zaštitu životinja. Zvjerad su, odlukom birokratskog aparata, morali vratiti u okrilje majke prirode, a gluposti kao ispijanje rakije – što su u okviru svojih humorističnih predstava medvjedi bili redovno dužni činiti – bačene su na ropotarnicu povijesti. Problem je u ovom slučaju ponajviše u činjenici da ti oslobođeni medvjedi u prirodi – ne samo stoga što ondje nema rakije – ne mogu dugo poživjeti: oni više nisu medvjedi, nego neka bastardna poluvrsta koja funkcionira po principu socijalne službe koju u medvjedovu slučaju predstavlja hranidbeni sustav otjelotvoren u gazdi. Teško je reći da li se oslobođeni medvjedi ponašaju kao napušteni psi: da su npr. u konstantnoj potrazi za novim gospodarom. Mogu zapisati samo što sam vidio u jednom drugom dokumentarcu, posvećenom grizliju Brutusu. Ovaj sam dokumentarac gledao na kanalu Nat Geo Wild, gdje najčešće prevladavaju nevjerojatno imbecilni prilozima koje obično vode likovi što se neprekidno deru, tepaju životinjama *good boy* i nije ih teško zamisliti kako jednoga dana predlažu brakove između ljudi i krokodila, čijim duhom umjesto tolerancije dominira atmosfera posvemašnjega neznanja o nemogućnosti komunikacije između različitih vrsta: tim emisijama caruje beskrajni i neobično drski optimizam po kojemu je sve moguće riješiti tepanjem. Budi *good boy* i nema problema.

Dakle, Brutus je preti medo od nekih petsto kilograma – slučaj u kojemu nisu problem kilogrami, nego salo nastalo kao posljedica slabijeg kretanja i deficita vođenja brige o samome sebi: on, kao kakav snalažljiv čovjek, sve dobiva na poslužavniku, tako da je gotovo posve nezainteresiran za pronalaženje zakopane hrane, čemu ga je njegov vlasnik nesmiljeno podvrgavao; bilo ga je nemoguće nagnati na rušenje prepreka, a sve vjerojatno

stoga što ga njegova hrana čeka, kako se god on ponašao. Treba u ovakvim slučajevima razumjeti i dresere: gladan medvjed, bio on i od ove vrste koja ovisi o našim socijalnim službama, uopće nije bezopasan, ali svejedno je bilo tragikomično gledati medvjeda koji se valja po lososima, koji uopće nije zainteresiran za objed, koji je kopajući glavom a ne šapama došao do cilja ove organizirane potrage, i tako dalje. Da je taj medvjed kojim slučajem orangutan iz onog prvog spomenutog dokumentarca, on se vjerojatno i ne bi penjao na stabla, osim da se ljulja, da čupka lišće, i, prije ili poslije, naišao bi tigar. U svijetu medvjeda i orangutana, takvi primjerci životinja su – ovdje se vi odlučite za pravu riječ. Sve koje meni padaju na pamet su preizravne. Sustav u kojemu živimo od svih je nas napravio hibride koje odlično oslikavaju primjeri iz životinjskog svijeta: ako buhe, koje mogu sto puta preskočiti vlastite dimenzije, zatvorite u kutijicu, nakon što ih pustite van one nikada ne preskoče dužinu prostora u kojemu su bile zatvorene. Sva rogata marva rogove nema ne bi li se obranila od grabežljivaca, nego im ovo hladno oružje služi isključivo da bi se borili među sobom. Ima u tim svjetovima i iznenađenja.

Opet televizijski program: zalagaonica u Louisiani, klijent nudi magarce, novac mu je potreban za slanje unuke na nekakav plesni tečaj. Zalagaoničar primjećuje da magarci imaju križ na leđima. Da, odgovara farmer, zovemo ih Isusovi magarci. Na jednom takvom Isus je ujahao u Jeruzalem. Koliko ih imate, upita ga potencijalni kreditor. Oko četrdeset, odgovara farmer, i dodaje: držimo ih zbog kojota – magarci su jako teritorijalni i otjeraju ih bez ikakvih problema.

ŽUDNJA

Dosada je vjerojatno neka vrsta obeshrabrenosti. Čitao sam u jednoj knjizi o psihokinezi o istraživanjima vršenima za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Ispitanici su svojim psihokinetičkim moćima trebali utjecati na ishod bacanja kocaka. I isprva se za svakoga tko vjeruje kako čovjek raspolaže parapsihološkim sposobnostima stvar odvijala izvrsno. Prva su bacanja imala statistički dobar rezultat. Bilo je moguće povjerovati kako ispitanici na kocke djeluju pukom snagom vlastitih misli. No što je istraživanje dublje odmicalo njihove su se sposobnosti, činilo se, povlačile i blijedjele. Specijalizacija ima rođakinju koja je prati u stopu. Njezino je ime rutina. Suočene s njom, ljudske se energije povlače negdje u tamu te počesto znaju i posve nestati. A naši su životi zbrojevi nizova raznih rutina. Čak i najbolje među nama moguće je opisati sintagmom za kojom je posegnuo Henry Miller, rekavši da smo poput dresiranih tuljana. Nije stvar u tome da ne možemo utjecati na ishod izvlačenja dobitne kombinacije lota, nego da su naše estetske i imaginativne sposobnosti zahvaćene korozivnim procesima.

Indijanski šaman iz Sierra Madrea, Ramon Medina jednom je prilikom na čelu grupe istraživača došao u seoce San Andreas. Još prije nego što su se približili selu, bilježe antropolozi, Medina se neobično ponašao, osvrtao se oko sebe njuškajući kao pas. Kada su napokon stigli u selo, otišao je na drugi kraj i na krovu kuće pronašao upravo ubijenog čovjeka. Mještani su ovo otkriće primili kao posve naravnu stvar. Vrač je imao sposobnost nanjušiti smrt. Religija Indijanaca Huichol potječe još iz predkolumbovskih vremena, i jedan je od posljednjih vidljivih tragova svijeta koji je zbrisan nemarnom kolonizatorskom rukom. Ramon Medina je tvrdio kako su njegove moći izravno povezane s njegovom zaljubljenošću u život, on je u nekoliko navrata govorio o svojoj žudnji za životom. I o svježini. Istoj onoj koje bi ponestalo ispitanicima koji su mislima pokušavali djelovati na bacanje kocke. Ramon Medina je i kada bi pokazao umor bio svježije umoran, tek umoran, sada napokon i umoran, da se tako izrazimo.

Kada se ljudi iz nekih razloga slome, uzroci njihova sloma uvelike nadilaze povode. U tome se slažu psiholozi, vjerski učitelji, pisci, filozofi i politički reformatori. Zapravo, svi osim slomljena čovjeka. Zatvorimo li nekoga u mračnu sobu, on će nakon samo nekoliko dana doživjeti ozbiljan nervni slom. Pri tome se može raditi o osobi koja je svoju takozvanu ličnost razvila do visokog nivoa. Za ovakvu vrstu urušavanja nije potrebno imati pedigree slabića ili biti labilan. Nešto se u nama jednostavno odlomi i za sobom povuče ostatak svjesnoga bića.

Kontrapriča ovoj užasavajućoj je storija o čovjeku koji je noć proveo viseći na jednoj stijeni, uvjeren kako je ispod njega provalija. Ujutro se zaprepasti kad vidi kako ga je od čvrstog tla dijelilo tek nekoliko stopa. Fascinantna je ta krhkost, to lako pucanje osobnosti. Jedna scena iz Shakespeareova *Richarda II.* još je strašnija od bivanja u mračnoj sobi ili noćenja na stijeni pokraj umišljenog ambisa. Richard je upravo ostao bez krune. Stoji okružen pobjednicima. Oni ne likuju, samo ga gledaju. Ovo je zanimljiv moment njihovih života. Do maločas taj je čovjek u običnim ljudskim poimanjima bio gotovo svemoguć. I pitaju ga želi li što. On im kaže: Pustite me da odem.

Sličnu situaciju, samo s druge strane očišta, imali smo kada je jedan despot u bližoj prošlosti od strane svojih donedavnih podanika bio strpan u zatvor. Njegov nasljednik je za televiziju na pitanja novinara rekao da ne zna kako se trenutačno osjeća uhićeni gospodin. Mnogi se slome. I pred njima je novo izmišljanje ličnosti. Ali neki se ne slome. Na HRT-u se upravo prikazuje Vrdoljakov serijal o Josipu Brozu Titu. Tamo se opširno koriste Bulajićevi materijali iz *Titovih memoara*. Međutim, jedan je zanimljiv dio preskočen. Dio u kojemu se uhapšenik prisjeća svoje reakcije na batinanje u pritvoru. Ako je za vjerovati samom Titu (i ponekom od svjedoka), on prilikom hapšenja i saslušanja nije pokazivao strah, nego bijes. Svjedoci su svoje iskaze davali u vrijeme Titove apsolutne vlasti, pa su moguće sve zamislive modifikacije njihovih sjećanja. Neprijeporno je da se na suđenju držao vrlo uspravno. Ovo ostalo ne znamo, i, što'no se kaže, to bilježe ruke nepouzdatih svjedoka. On je naime, čak, navodno obećao tadašnjem šefu zagrebačke policije da će jednom morati riješiti udaranje stolcem u prsa, koje mu je priskrbio upravo taj šef policije, glavom i bradom. Povijest ne mari za finese: nakon petnaestak i nešto više godina s jedne strane u Zagreb ulaze partizani, a na drugom kraju grada jedan se čovjek sam vješa o konopac. Što većinu nas može nagnati da utonemo u kaos očaja, a što pojedince drži na fokusiranom okupu koji se odbija povući? Vjerojatno ona već spomenuta žudnja za životom Ramona Medine.

Da, ali moglo bi se reći, ništa nije luđe i nepromišljenije od povlačenja tigra za rep. Pogotovo u situaciji u kojoj si baš s tim tigrom u kavezu. Zapravo, u svakoj je situaciji taj tigrov rep gadna kocka, na koju se, što i te kako dobro znaš, nipošto ne može utjecati pukom snagom misli. Kuražno ponašanje munjevito umanjuje mogućnost preživljavanja, i predstavlja bespotreban rizik u ionako nepovoljnim okolnostima. Sada je potrebno taktizirati. Nipošto, zaboga, ne vući tigra za rep, ako već nešto moramo s tim vražjim repom, onda je najbolje podviti svoj. Stišati se do nepostojanja, ne bi li neprijatelj nekako uvidio kako se tu, kod nas, i nema što ubiti. Kako je svejedno jesmo li živi ili mrtvi, jer smo svoju lekciju naučili. Međutim, uvijek se nađe neki mudrac koji misli drugačije. Indijski naučavatelj slobode od

gotovo svega Jiddu Krishnamurti na jednom je predavanju rekao kako ljudi ne bi trebali pristati na vojačenja za ratove. Makar vas pritom i ubili, rekao je zapanjenom slušateljstvu. Reci ćete, ah, pa Indijac je vjerovao u reinkarnaciju, lako je njemu! Ili, htio je fascinirati publiku, to je puki retorički trik. Hiperbola. Ali ništa nije bilo dalje od toga, u onom trenutku. Krishnamurti je smatrao kako je življenje vrijedan jedino onaj život u kojemu se neprestano osjećaju valovi svježine života samoga, i još je smatrao da sve situacije u kojima sebe izdajemo taj intenzitet smanjuju. I to toliko da vrijedi riskirati buntom, pa i s one strane bunta i svega ostaloga – čak i po cijenu gubljenja života. Jer takav iscijeđeni život lišen smisla čovjeka svodi na robota.

Jednu od najljepših priča o tragediji ljudske vrste ispričao je pisac Borislav Pekić u svojem od kritike podcijenjenom romanu *Atlantida*. Glavni lik je perspektivni političar kojega opsjedaju zbunjujuće slike iz davne prošlosti, iz vremena dok još nije bio živ. On postepeno uviđa kako se znatno razlikuje od većine ljudi što ga okružuju, sve do uvida kako se ta većina i ne sastoji od ljudi, nego od robota. Ljude preplavljuje žudnja za životom, ove potonje želja za organizacijom. Ratuju već tisućljećima. Roboti su androidi i njihova je komunikacija zasnovana na eksplozivnim svojstvima, sve do rata kao metafore cijelog razvoja ove robovske vrste. U Pekićevoj varijanti robovi su roboti. Ljudi su implozivni, introspektivni i komuniciraju telepatski. Jedni su skloni pojednostavljenjima u obliku kocke i trokuta i ravne crte, drugi su više kao priroda, to jest kao spirala, elipsa ili jaje. Roboti osnivaju crkve, ljudi vjeruju u Boga. Cjelokupna povijest borba je između ovih dvaju različitih načina postojanja. Antimodernistička misao ovu bi podjelu tumačila kao posljedicu izvornog raskola u ljudskom biću, kada se čovjek prvi put podijelio ili raskolio, i kada se taj postupak raskoljavanja dalje nastavio nesmetano odvijati, dok nije posve izfragmentirao ljudsku vrstu. Roboti su krajnji rezultat ovog procesa. Oni ne osjećaju žudnju za transcendentnim ujedinjenjem, nego streme organizaciji ovih međusobno zavađenih djelića.

Stremljenje i žudnja nisu isto. Stremljenje je izravno povezano s ambicijom, žudnja izrasta iz ljubavi. Strast za životom je vjerojatno ono što su stari nazivali genijem. Ona je čovjekov unutarnji motor. Zamislite nekoga tko navečer liježe sretan jer će se ujutro probuditi. Njega sretnim čini upravo ta žudnja za životom. Ne onako sitnoposjednički, za još i još života, koji će onda spremi u škrabicu, jer on se ne može akumulirati u smislu u kojem se kućimo, nego je to više nalik na promatranje protjecanja energije pokraj i kroz nas. Svi ti oblici, obra- ti, heraklitovske igre djece s kamenčićima. Stvar u toj radosti zbog narednog buđenja usložnjava činjenica da taj čovjek zna da će se probuditi u svijet kojim dominiraju roboti. On, kao kod Pekića, zna da je Atlantidanin, i da, što se robota tiče, ni toga dana neće osobito

dobro proći. Da će se nastaviti stari rat, i da će on teći do istrebljenja. Hoću reći da veseliti se životu nije sinonimno s blesavošću ili neupućenošću. Sufi majstor Uwais je rekao da živi kao da toga dana može umrijeti. Kada su mu prigovorili da je tome tako za svakoga, on je odgovorio: Da, ali koliko je njih svjesno toga?

RODBINA

BLAŽENOST

Riječ je često u optjecaju, ali kao da u zraku visi bez označitelja. Biti blažen, to danas kolokvijalno ima negativne konotacije. Nedavno je jedna fizički vrlo pristala političarka sjela s društvom u kafić. Bila je opuštena, smijala se, a nekoliko stolova dalje neki je lik samo promrmeljao da mu se čini da je gospođa XY sretnica jer je odrezana od mozga i sve joj izgleda ružičasto. Gospođa je zbilja izgledala sretno, bezbrižno, opušteno, gotovo blaženo. Onaj čuveni uvod u treći dio *Idiota* Dostojevski je posvetio pametnima i glupima te za ove druge rekao da su sretniji. Svaki priučeni filozof bi dodao da se u slučajevima izricanja ovakvih zaključaka kriju zavodljive klopke mnijenja. Prožetost srećom o kojoj se govori kada se govori o blaženosti nema veze s glupošću nego s onim što je iz dalekih indija stiglo pod zvonkim imenom prosvjetljenja. Kada su, dakle, mnoge lampice upaljene i dobro osvijetljavaju cestu, to je točka na kojoj netko – unatoč onome što vidi ili upravo zbog toga – uspijeva biti sabran u jednu toplu, blaženstvom i dobronamjernošću ispunjenu točku.

Peter Sloterdijk – da se malo vratimo prosvjetljenju – u svojoj knjizi *Filozofski temperament* zdvaja nad činjenicom da smo, umjesto prosvijetljeni, tek načitani. Zbilja jesmo: Berđajev kuka kako nitko više nije u stanju pisati s mjesta u duhu s kojeg je pisao Eckhart, te da smo, u najboljem slučaju, osposobljeni pisati o Eckhartu. A ne o onome o čemu je on pisao. On je, Eckhart, kao što znamo, blaženost povezivao s utješenošću. A Bohme je spominjao „turbu“, neprestanu unutarnju glad, strahotnu silu koja pokreće napoleone. Tako da ono što treba biti utješeno, namireno, nisu samo objektivno propadanje rase, umiranja bližnjih, nestanci imanja, iznevjerena očekivanja, nego i nešto povrh i ispod toga: pokretačka halapljiva sila preko koje na svijet, smatraju ovi mistici, dolazi zlo. To je, da se tako izrazimo, autoput po kojemu nakaradnost glatko sklizne u ovaj svijet i proždere sve što mu se nađe na putu. Pa onda imamo ljude kakve imamo: ambiciozne, karijeristične, sklone verbalnim smicalicama. Ali nešto drugo mi se čini bitnim. Često pisci pišu kako je seks tabu. Seks odavno nije tabu. Danas su tabuizirani Bog, transcendencija, metafizika, etika. Pa i blaženost. Premda nitko ne bi za sebe rekao, još manje mislio, kako sve što čini poduzima radi nereda, podlosti ili kraha, evidentno je prevladavanje upravo ovih tendencija.

Jednom davno, u nekom drugom svijetu, s prijateljima sam otišao u Šarengrad. Bili smo mladi, pa je moguće da je u percepciji događaja značajnu ulogu odigralo neiskustvo, ali svejedno. Radilo se o stereotipnom muškom izletu krcatom jelom i pićem, obiljem pića. Izlet čiju su inicijacijsku podlogu svojom literaturom obilato falsificirali bitnici. Tko se nije kretao

krajnjim istokom Slavonije teško će zamisliti kako to sve tamo geografski izgleda. Padine fruškogorskog gorja ovdje već odigravaju značajnu ulogu; tu se više ne radi o monotoniji ravnice. Ali i to gorje, ne možemo za njega reći da naglo završava, nego kao da se cijeli pejzaž, onaj ravničarski, blago uspeo za nekoliko katova, i onda su moguća smještanja naselja u rupe, ili kao u školjke. Mislim, ti ideš ravno, i onda odjednom mjesta izviru iz zemlje i spuštaš se u njih, gotovo da slijećeš. Aljmaš, primjerice, ne vidiš izdaleka, pa je putniku koji se uglavnom kreće po Slavoniji, ovaj njezin dio pomalo zagonetno zaklonjen, mjesta su, najbanalnije rečeno, dobro skrivena. Zvonici crkava ne vire, jer su smještena u školjkaste udubine kao u šake ravničarskog diva, koji je iz zagonetnog razloga ovdje ušao u bilateralne odnose s brdima od kojih su čarobno profitirale ljudske naseobine.

Takav je i Šarengrad, iako ovo mjesto izgleda najopustošenije od svih tamošnjih mjesta, maltene kao da je nekoć tamo bio rudnik koji se odavno prestao eksploatirati, pa su brojni radnici pokupili obitelji i odselili negdje drugdje. Mjesto je to i gdje su karmelićanke pronašle jedno od svojih utočišta. Prolazeći ovim krajem uopće nije nezamislivo pomisliti kako bi sad bilo dobro stati, prestati sa svime i u ovoj zaklonjenoj zabiti jednostavno sviti takozvano gnijezdo. Ovu strategiju zaklonjenosti moguće je na mikrorazini pronaći u ponekom salašu u Baranji. Pokoji od starih gazda kao da je vladao umijećem sklanjanja s očiju. Ima salaša koje nećete ugledati dok im se ne približite na desetak metara, a ne radi se o malim salašima, nego o razvijenim osamljениčkim imanjima gdje se nekoć držalo puno marve i gdje se moglo ugostiti podosta putnika namjernika.

Trećeg dana našeg boravka u Šarenggradu potrošili smo ponesene zalihe i valjalo se opskrbiti u mjestu. Vikendica mojega znanca se, kako je u tom kraju navada, nalazi na izdvojenom brežuljku tako da se ovdje može govoriti o idealnim susjedskim odnosima jer je izolacija dostatna i teško je proizvesti buku koja bi doista mogla zasmetati vašem susjedu. To je važno, iako nije važno za našu priču. Kada se spustite niz padinu nađete se na makadamskom putu koji vas vodi u središte mjesta, gdje se nalazi trgovina. Put vijuga, što je također zanimljivo svakome tko tu zaluta iz npr. Osijeka, u kojemu su valjda samo dvije ulice blago uvijene i ne vidite gdje završavaju. Treća kuća od kuće našega domaćina je ona važna kuća, kuća u kojoj je živjela jedna starija gospođa koja je otišla u prijevremenu mirovinu. U zrelim, srednjim godinama bila je teško oboljela, otišla u mirovinu, tu se valjda nekako očekivala i smrt, a onda je ozdravila. Digla se iz mrtvih prije nekih dvadesetak godina. Radila je kao profesorica koja je osim fakulteta koji joj je dao vozačku dozvolu za predavanja naknadno završila i studij teologije. A to se, moram dodati, kao činjenica više prepričavala nego provjeravala. Bila to istina ili ne, poslije, kada sam je upoznao, zaključio sam da je njoj

to dobro stajalo.

Kada smo prolazili pokraj njezine kuće okružene povrtnjakom, voćnjakom i prilično impresivnim nasadima cvijeća, moj mi je znanac ukratko izložio ovih nekoliko biografskih činjenica, ali onako, u stilu žutoga tiska, kao da je istodobno fasciniran i podsmješljiv. I prije dvadesetak godina je bilo važno biti ironičan. Za svaki slučaj. „Ona priča s krumpirima”, rekao je moj znanac, a kako smo već iza sebe imali čitanje *Tajnog života biljaka*, pokušao sam mu skrenuti pozornost na neke znanstveno potvrđene činjenice iz knjige. No moj se sugovornik nije dao, čak je promijenio taktiku, posve napustivši fasciniranost i počeo ismijavati „čudakinju”. Mislim da je upravo o tome pisao Berđajev: stvar još i može klapati u knjigama, ali se odbijamo s njome susresti u životu, čak štoviše, odbijamo joj priznati opstojnost. Čudesno i neobično – može, ali samo kao meta poruge. Spustili smo se u mjesto, kupili namirnice i vratili na brdo, više se ne vraćajući na temu. Stvar je u tome da sam ja vidio krumpir s kojim priča znančeva susjeda. Bio je za trećinu veći od običnih egzemplara. I naravno, iz činjenice da sam vidio krupan krumpir nisam zaključio da sam vidio Boga. Put u Šarengrad ipak nije put u Damask, za sada.

No ja zagonetnu gospođu nisam mogao istisnuti iz glave. Činilo mi se tako posve nedostojno prepustiti se oblokavanju u sjeni variranja tih nekoliko motiva iz njezina života, čak mi se nije specijalno ni jelo, više sam grickao, onako, tek da zavaram glad. Mislio sam, evo nas ovdje u neposrednom susjedstvu događaja kakvima se bavi dobar dio one bolje literature, one koja je pravi tabu ovih vremena, jedini tabu, odbačen s prezirom na smetlište *new agea*, a nisam u stanju smisliti nijedan normalan razlog da se dignem od ovog roštilja, spustim niz brdo i pokucam toj osobi na vrata. Njezino ozdravljenje, mislio sam, vjerojatno je u nekakvoj vezi s „energetskim krugom” koji je uspostavila s prirodom.

Međutim, život, je li, piše romane. Koju godinu poslije sve je izgledalo kao koje stoljeće poslije. Naselje je bilo izbušeno gelerima i dobrano razrovano granatama. Moj šarengradski domaćin u međuvremenu je završio nekakav tehnički fakultet, stupio u brak, dobio dijete i razveo se, sve u nekih godinu i pol do dvije godine. Onda se susreo s alkoholom, ali na onaj specifičan način da je puno pio ali se nije opijao, pa nikada nije bio ni pijan ni trijezan. Odlazio je na prva pića čim bi stigao na posao, a radio je u nekakvom institutu, dok bi povratak s posla potrajao i tri, četiri sata. Kao Odisej u Itaku, kući se vraćao ne žureći. Njega, uostalom, nije čekala nikakva Penelopa. Sreli smo se na šetnici naselja u kojemu smo obojica stanovali, a on je upravo hitao pomoći svojoj susjedi iz Šarengrada oko preseljenja. Ona se vratila u grad jer je taj dio Hrvatske bio pod okupacijom i jer joj je tamo bilo znatno

otežano življenje, primanje mirovine i slično. Ponudio sam se da mu pomognem tako da smo nakon nekoliko minuta već bili u stanu i premještali nekakvu komodu. Gospodin izgled – što možda svjedoči o mojem neiskustvu – prilično me iznenadio. Zamišljao sam starinsku staricu s crnom maramom, a preda mnom je bila sportski odjevena dama. Stan je bio krcat cvijećem. I knjigama. Na zidu je imala uramljenu fotografiju karmelićanskog samostana. Sve gotovo pa banalno ponavljanje adolescentskog očekivanja, zanemarimo li samu osobu. Žive, pronicljive oči čiji je žar povremeno, činilo se, prelazio granicu zdravoga razuma. Uglavnom, da sumiram, tijekom razgovora ispričala nam je kako je u snu opsjedaju zli duhovi, i kako, srećom, zna što je tada u snu potrebno napraviti da bi ih se odagnalo. Trenirka Armani i BIGZ-ovo trotomno izdanje Hegelove *Istorije filozofije* stajalo je uokvireno cvijećem koje kao da je privučeno silom težom krenulo u prekrivanje tepiha, da već jednom zavlada cijelim prostorom. I tihi odmjereni glas koji priča kako se suvremeni ljudi prema smjernosti odnose kao da je srbizam i kao da se radi o jezičnom, a ne rasističkom ili tehnicističkom ili nekom još luđem čistunstvu dezorijentiranih vremena. Netko vrlo osjetljiv možda bi u buketima cvijeća nazreo minijaturnog đavolka koji je cijelo vrijeme pažljivo slušao ovaj razgovor.

POTOK

Posljednjih sam se dana prilično intenzivno bio dopisivao s jednim kolegom. Tema je bio Ivo Andrić. On ga je svojedobno obožavao. I ja sam ga na svoj prevrtljivi način prilično volio, pogotovo zbirku priča *Žeđ*. Ta mi je ostala u naročito blistavom sjećanju: zamislite da ste u mračnoj sobi u kojoj netko odjednom upali farove auta. Tako je to bilo tog ljeta kada sam – razmontiran nagomilanim ljubavnim problemima – prvi put čitao nisku priča o bosanskim fratrima.

Zamislilo sam njihove samostane dobro skrite u brdima, a sam bih, da je ikako bilo moguće, tih davnih dana smjesta zbrisao u jedan, samo da je na ijednome od brojnih stvorenih svjetova uopće moguće da se zaredim. No tada sam bio umoran, baš umoran, onako umoran kako je bio umoran narator priče *Za Esme – sa ljubavlju i mučninom*, i bilo bi me tog ljeta teško uvjeriti da ću se moći odmoriti.

Otišao sam do svojeg razrednika iz osnovne škole, u ta smo čemerna vremena dosta intenzivno drugovali, i on mi je, poznajući donekle moju delikatnu situaciju, pričao o svojim svojedobnim jadima. Čitajući nedavno da ljudi umjesto Normabela uzimaju Shakespearea, sjetio sam se svojeg razrednika, iako ga razrednikom možemo zvati u vrlo ograničenome smislu, jer mi je razrednikovao tek godinu dana, premda se i danas dosta veselo pod svoje mejlove potpisuje sa „tvoj razrednik”. I nisi mi baš bio neki razrednik, svaki put pomislim, ali dobro.

I inače sam imao problema s razrednicima, nije bio samo on problematičan u tom razrednikovanju nada mnom: u srednjoj sam ih promijenio, čini mi se, četiri, umjesto potrebitih dva/ije. U osnovnoj tri komada u tri godine. Jedna razrednica iz srednje otišla je s nastave ravno u hotel Osijek živjeti s prijateljicom. Naš se mali grad nakostriješio od zaprepaštenja, nema tko nije ahnuo. Peti mjesec, maj, svibanj, sve cvjeta, u ona vremena nije da su krave hodale ulicama, kao kod Joycea, ali u maju se nismo kupali, osim onih što su poslije posvršavali po popravnim domovima; još su postojala, hoću reći, ona prijelazna godišnja doba.

Opisom spektakularne izvedbe dragoga proljeća donekle pokušavam dočarati ambijent u kojemu se odigrala ljubavna priča moje razrednice. Nije se vratila. Jedan je, kao Šimonović, na poslu pisao molbe kad već nije znao pjesme pisati: primilo ga za direktora škole za djecu

sa specijalnim potrebama i mrtav hladan, baš kao i šjor ministar, dignuvši sidro ostavio me razredniku koji će me već naredne godine ostaviti.

Uglavnom, taj moj *razrednik* također je pokazivao, kao i većina Zemljana, sklonost zaploviti onim glupim ljubavnim vodama. I također je, kao toliki primjerak vrste, jednoga dana osjetio da su mu noge vlažne, pa još vlažnije, da, da se tako izrazimo, tone ta barka mala. I dok se još ni približno snašao nije, eto i njega kako se glupo osvrće oko sebe na groblju mrtvih brodova. Ja, čim sam potonuo, odmah sam ga ugledao. Krupnim sam koracima zagrabio prema probušenoj barci, svojem razredniku.

O, kako li sad samo glupo izgledamo nas dvojica, pomislio sam, ovako probušeni kao kakvi kreteni! I koju sad god temu da pokrenemo bit će to sublimacija prema kojoj je Lacanov tekst *O mreži označitelja* tek embrionalno nastojanje da se raji objasni uvodni odnos nesvjesnoga s pojmom *Unbegriffa* ili *Begriff* izvornog *Un*, naime reza. Dobro, osim one početne rečenice, izgovorene odmah: „Moj je običaj da izbivam u razdoblju od dva svoja seminara da bih otišao na ritualni odmor, koji je prešao u naviku, a koji nazivamo zimskim sportovima.”

Koliko li ćemo mi seminara izbivati, majku mu crnu, mislio sam si gledajući svojeg potpuno probušenog razrednog starješinu. Kako li onda tek ja izgledam, Bože me sačuvaj, s ovim svojim sasvim svježim rupetinama! Jesen. „Sumrak. Tišina. Glasovi sa ceste.” Drugi kat. Stanovao je (i stanuje) na drugome katu. Gledamo se pogledima kakve samo glupani, ogledajući se, mogu uputiti jedan prema drugome. Onim tupim, neizražajnim, pogledima govečadi koju vode na klanje. Sedamsto kila mišica, tone Rabelaisa, cijeli Krleža, i opet hrid. Na stolu Stil, ogavno piće za koje sam se davno zarekao da ga neću ni liznuti. Isto kao što više nikada neću pojesti bananu. Ili jabuku, bljak. A na stolu Tin Ujević. Ukratko: da nije čitao Ujevica, razrednik je tada tvrdio, a ja mu vjerovao, on dolje na dnu ne bi preživio. Ujević valjda u svojoj poeziji ima stihovanu longetu za svaki nutarnji lom. Zamišljao sam ga kako diše na Ujevića, kako je do površine ove gadne vodurine provukao koju dužu pjesmu, recimo *Hymnodia to mou somati*.

Nekako u to vrijeme po drugi sam put čitao spomenutu zbirku priča *Žed*. Danas, kada sam je čitao treći put kužim da sam, kada sam je drugi put čitao, zapravo imao dopunjeno prvo čitanje, to je više bilo u službi prvoga čitanja, produžena ruka prvog čitanja, nego pravo drugo čitanje. Više da napravim *refresh* nego da sad knjigu po drugi put cijedim kao drenovinu. Tako da je ovo više od uspjele figure: tek trećim čitanjem stigao sam knjigu, i to donekle, pročitati po drugi put, tako da ću vjerojatno morati imati drugo drugo čitanje. Slike mi nisu sasvim izbljedjele, zahvaljujući onom dvostrukom prvom čitanju, a i primijetio sam

stvarčice koje bi mi promakle da knjigu čitam prvi put, osim ako u međuvremenu nisam stasao u budnu osobu, odgovornu za svoja čitanja, u što čisto sumnjam.

U jeku tih mojih udubljivanja u Andrića počeo sam se intenzivnije dopisivati s tim svojim razrednikom koji je u prošlosti prilično dugo bio možda jedini čovjek s kojim sam pričao o knjigama, ondašnji moji ostali suradnici bili su više za otjelotvorenje filozofije apsurdna ili pisanje blesavih pjesmica poput:

„Koristim penis samo kao česmu / Stoga i pišem ovu tužnu pjesmu / Al' kad zasvrdla i prestane puštat' samo vodu / Tad pjesma ova u veselu prerast' će odu!“. Klasični San Remo u Valentinu, birtiji u kojoj smo visjeli ta moja ekipica i ja. Dočim smo nas dvojica na dnu mora, na groblju probušenih barki, sate provodili raspravljajući o Andriću i još nekim piscima. O npr. Mirku Kovaču i njegovoj priči *Pukotina*. Općenito o zbirci *Nebeski zaručnici*. O jednoj strašnoj priči o samoubojici koji je ispravljao knjige i sve ih ispravio osim *Proklete avlije*.

Lako je moguće zamisliti, onako borhesovski, kako nam u tom stanu protječe cijeli život. Pa još jedan. Pa onda, do jarca, još jedan. I kako onda, obnovljeni, izlazimo van, činimo navlas iste greške, opet prvo tone on, međutim evo i mene za njim, plop na dno, nego šta, on je malo ljut jer sam nas cinkario u tekstu, prijeti odmazdom, svojim tekstom, čim izronimo, naravno, a onda ponovno, kada se stiša ta prva bura, krećemo trijebiti jedan drugome buhe. A zašto potok? Jer to sve teče baš kao potok. Neće tu biti poplave. Možda nekom seljaku strada malo luka, paprike, past će povodom tog stradanja povrtnjaka i pokoja psovka, a možda se ne dogodi ništa. Seljak se zna samo pokupiti i otići. Ima taj još njiva.

GNIJEZDO

Čovjeku je nadimak Binac, bavi se informatikom, ima ono prekrasno radno vrijeme kada ne moraš ići na posao, nego po telefonskom pozivu djeluješ na terenu. Za vrijeme studija radio je za nekog poduzetnika; bilo je to u vrijeme prvih digitalnih koraka Lijepe naše; pentrao se po krovovima i stavljao ljudima satelitske antene koje su hvatale bezbroj ubitačno dosadnih njemačkih kanala plus tada neobično popularan MTV te Eurosport i DSF, na kojemu se u večernjim satima emitirao bejzbol. Proveli smo doslovno dane pokušavajući proniknuti pravila ove čudne igre. Kako je Binac petljao s antenama i telefonima, mogli smo besplatno, što smo i činili, konzultirati stručne savjetnike iz inozemstva, pa smo sjedili na telefonu satima biglišući s tetkama iz Kanade. Sjećam se da nitko od nas jadnika nije imao rodbine ni znanaca u onoj pravoj Americi iz filmova i rock'n'rolla. Bili smo živa bijeda. Binčev posao bio je, na primjer, vrhunski, san snova, muvaš se a radiš, spavaš do dvanaest a plaća kaplje. Samo što nije bilo plaće, nego je gazda često stvari kompenzirao kablovima, antenama, daljinskim upravljačima koji ne rade i sličnim tehnikalijama. No jedna od pogodnosti koju si poslije nikako nisam uspio objasniti, a kad god sretnem Binca zaboravim ga pitati, nego zaglavimo u nekim petnaestim temama, tiče se tog besplatnog telefoniranja. Sjećam se da sam tada mislio da je čovjek jednostavno preljubazan i da vjerojatno razmišlja unaprijed: daje nam da telefoniramo s riječima da je besplatno možda samo stoga da nam ne bude neugodno, htijući izbjeći ono slinavljenje i balavljenje – a tekli bismo po njemu u potocima – supijanih zahvala što možemo razgovarati preko bare. Ovako, budući da se očito radilo o prevari, mogli smo na toga dobrotvora gledati nekako svisoka, u stilu, dobar je Binac, ali je lopov, ipak. Uglavnom, nismo uspjeli skužiti u čemu je kvaka s bejzbolom, no jednu alatku ovoga tajanstvenog sporta poznavali smo „iznutra”. Bejzbolska palica je, naime, tada bila na vrhuncu popularnosti u Hrvata. Svaki ugostitelj koji je držao do sebe imao je barem jedan primjerak, a oni opasniji poduzetnici razbili su njome barem jednu glavu. Najčešće, zapravo dosta, jer se glasine vrlo brzo šire, i kad jednom nekoga spucaš palicom, kada dođeš na glas da si u stanju podići taj tvrdi predmet na ljudsko biće, uglavnom nema potrebe da je ponovno vadiš – čak si je mogao odnijeti doma. Palica je u slučaju racije priličan problem, iako su se tada, ranih devedesetih, svi znali. Svi koji su ostali. Ulicama su kružile policijske pričuvne ophodnje počesto sastavljene od ekipa vrbovanih iz gardijskih postrojbi. Kafići u Slavoniji su radili po principu dragstora – neprestano, i većina je ljudi tada pila na teku. Bila su to slavna vremena prvobitne akumulacije kapitala, i svijetom biznisa su hodili pleistocenski stvorovi kojima je sila bila svetinja. Binac se nije mogao više razlikovati od ovih

primata s batinom u ruci. Povremeno bismo na ulicama ugledali neku njihovu žrtvu, zbog duga u jednom kafiću naglo prognanu iz većine, kod koje nije bio utučen samo pogled, kako hoda ulicom vukući nogu – efektan dokaz da je nedavno zamijenio lopticu u slavonskoj inačici bejzbola kojemu smo svi, za razliku od onoga pravoga, pravila znali naizust. Neka zvijezda krimi miljea u usponu, netko tko se mogao nadati transferu u onu prvu, čepinsku bejzbolsku ligu, gdje se, navodno, okretala prava lova, po kratkom je postupku utjerao dug, što bi fiskalnim bankarskim rječnikom značilo da je šepavi jadničak sada osuđen mjesecima prvo otplaćivati kamate, dok će za glavnici morati podmetnuti leđa u nekom od svinjaca, što su ih pripadnici krimi miljea tih blistavih dana otvarali na klaftre: imaš li svinjac krcat bravovima bio je jasan znak konkurenciji da nisi čovjek s kojim se dopušteno nekažnjeno šaliti. Preuzimanje lokalnih nogometnih klubova bio je tek sljedeći korak: tko zna sa svinjama, valjda zna i s ljudima. Jednostavna je to logika, i za nju, eto, nije potrebna osobita pamet. Ali Binac, taj je lik tada izgledao kao da je s drugoga planeta: sresti ga za rata bio je za tankoćutnije duše pravi mali blagoslov: savršeno miran, uvijek nasmijan, staložen, i, koliko god ta riječ negativnih konotacija mogla probuditi, užasno pozitivan. Binac se doimao kao da nema roditelje. I u nekom čudnom smislu on jest djelo nekakve evolucijske devijacije. Bilo bi pogrešno pomisliti da je bio pitom: njegova je osobnost bila sastavljena od čitavoga niza malih pobuna, a on sam bio je figa u lice cijelome tadašnjem društvenom ustroju. Što zapravo i nije tako čudno kako na prvi pogled može izgledati. Kada ste posljednji put sreli doista smirenoga čovjeka? Ono što me znalo kod Binca fascinirati je činjenica – u koju sam se dosta puta uvjerio svojim očima – da je u stanju pripitomiti i najžešće likove, čak i one koji su uhodavali svinjogojski biznis. Stjecajem okolnosti većina je njih u to vrijeme posjedovanje satelitske antene smatrala najnormalnijom stvari, nečim što se moralo imati, tako da je Binac, htio ne htio, upoznao cvijeće slavonske bejzbolske lige. Nekoliko sam ga puta vidio tijekom pregovora s nekima od tih tvrdih momaka. U društvu s Bincem kao da je na njih prelazilo nešto od mira što se gnijezdio negdje u Binčevoj svijesti, odnosno ne samo gnijezdio nego i rascvjetavao na sve oko sebe. Svi bi počeli govoriti šapatom, jer je njihov dugokosi sugovornik mrmljao u najtišoj čujnoj rezonanci i ovi su se opaki, glasni likovi pretvarali u čisto podnošljive momke. U to je vrijeme Binac stanovao na kraju Gundulićeve ulice, u kućici koja je bila upisana na vlasnika obrta u kojemu je radio ili na neku njegovu nekoliko godina prije preminulu tetku: pretpostavljam da je stanovanje bilo jedna od isplativih stavaka njegova poduzetna šefa. Namještaj je bio iz one kockaste, oštre, masivne ponude kasnih šezdesetih godina prošloga stoljeća: svi koji su noćili kod Binca imali su noge prošarane modricama: o te stolove i regale bilo se lako ozlijediti. Prozori i vrata su bili mali, pa pretpostavljam da je namještaj sklapan unutra, jer nijedan komad nije bio unosivih

dimenzija. Mala kuća bila je krcata velikim namještajem. Kao i brojne kuće tog perioda, kada je sve izgledalo veće nego što je bilo, od vanjske politike tadašnje zemlje, njezina doživotnog vođe, pa sve do bratstva i jedinstva koje nam se tih mjeseci bizarno obijalo o glavu. Baš kod Binca jedan je meni nepoznat lik izjavio kako bi valjalo oteti posmrtnu ostatku (baš tako se izrazio: oteti) tog vođe svih naroda i narodnosti te ih katapultirati u svemir, jer je on jačmačno morao znati što će uslijediti nakon njegove smrti. Miran za izludjeti, domaćin je od strane zlih jezika bio optuživan da je stalno naduvan. Osobno ga nikada nisam vidio s džointom u ruci, i iako je izgledao kao protohipik, stavovi koje je na svoj tihi način iznosio nisu imali veze s ideologijom, nego s biologijom: on se kretao s najmanjom mogućom količinom pokreta, i u narednim godinama samo je potvrdio tu usporenu, smirenu verziju življenja: mislim da i danas, unatoč neprijepornoj inteligenciji, neambiciozno radi neki posao u kojemu zaradi tek 50% onoga što bi mogao, s obzirom na znanje i stručnu spremu, ali je kvaka u tome da ulaže oko 5% napora, gotovo uvijek slobodan kao ptica, što je za njega čisti psihološko-ekonomski plus. Činjenica da izgleda kao da ga pokreće i nadahnjuje biološki ustroj, odnosno ono što obično nazivamo karakterom, a ne nizovi dobro ulančanih spoznaja, nije umanjivala intelektualni nivo na kojemu se kretao – shvaćao je i znao sve što je trebalo znati, i još se nije nervirao zbog toga, nego je situaciju dobro podnosio. Mislim prije svega na rat i mir koji su nas okruživali. Bio sam kod njega u toj kući nekoliko puta, a jednom sam stigao baš s njime, koji mi je, mrtav hladan, saopćio kako nema ključeve ulaznih vrata. Radilo se o metalnim vratima visokima preko dva metra, i sad ih je valjalo preskočiti, na horizontu su se prema nama valjali tamni kumulusi, propirivao je vjetar i prevrtao smeće po dugačkoj ulici i nigdje se nije naziralo nikakvog potencijalnog skloništa. Ključevi su bili kod nekog njegovog prijatelja, Binac je rano ujutro išao nešto obaviti u grad, i ovaj je lik očito negdje izašao, jedino pitanje je kad će se vratiti. Binac je imao ruksak, u ruksaku su bile dvije, tri boce vina, i s time na leđima on se vješto prebacio na drugu stranu, a ja sam to uspio učiniti iz drugog, trećeg pokušaja. Ulazna vrata u kuću su bila otključana, zapravo i nisu imala brave, što je znalo potaknuti brojne diskusije iza Binčevih leđa, tako da smo se mrtvi hladni sklonili pred nadolazećom kišom. Mojem je domaćinu bilo svejedno, ali meni nije: činjenica da sve do dolaska njegova kolege nitko neće moći upasti unutra, da ću u miru provesti možda i nekoliko sati, da se osjećam kao ptica u gnijezdu, pojačavala je onaj mir koji je izbijao iz Binčevih poteza i emanirao u atmosferu: on se upravo prihvatio otvaranja boce vina i petljao je oko nekakve riblje konzerve, a vani su na prašnjavo dvorište udarale prve kišne kapi koje će pokrete trupa svih očajnika ovoga grada znatno limitirati. Bojao sam se samo najžilavijih: Fileta, Cenera, tipova koji su mobilni i kad, što'no kažu, gusto padaju sjekire. Čovjek se može okrijepiti, preokrenuti sliku situacije i za trajanja vrlo šture

vremenske dionice, tada je samo važno prepustiti se toj obnovi bića, hranjenju mentalnih ćelija, ubrizgavanju kolora u život koji se tih dana opetovano preokretao u crno-bijeli film.

TIŠINA

Prije trideset godina sam bio siguran da je zagrobni život moguć. Jednog ljeta, koje u nedostatku bolje riječi nazivam čarobnim, kod starijeg sam rođaka, gdje sam bio na ferijama, nabasao na knjige Emmanuela Swedenborga. Tamo je sve lijepo pisalo, i poklapalo se s onim do čega sam i sam došao dugotrajnim mozganjem kakvo si može dopustiti jedan zabrinuti osnovnoškolac. Mrtvi uopće nisu mrtvi, mrtvi su živi, i ne samo to: oni se kreću među nama.

U to sam vrijeme neutješno patio za Sašom, prekrasnom djevojčicom mogega postpionirskoga uzrasta. Intenzivno sam je htio vidjeti голу, toliko da bih pristao biti jedno vrijeme mrtav, samo da joj se mogu ušuljati u kupaonicu – stvar koja po Swedenborgu, kako sam ga ja tada tumačio, uopće nije upitna. Ideja da se moguće zavlačiti djevojčicama, djevojkama i ženama po spavaćim sobama, da je moguće, da se tako izrazim, uživo prisustvovati njihovu seksualnom životu (da je moguće oči u oči vidjeti s pičkom) pojačala je povjerenje koje sam ukazao Swedenborgovim čudnim spisima.

Poslije sam čitao jedan roman s još interesantnijom početnom postavkom. Junak, inače tridesetogodišnjak, budi se kao dijete. Ova je situacija sigurnija nego ona s umiranjem, koja seksualni život svodi na gledanje, a gradivo je moguće početi utvrđivati praktički odmah. Važno je jedino znati gdje treba gledati i za koje se dijelove tijela poželjno hvatati. Opće je poznato, predano sam mozgao, da se žene ne stide pred djecom, da se presvlače, da djecu čak vuku sa sobom na toalet – a u to vrijeme vidjeti neku zgodnu mačku na WC-u nije bila stvar koja je budila gađenje.

Čudilo me što Swedenborg gubi vrijeme na spas duše. Toliko prećih stvari je moguće napraviti lišen tjelesnih prepreka, toliko toga vidjeti, o toliko se toga osvjedočiti. Moj je rođak u to vrijeme bio genijalan. Poslije je pao kao klada u šumi u onim dokumentarcima s Historyja o drvosječama. No toga je ljeta, a to nitko živ nije mogao znati, bio na vrhuncu osjetljivosti, što se katkad dogodi kao posljedica udruženog rada hormona i ostalih tjelesnih sokova kombiniranih s izvrsnim psihomotoričkim predispozicijama; nešto što je gotovo u rangu prosvjetljenja, možda i iznad njega jer je tako nasumično, kratkotrajno i bespovratno.

Prije trideset godina je, osim hodanja u mrtvom stanju po kupaonicama lijepih djevojaka, veliku kohezivnu silu imalo i to maločas spomenuto prosvjetljenje, iako nitko živ nije znao

što je to, što bi to uopće trebalo značiti. Ne treba posebno ni naglašavati kako se nitko koga sam poznao nije uklapao u sliku o iznutra dobro osvijetljenu čovjeku. Svi rođaci, a u to sam vrijeme bio u najvećem broju slučajeva okružen pripadnicima svoje loze, bili su tipični predstavnici vrste, pragmatisti s povremenim idealističkim ispadima, što je za posljedicu imalo automatsko povećavanje doze pragmatizma.

Tetka koja se isticala ljepotom imala je narav rakuna. Svugdje je zabadala nos. I nikada nije stajala. A cijela ta razgranata obitelj, koju bih uglavnom viđao na sahranama, ostavljala je na mene dojam čopora miševa – svi su gotovo identično izgledali, intenzivna pogleda koji vam je nastojao prosvrdlati dušu, bili su kao jedno tijelo s bezbroj nedobronamjernih glava, koje su se rukovodile jednim jednim principom: uplašiti po svaku cijenu. Izazvati utučenost, po mogućnosti i depresiju. A nju je, opet, strogo zabranjeno liječiti. Psihopati nisu ljudi, nego slabići.

To je bila jedna strana obitelji. Druga strana bila je, ako je to moguće, još gora. U ratu sa svime i svakim. Savršeno zavađena sa svijetom i samima sobom. Puna tvrdih principa, koje se zahtijevalo od drugih, ne od sebe. Ratovali su sa susjedima do u najdublju starost. Skupno su došli do zaključka da je nož u leđa kombiniran s popovanjem idealna kombinacija za malu pobjedu, a ta se mala pobjeda ticala jedino njihove djece, koja su odreda zbrisala na druge krajeve svijeta od svojih idiotskih roditelja; čak i oni prosječni nisu mogli podnositi ovaj nenasnosni režim. Oni imaju slučajeve koji se uopće ne javljaju svojem potomstvu. Vi trebate zvati. Nije poznato zašto. Nije utvrđeno. A to je naporan stav.

U takvom poticajnom okruženju ovaj je rođak imao nekoliko mogućnosti. Jedna je da se skloni u ludnicu. Ne može biti gore nego kod kuće. Za čime je i posegnuo. To je bilo kratkog daha jer je pritisak sredine bio usporediv s pritiskom koji mora podnijeti podmornica koja se spustila na dno Tihog oceana, samo još gluplje jer nema nikakvu svrhu. Čak se, kako je bio izdržljiv (a i mislim da ga je boljela briga), dosta dugo zadržao u ludnici. Godinama, čak. Kao što napomenuh, nije bio glup. Sigurno je sigurno. Ali nedovoljno dugo. Kada ga je voda izbacila, njegovi su još bili živi i u snazi. Dakle, domislio se rješenju te brojnim makinacijama isposlovao mirovinu i – vratio se doma, vratio se na finalnu sjeću. Ovaj put bližnji nisu zakazali, ne griješe toliko kvalitetni drvosječe dvaput. Trebalo im je nekoliko godina, ali tiha pila brijeg dere, i eno ga, dva je metra pod zemljom, pa neka sad pušta golubove. Bio je u pravu što je bio bespomoćan, ali nije bio u pravu što je dopustio da ga stave u kutijicu, stvar je u tome što je moguće biti bespomoćan, i to posve bespomoćan, i što je moguće izbjeći stavljanje u kutijicu.

Pustiti goluba, inače, značilo je u tom malom provincijskom svijetu – prdnuti. Prdež je bio cijenjen zvuk u tom toplom, domaćem okruženju – glasno prdnuti je značilo biti zdrav, biti jak i biti (dokazano) nekonvencionalan. To da je netko prdnuo kad ne treba prepričavalo se kao skeč vrijedan divljenja, za koji je potrebna nemala društvena virtuoznost uslijed koje se i najsvetiji događaj premeće u karnevalsku suprotnost. Ja sam se tih godina družio i s Lukijem, za kojega bez grižnje savjesti mogu napisati da je bio izvanserijski podlac. Bit će da se uslijed djelovanja obiteljskih silnica nisam odvažio susresti s destiliranim oblicima humaniteta pa je Luki bio nešto kao prijelazna faza u mojem postepenom udaljavanju od pakla familije. U pravu je Gombrowicz: obični ljudi su degenerici. Luki je konstantno izgledao pokolebano (pogotovo posljednjih godina druženja, prije nekih dvadeset godina), kao čovjek kojeg je zahvatila strašna sila deevolucije, i sad stoji zbunjeno na promenadi, češkajući se po trbuhu, s pitanjem nad glavom (u onom oblačiću, kao u stripovima): Šta sad? Da se popnem na drvo? A šta ću sa stanom na devetom? Vidim ga jasno kako se lomi, popeti se, ne popeti se, stane li na drvo gramofon, kako ću zimi, i slično. A tek naslovi u novinama, koje nastrano vrtim po glavi, s opscenim užitkom: Majmun u martensicama zbunjuje biologe! Slavonijom hara čovjekoliko stvorenje u kožnjaku i skupim cipelama! Da li se to vratio Soni? Soni je ime inteligentne čimpanze koja je bježala iz zoološkog i odlazila ravno u kafiće. Ha, tih sam godina bio elegantno eliminiran iz većine društvenih sredina (ne bez razloga), a kada bih se našao s Lukijem shvaćao sam kako se morao osjećati Tarzan s Cheetom, nepouzdanim ali jedinim suradnikom neokrunjenog kralja džungle. O majmunima sve najbolje, ipak.

I ti naši očevi, koji kroz cijelu povijest uživaju veliku i nezasluženu popularnost, kao da ćemo, tobože, nešto doznati iz njihovih životnih putanja! Moj je otac bio pun potresnih priča o odrastanju u okolnostima kada je snijeg padao čak i ljeti. Ili nezapamćene poplave, najezde komaraca, žaba i daždevnjaka, ljudi su bili na korak od ukrcavanja u Arku... Vrlo dramatične okolnosti! Moj je stari s ulice kupio doslovno sve na što bi naišao, kao hrčak. U kući smo do prije deset godina imali čak i odbačeno autobusno sjedalo – na koje, da se razumijemo, nikada nitko nije sjeo. I što bismo mi sad, iz takvih okolnosti, mogli znati o razvijenijim obiteljskim odnosima? Evolucijski razvijenijim. Kod nas je najveća móra bila da se stari iz trgovine – ako bi se dogodio taj propust da se njega pošalje po namirnice – iz kupovine vrati istoga dana. Ljudi te generacije – termin „poslijeratne” čini mi se neprikladan, jer su ovdje sve generacije nekako polijeratne – nisu izlazili u birtiju nego su se odmetali od kuće. Kad bi moj stari išao u trgovinu, ja sam kao klinac imao osjećaj da je to bilo u rangu odlaska u hajduke. Kada bi napokon stigao, uvijek je izgledao kao da je bio u bici, razdrljen, rumen, glasno bi uzdisao, puhao, pirio i hvatao zrak, a nije isključeno da bi znao biti i krvav, jer mi

se sjećanja na te epizode opiru prizivanju na memorijski stolić za seciranje. I ti iz takve jedne situacije sjedaš i kreneš čitati, ne znam, Prousta. To je kao da si preskočio dvije važne evolucijske točke.

Evo recimo, osobno sam jako skeptičan prema proizvodima kulture dobro prihvaćenima u sredini kojom se ti proizvodi bave, oduvijek mi je u tome, u toj prihvaćenosti i odobravanju, bilo nešto suštinski sumnjivo i mislio sam kako laude treba prepustiti sveučilišnim štetočima, sedmorazrednim autorima, čiste kravate ali prljave košulje, dugih jezika ali kratke pameti, nesposobnih da vide i najočitiije, a to je ono što se odražava u zrcalu, pa se nisam malo iznenadio (nego sam se, dapače, jako iznenadio) kada je taj moj rođak raspalio gajiti osjećaje prema jednoj autorici koja je napisala s književne točke savršeno nepotrebnu knjigu o njihovu gradiću, krcatu velikim osjećajima, gdje je nadugo i naširoko tematizirala arhitekturu, planove gradnje kao i sudbine doseljenika u tome lijepom dijelu naše domovine poznatome prije svega po tome što ni po čemu nije poznat, što ničim, ali doslovno i bez imalo pretjerivanja, nije iskočio iz standarda zemlje koja nema nikakav čvrst standard. Tvrdio sam da je to literatura pisana uz pomoć ravnala, trokuta, šestara i vaservage, literatura tajnih šifara i zavjereničkih muljaža, da se doduše tako mogu zidati vikendice, ali da se tako ne može pisati, da je to ipak drek, no on je bio zaslijepljen: imao je pravo utoliko što je bila natprosječno zgodna, ali se vidjelo po lisičjim očima kako je već od najranije mladosti zainteresirana isključivo za materijalnu stranu svojih partnera. To je radila toliko lukavo i s toliko dalekosežnim posljedicama po emocionalnost svojih kratkotrajnih suputnika da bi mogla biti u stanju preobratiti i najžešćeg heteroseksualca, slomiti simpatiju prema suprotnom spolu u cjelini, a jadnici poput nas dvojice trebali bi takvim stvorovima biti do neba zahvalni dopuste li nam barem jednu kopulaciju. Bio sam čvrst u tom stavu. U kojem stavu? U stavu da u takve pripadnice treba kopulirati bez ikakvih osjećaja. Ne zato što sam bezobrazan, nego zato što sam osjećajan.

Kao i u jednom drugom stavu zastupanom s vojničke točke gledišta one sad već slavne zime 1991/92. Mjesto zbivanja: Pakrac. Na koncu, gdje drugdje? I što ste mislili? To je najdalja točka do koje vas može dovesti roditeljska ljubav. Tema: pravedni obrambeni rat. Moja je teza bila da je ovaj rat jedan najobičniji promašaj i da bi ratovanje na ovom stupnju razvoja, kada je vrijeme moguće i drugačije trošiti, kada je moguće nabaviti knjige iz cijelog svijeta i kompletne ljudske povijesti, smislen jedino ako zarate ljudi iste nacionalnosti, i to između sebe. Njegova je teza bila da zvučim kao Corto Maltese. Moja dopunska teza da su to riječi iz *Doktora Faustusa* Thomasa Manna. On nakon toga nije imao teza. Nisam bio siguran je li baš iz *Doktora Faustusa*, je li baš Mann u pitanju (poslije sam pronašao da jest, iz te je

knjige takav posve ispravan i pomalo smiješan stav), ali nije bilo važno. Ono što jest važno i što je nadasve važno znati svodi se na gorak limun čije mudro stablo zbori da bismo i takvo ratovanje mi opet izgubili, jer je sve unaprijed izgubljeno, da bi se čovjek osjećao dobro u ovakvim okolnostima civilizacije u kojoj je čak i kotač vjerojatno promašeni pronalazak (o drugima onda da ne govorimo) on jednostavno otpočeka mora biti pomiren s porazom. A emocionalna nezadovoljenost ljepotica posebno je poglavlje i zaslužuje odvojen roman(čić).

U svakom slučaju, one imaju urokljive oči, tako da sam čak začuđen količinom slomljenih srdaca. Koja je manja nego bi mogla biti. Valjda je ta hladnoća zbog koje su teško podnošljive spasonosna za ljudsku rasu, ne stignu se razmahati u razmjerima u kojima bi se razmahale, a i svi smo budalasti, pogotovo kad nas ostave, ali to sam već rekao. Odnos inteligencije i ljubavi je nejasan, mutan, i u ljubavnim katastrofama blagodatno je vjerovati mašineriji pameti, tim zrcalima u svijesti koja vam mogu omogućiti, čak i u slučaju da ste najcrnji pesimist, onaj fenomenalni i neusporedivi osjećaj kada je čovjek u stanju smijati se samome sebi. Moj je rođak imao brojne kompenzacije u životu koje nisu bile lišene intelektualnih draži, i ne sumnjam da se i u ljubavno crnim periodima (kojih nikada ne manjka) penjao po svijesti kao po nekom meandričnom stepeništu krcatom (i) smijehom.

Njegovo je sljepilo bilo eponimno, što se jasno vidjelo i kod odabira prijatelja, gdje je pokazivao, po meni, identičnu količinu sklonosti krivim koracima – najbolji njegov prijatelj bio je Brna. Brna je bio renesansni čovjek, slikao je, pisao, radio kao nastavnik lokalne srednje škole, i ta je njegova renesansnost, naravno, bila anakronizam; bio je nešto u vezi s nečim petsto godina nakon toga nečega, pa se sve što bi govorio, radio ili mislio snažno osjećalo kao plijesan; i bio je renesansan samo u podrugljivom svaštarskom smislu, ali u smislu da je moguće biti zatucana i zlobna seljačina sklona spletki kojoj „čista ljubav“ i „Bog“ ne silaze s licemjernih usana on je bio antirenesansan u istoj mjeri u kojoj bi to vjerojatno bio jedan pračovjek. Inače pravilnih crta lica, kudrave kose i (zanimljivo) uvijek bolestan, nije bio neprivlačan muškarac (pogotovo ga je seksipilom nabijalo to što je stalno šepao, bio naheren, što je malo-malo vukao nogu jer bi mu se upalio živac, jer bi ga nešto uklještilo, što je imao problema s kukom, pa mu se onda i kičma uslijed svega toga savila, te se povlačio po ulicama, uvijek pušući i stenjući, i uvijek djelujući kao da je gotov), a u osnovi glup kao zadnja marva, baš poput skoro svih intriganata, uostalom. No u njegovu podnošljivu izgledu (bio je zgodan dok ga ne biste pomnije pogledali i suočili se s očima koje su bile lišene inteligencije; blenuo bi u vas kao podsmješljivi telić), u činjenici da je u malim mjestima moguće izazvati određeni efekt kombinacijom kudrave kose i slikanja te pisanja pjesama po inventivi devetnaestog stoljeća, na liniji Petra Preradovića i Ljudevita

prečasnoga Gaja, a pogotovo po inspiraciji koju je kao kriterij šankovskog klaćenja i prenemaganja svojom nezaboravnom partijom postavio Šerbedžija glumatanjem u seriji *Kiklop*, onda mi je donekle (uz posvemašnju samoću kojoj bi se nakratko moj rođak sklonio kod notornog Brne) shvatljiv jedan dio razloga njihovu drugovanju. Pravog tu razgovora nije bilo, nije ga ni moglo biti jer je Brna, kako istaknuh, bio prilično ograničeno živinče, i njihovi su susreti bili za mojega rođaka tek nešto malo više od pukog ukidanja tišine, u čijem se okrilju odvijao njegov neobični život. Takvima se Adorno pred studentima obratio kao „pametnim govedima“, ljudima koji na sve potežu jedan jedini odgovor i argument (iako vjera ne bi smjela biti argument, ako možemo vjerovati Hansu Ursu von Balthasaru), a to je ona već ekstremno mučna dosjetka da je i za zdravi ljudski razum potrebna vjera; no da li će se čovjek služiti bezumnim ili umnim sredstvima prilikom svojega zemaljskoga ostvaraja ipak nije isto i nipošto nije svejedno, kao što nije za zgorega napomenuti da npr. filozofska vjera postoji i spominje se jedino u odnosu na religioznu vjeru. Brna je puno pio, pio je kao stoka, po cijele dane, redovito na glavnom gradskom trgu, u najprometnijem kafiću koji je bio dio kompleksa bivše robne kuće, i konstantno bio u onom blagoslovljenom stanju da više nikada nije ni trijezan niti bi ikada bio dokraja pijan. Boemija u unikatnom i provincijalnom izdanju po mjeri slavonske zabiti, i bez ijednog opravdavajućeg djela zbog kojega bi vječito Brnino zaplotničarenje vrijedilo tolerirati: za mojeg je rođaka vjerojatno mislio ono što inače takva sitnež misli sretne li se s formatom koji svojim većim dijelom izlazi iz njihova ne baš široka vidokruga: što mu vrijedi što je načitan, i tako dalje, to je zaista besmisleno nizati. Ali nije besmisleno spomenuti se takvih tipova, i u ovom trenutku i inače, jer je nedopustivo do koje im se mjere pravi prolaz i koliko ih se pušta, ma kako jadne bile relacije što su ih u stanju, takvi bespomoćni, prepuzati. Brna je i u četrdesetoj pisao kao da ide u sedmi osnovne, s poletom bića koje je svladalo riječi, ali još nije posve sigurno što se sve s njima može napraviti, i priprostošću plošnog doživljaja svijeta za koji svatko iole ozbiljniji jedva čeka da ga preraste – to je tajna, a ne ljepota, na koju se, doista, ne možemo višekratno oslanjati – dok ovi koji su od toga napravili svoju luku i sada ni makac nisu ništa drugo do idioti u savršenom smislu te riječi. U osnovi on nije vjerovao ni u što, najmanje u stvari kojima se bavio, a desetljeća je već potrošio tragajući, sve očajnije, za lukavstvom koje se krije iza jednoga, recimo, Danijela Dragojevića: u nečemu mora biti trik, i najveći je promašaj što činjenicu toliko evidentnu, činjenicu da življenje nije moguće svesti na trik, da smrti nije moguće umaknuti nekakvom vašarskom fintom koja će uz to damama izgledati žovijalno, da postoji nešto kao transformacija bića, da se transformacija bića značajno razlikuje od presvlačenja kaputa, to je bio nezanimariv hitac u prazno, to je bila, ujedno i možda, jedina mikrotragedija tog ukiseljenog života.

Dakle, prije trideset sam ljeta čitao Swedenborga i sve je bilo puno onih kod Krleže opisanih sunčanih lopti i egzotičnih baba. Gole su cure hodale po kupaonicama, a moje je tijelo odbijalo umrijeti, tako da nisam uspijevao vidjeti pičku, osim na slikama niske rezolutnosti. Imao sam tih slavnih dana jednog rođaka za kojega je tada bilo nemoguće naslutiti kako će na svoj konto upisati jedno, možda i dva ljeta gospodnja posvemašnje imaginacije i apsolutne inspiracije kada je motrenje svijeta u pitanju, kada je u pitanju doživljavanje života i da će onda potonuti na dno mora kao krepana ptica.

RODBINA

Bilo bi genijalno kada bi čovjek mogao odvojiti barem jednu godinu života za potpunu pasivu. Prekinuti kontakte sa znancima, drugovanja s prijateljima svesti na minimum minimuma, napustiti obične poslove kojima se bavi, pa onda samo sjesti negdje sa strane i promatrati. A bilo bi idealno kada bi tijekom ovog uzdržavanja taj čovjek živio u kući, kada bi ta kuća imala vrt s nekoliko voćaka i pokojim cvijetom, da može motriti kako sve to od proljeća prema jeseni polako raste i sahne. Da može gledati i prema unutra i prema van. Ovi reci u svjetlu današnje ekonomske situacije zvuče cinično: mnogi su ostali bez znanaca ostavši bez posla, a i prijatelji u suvremenom plošnom poimanju te vrste odnosa nestanu kada vam se stanji lisnica, tako da danas doista mnogom građaninu Hrvatske i ne preostaje ništa drugo nego da sjedne na klupicu i motri kako trava raste. Samo, u takvim je okolnostima to nemoguća zadaća. Mi mislimo na svjestan izbor: jednom je potrebno podvući crtu, povod za podvlačenje crte može biti bilo što, a samo onaj tko je već mijenjao dušinu košuljicu zna koliko je bitno izmaknuti se, stati, i onda što je mirnije moguće gledati ove jednostavne domaće stvari oko sebe. Prvo što ćete tada osjetiti možda bi bilo zgodno i točno nazvati približavanjem prisutnosti.

Bio mi je bratić, najstariji sin mamine starije sestre, i bio je prvi unuk u obitelji, onaj kojemu se najsvježije radovalo. Imam ispred sebe požutjelu fotografiju na kojoj su tetak, tetka, on i njegova tri godine mlađa, već tada smrknuta sestra. Na fotografiji mu je oko pet godina. Tetak i tetka, mladi, još im preko usana nisu prešle one gorke kriške, koje svima, bez iznimke, skupe usta. Život je velemaistor u skupljanju usta, i svima ih stisne, samo mu treba dati vremena. On gleda ustranu, a umišljam si kako bi čak i netko emocionalno nezainteresiran morao primijetiti da taj dječak ima vrlo inteligentne oči. Pogleda uperenog negdje udesno, kao da ga iza fotografa nešto zabavlja, prema gore, stidljivo i istodobno samosvjesno, doimao se kao neobično starmalo dijete koje bi vam već tada moglo reći nešto što je teško čuti na pokretnoj vrpci govorne ponude svijeta, u takozvanom kozerijskom čavrljanju, babilonskoj zbrci koja se od one biblijske razlikuje jer je ova naša nastala u okvirima i granicama jednog jezika.

Zamislite zemlju gledanu odozgor. Jedan letimični panoramski snimak pokazao bi nam da se oni nalaze u Požeškoj kotlini, u Požegi, tada Slavonskoj Požegi, gradiću okruženom planinama, koji čak i u samom središtu ima brdašce, a i inače je sav prosut po bregovima i padinama gorja koje ga okružuje. Kao da su nekom džinu ispale kockice koje su se nemarno

rasule po okolini, pa su to sad kuće koje nastavaju ljudi. Pjesnik Boro Pavlović napisao je: „Ja volim taj kraj / Taj raj.“ Ne znam čemu prije da se naklonim, pjesnikovoj bolno jednostavnoj ljubavnoj izjavi, toj orahovoj ljusci u koju je smještena Požega, njezinoj ljepoti, ili ljepoti kraja u kojemu se zbiva ova minula priča. Snimak je načinjen davno, prije više od četiri desetljeća, prometovalo se malo, veće distance prevaljivale su se takozvanim šinobusima, a konjska je zaprega spadala među obavezne, tipične prizore. Mi putujemo kroz vrijeme: naredna slika pokazuje dva momka, jedan je u ranim dvadesetima, drugi je na samom kraju osnovne škole. Iako stalno ističemo kako slike navodno govore više od tisuću riječi, sada kada ovo pišem znam da bih dao sve slike koje imam za nekoliko tada izgovorenih riječi. Na kraju će, doista, ostati samo riječ, danas kada nas znanost poučava da je na početku bio jedan veliki fleš što je slikao bezdane, sa svima nama embrionalnima u njemu. Fotografija, dakle, prikazuje dva mlada čovjeka kako stoje na samom ulazu u veliki, pravi život, no mi bismo u ime točnosti morali reći da obojica imaju onaj izgubljeni pogled kakav mogu imati samo oni povlašteni nesretnici koji znaju da je odrastanje jedan veliki izgon iz kraljevstva djetinjstva.

Rodbinske veze su, naravno, besmislene. Sve što nije ožareno duhovnom bliskošću drugorazrednog je značaja. I što je čovjek na svojem putu dalje odmakao sve je manje oko njega statista koji su ga okruživali u djetinjstvu: ono što se ističe kao pravilo sretna je iznimka. Harmoničan odnos prema gore i prema dolje, spram roditelja i spram djece. Da ne govorim o prijateljima iz osnovne škole! Jednostavno smo se rasuli kao živa, ma koliko bila mala posuda u kojoj smo se zatekli. No to nam se rasipanje događa i u vlastitom dvorištu. Čitao sam svojedobno uspomene jednog značajnog pisca, nekoga za koga se ne bi moglo reći kako je u duhovnom smislu zakržljao, i smijao sam se kada se žalio na svoju djecu: kao da su vragu ispali iz torbe, jadao se ovaj, po iskazima brojnih svjedoka, inače tolerantan i susretljiv čovjek. Vjerojatno se toj stranjskosti koju je moguće osjetiti u blizini svoje krvi ne treba previše čuditi: genetski, sve je to statistika i sve su to bačene kocke s bezbrojnim mogućnostima. I svaki će iole mudar čovjek prestati inzistirati na razumijevanju u okruženju s kojim ga ne povezuju one okom neprimjetne, duhovne niti. Lako je moguće u nekakvoj nategnutoj gnostičkoj tradiciji pomisliti da nam je dom dan samo da bismo u kontrastu spram iluzija koje smo u vezi s njime gajili snažnije osjetili posvemašnju izgubljenost. Bog bi onda bio zli demijurg koji nam na vašarištu života prodaje šarene laže, i umjesto ljubavi daje licitarska srca puna povratnih očekivanja i kompliciranih uloga što ih, odreda, valja ispuniti da bi se moglo ostati u pripadajućoj obiteljskoj ergeli.

Jedna od najgroznijih riječi je: razočaranje. Raz-očarati. Biti osiromašen ni manje ni više

nego za očaranost. Strašna riječ, čije smo dubinsko značenje svi osjetili na svojoj koži. Sve odjednom bude lišeno svoje čarolijske dimenzije, i život se počne raniti, gubeći svoju pozlatu. Svijet se odjednom sklopi kao školjka i uskrati vam sve svoje radosti. Vi znate da je unutra u oklopu onaj vječni bal, veliki krešendo proslave života, vi vidite da cvjeta cvijeće i da se oko vas roje dokazi vječne ljubavi, ali vi više ne znate onu jednu jedinu riječ koja može nagnati školjku da se otvori, vama je postalo nedostupno ono kako. Inače, sve je ostalo isto, sve je na broju, jedino što se ne zlati iznutra, kao što se sjećate da se zlatilo. Nekako, što sam stariji, sve sam uvjereniji da je ovo stanje sljepila za svjetlo koje svijetli iz dana, iz stvari, iz ljudi, iz knjiga, da je to nestajanje osjećaja za ove brojne svjetlosti zapravo živa smrt. I da su to nekada ljudi znali, da je moguće biti živ a biti mrtav, što smo mi, kao i gomilu toga ostaloga, u današnja brza, površna vremena jednostavno potisnuli i zaboravili. Pa onda nekako po osobitom dobru pamtim o one koji su nam donosili svjetlo, ili nam pomogli uočiti žarenje iz svijeta, žarenje čijem je uočavanju skoro sve od čega je sastavljen normalan život gotovo nepremostiva prepreka.

I na koncu, taj moj bratić, koji je u međuvremenu u mojim sjećanjima poprimio mitske razmjere, koji je gotovo pa lik u smislu u kojemu se u književnosti pojavljuje lik, i koji je od mladih dana predano radio na pojačavanju onog nutarnjeg svjetla što ga se svi sjećamo i što ga nazivljemo sviješću, a pojačavao ga je takvim intenzitetom da je njegova svjetlost, njegovo oduševljenje tom svjetlošću, njegov mir što ipak ima i tračaka svjetlosti u ovolikim količinama mraka, mogao prelaziti i na druge. Uvijek sam žalio što ne piše. Sve do prije koju godinu. A onda mi se učinilo da je on uspio od života napraviti Djelo, da je uspio transmutirati riječi u življenje koje nije puki stav, koje ni na jednoj točki nije opozicionarenje, za koje ne možemo reći da je predaja, koje je u svojoj ukupnosti jedno veliko, nesezonsko, cjeloživotno povlačenje od svijeta i sjedenje u vrtu i puštanje golubova, bez ambicija, osim težnje za još više mira, bez jala, osim osjećaja da je strašan ovaj rasplet čovječje sudbine na Zemlji.

Naravno da će suvremenom ironičaru što se ne usuđuje proživjeti ni jedan odgovor, koji iz činjenice da zna brojna pitanja krivo zaključuje da je nemoguće znati sve, ovako opisan čovjek izgledati kao puko hipostaziranje mutnih mističkih poriva, kao nešto što nema niti može imati utemeljenja u stvarnome životu. Stvar je u tome da postoje ljudi koji sve mogu osjetiti. I mi to znamo. Ako ikada, to je u trenutku u kojemu izdamo sebe. Tada znamo sve i to u svim pravcima. Tada sve predosjetimo. Onako kako životinje osjećaju potrebe unaprijed, kod ljudi i unatrag, s nekom mutnom neuropatskom uspomenom gena na sve bivše razorne potrebe, s dušnim kracima prosutima oko sebe onako kako su se onom džinu kada je

prolazio Požegom iz ruku malarmeovski prosule kocke, pa sad u tim kockama stanuju ljudi. E, jedan ne stanuje više u svojoj kocki. Po njega je prije nekoliko tjedana došao onaj najozbiljniji gost, kojega je moj bratić već dugo čekao na vratima, imam dojam da se za taj susret spremao od najranije mladosti, što ni mrvica nije oduzimalo smislu koji ga je barem tada nadahnjivao. Mi putujemo kroz vrijeme i onda prestanemo putovati. Kontrolor nas skine sa šinobusa koji ide unatrag, u prošlost, u vrijeme koje se zlati, gdje jedemo kruh koji se sjaji, i gdje je općenito više svjetla nego u ovoj tami koja se skuplja oko stvari i pojava. Požeško gorje, gdje svako brdo izgleda kao govedo, gdje se svaki proplanak doimlje kao debeli prostrti tepih, u svoju je utrobu primilo nesvakidašnjeg sustanara. Ja znam da on u ovome času nekome prenosi vrlo važnu poruku.

Umjesto pogovora: KAKO SMO BRANE KRSTIĆ I JA ČITALI ALANA FORDA

Iako u godinama koje su uslijedile Brane nije postao poznati umjetnik, ostao mi je mladalačkim modelom ponašanja koje mora rezultirati preobrazbom bića. Nekako nisam mislio da su umjetnici ljudi koji žive od umjetnosti kao što službenici žive od svojih zanimanja, posvećeni podjednako sitnim karijerističkim nadmetanjima kao i poslu. Umjetnik, mislio sam tada, prije svega ne pristaje na sudjelovanje u trci, opsesivno je posvećen usavršavanju svoje nutrine, od koje mora napraviti nešto kao čarobni mač uz pomoć kojega će se probiti iz začaranoga kruga jave. Brane je trenirao svakodnevno. Svirao je klasičnu gitaru i sanjao kako mu instrukcije daju najbolji učitelji i znalci instrumenta. Stanovao je čak sedam katova iznad mene, ali nisam jednu ponoć dočekao jasno čuvši kako uvježbava kompoziciju te zapne negdje već na početku, i onda krene iznova pa iznova. Ništa ne bi bilo brzopletije od zaključka da je Brane bio netaleantiran: upoznao sam tek nekoliko odraslih ljudi koji bi odoljeli razgovoru kakav je moj prijatelj iz djetinjstva mogao povesti još kao dijete. On je mogao zarana zavaljeti Bacha, čije je kompozicije svladavao i pronicao još kao osnovnoškolac. A samu svirku usvojio je posve prirodno, bilo je to nalik na uranjanje ulovljene ribe natrag u rijeku iz koje ju je rođenje u ovakvu egzistenciju upecalo; napravio je tek nekoliko poteza po gitari i postao s njom učas, maltene preko noći, jedno. Ne pretjerujem. Tada sam i sam svirao, ali kada sam vidio napredak koji je on uspio ostvariti za pukih nekoliko tjedana, objesio sam gitaru zauvijek o klin, odmah pokraj kopački. Do gitare, zapravo, do ozbiljnijeg poimanja njezinih bogatih slojeva, doslovce čitavih svjetova koje je počeo slutiti iza njezina pojavna, trbušasta oblika, Brane je bio dječak naglašeno sklon tučnjavi i iznimno beskompromisan: jednom je ušao u sukob s tridesetogodišnjakom, iako je sam bio tek osmi razred osnovne škole. Kakav je to čudan osnovnoškolac bio! Čitao je novine na engleskom, i pisao duga pisma Josipu Torbarini, tada najpoznatijem hrvatskom prevoditelju Shakespearea. Na stranu što su ta pisma često bila tek prepričani Torbarinini predgovori dramama o kojima je Brane želio raspravljati, bilo je dirljivo njegovo nastojanje da sa svijetom duha – a intuitivno ga je osjećao oko sebe – stupi u dijalog. Bilo je moguće sve, mislio je tada, pa i transformacija stvarnosti po principima mašte. Ima li u tome boljih učitelja od strogoga Bacha i nemarnoga Shakespearea? Godinama poslije sjedili smo u Gradskoj kavani i pričali o jednoj knjizi o Mozartu; autor je iznio tezu da „Mozart” nije u pravome smislu ni postojao, da su kroz njega strujale sile jače od ljudskih, da je to bio klasičan slučaj schellingovskoga tipa predikatizacije subjekta, kada netko vlastiti subjekt

popredikatizira nečim višim: Bogom, umjetnošću, idejom. Ismijavao sam takav pogled na stvari duha, smatrao ga banalnim i neodređenim, pozivao se na naše razgovore vođene još u sjeni mladosti, i kao rezultat pobrao naš prekid kontakata. Bilo je logično da ne popusti nijedan, i bilo je još logičnije da danas zbog toga ne osjetim ni mrvicu žaljenja. Ne radi se pritom ni o kakvoj übermenschizaciji nijednoga od nas, a ni našega odnosa. Bili smo došli na kraj, što povremeno svatko tko živi malkoc budnijim životom mora osjetiti prilikom kontakata, bilo s ljudima, bilo s vlastitim životom. No to je bilo prije koju godinu, i ne spada u priču, jer je čak i ne zaključuje: prije je nalik na pad nekog nemarno odloženoga instrumenta i nastalu jeku nakon što je opereta odavno završila, zastor se spustio, a izvođači radova pozaspali po svojim domovima. Naša je lauta tada zazvečala u već ispražnjenome kazalištu. No u vrijeme u kojemu nas dvojica postojimo da ne možemo više, jednoga ljetnog popodneva poklonio sam mu komplet Alana Forda, sve epizode, da budem precizniji, koje sam imao: radilo se o nekih sedamdesetak sveščića maloga formata, koje je Brane momentalno sakrio u podrum. Obojica smo razmišljali po kineski, znači strategijski: njegov je otac – koji je sam vodio brigu o Branetu i njegovima bratu i sestri, jer im je majka rano umrla (na ovome mjestu i sami shvaćate da ulazite u izvjesnu modifikaciju Pepeljuge ili neke druge, svakako junačke priče ispunjene metamorfozama protagonista), a Brane je opasno zanemarivao školu nauštrb svirke: bilo je jasno da će ili svirati gitaru ili propasti, dok će aureola visoke inteligencije, što ga je okruživala, njegovu propast učiniti tim većom i strašnijom; ubrzat će je, a ne usporiti. Svirka još kako tako, ali stripovi, razmišljali smo uglas, bolje ih je skriti, nego poslije magarac biti, i ostati bez oboje. Nije se isplatilo provocirati nove nedaće, ionako ih je bilo preveć: loše ocjene, još gore vladanje, prezir mediokriteta iz zbornice, glupo susjedstvo (simpatični, ali nepodnošljivo bedasti ljudi), prokleti hormoni, potpuna koma u kontrastu potpunoga svjetla otkrivanja svijeta. Mehanički su se zastori polako razmicali, a iza njih je pulsiralo srce žive tajne! Tko ne zna kakva to spektralizacija svijesti znade biti? Osjećali smo se obojica poput onoga hromoga vuka iz poezije Vaska Pope, i sklanjali se u svijet umjetnosti, poglavito književnosti i glazbe po znanome načelu svih ljubitelja ovoga majstora i znalca tajne drevne: „I tamo spavaj / Dok se ne zaledi lavež / I zarđaju psinke i crknu baklje / Sveopšte hajke.” Alan Ford tada je izgledao kao satirična, no posve točna slika svijeta, stripovski obrazac po čijoj je strukturi moguće gonetati tajne vladavine međuljudskih, koristoljubljem premreženih veza, s tonama humora verbalnoga, dakle kultiviranoga pedigreea u pozadini svega. Razdioba priroda po principu, tebi jedan, meni jedan, tebi dva (ruka Broja Jedan stavlja jedan novčić pokraj prvoga), meni dva (ruka stavlja dva novčića pokraj prvoga) i tako dalje, uz antologijske scene s doktorima i bolnicama – a ovdje je važno naglasiti da je četvrtina stanara naše zgrade radila u bolnici –

napravile su od ovih humorističnih opaski specifičan pogled na svijet koji je u sebi imao uračunat cinizam i dvoličnost vlasti. To je bila, ipak, nedostatna priprema za društvene mijene koje su bile pred nama. Jednoga se dana ista ona ekipa koju smo znali kao neprijeporno komunističku premetnula u ključne kanalizatore nacionalističkoga osjećaja svijeta. Na ekrane su nahrupili likovi koji su se samo kreveljili, naši domaći protagonisti takozvane (tepala si je!) „urbane” scene postali su ključne figure ove mijene. Bilo je to sablasno iskustvo, ova zamjena kožnatih jakni narodnim nošnjama. Alan Ford, začudo, time nije dobio ni mrvicu na realizmu, nego, dapače, izgubio na tone autentičnosti. On je funkcionirao kao upozorenje, kao reper nedostojna ponašanja. A za posljedicu, nažalost, nije imao devalvaciju cinizma, čak suprotno, nije, kao što se može i pretpostaviti, s njome imao nikakve veze. To ne znači da je ovaj retro-izdavački pothvat (trenutačno u Hrvatskoj Alan Ford iznova izlazi, po peti ili šesti put) financijski riskantan potez. Koliko znam, cijela naklada biva otkupljena, ili gotovo cijela, što je u ovom slučaju za nakladnika više nego zadovoljavajuće. Niti bi iz ovakvih razmišljanja na bilo koji logike dostojan način bilo moguće povezati simpatičan strip s gnusnim raspadom države i kasnijom posvemašnjom demoralizacijom u koju su svi utonuli kao u močvaru, okruženi gomilama čudovišta iz crne lagune. Bilo kako god, sam sam kupio dva broja. Nijedan nisam pročitao, zapravo dočitao. Alan Ford mi je bio dosadan, infantiln, preistinit; bio mi je, u izvjesnom smislu, zabavan, odnosno nezabavan, kao novine s vijestima iz zemlje i svijeta. S unaprijed pripremljenim lošim vijestima. Znači, predvidljiv. Kada sam neki dan ugledao jedan svezak Alana Forda, sve sam ovo znao: i da nemam, osim davna popodneva i slike Braneta kako preuzima komplet stripova, ama baš ništa što me povezuje s ovim rijetkim ispadom duha na garavim balkanskim sokacima. Da je sve to davno zatrto. Da će i ova uspomena funkcionirati kao laž. Evo, i taj Brane, gore u tekstu izgleda kao kakav bog. A radi se o sitničavu čovjeku, prijeke ćudi. Za mene možda nema ni opravdanja ni iskupljenja. Danas više ne tražim toliko inteligenciju, nego širokogrudnost! Dajem kraljevstvo za širokogrudna čovjeka ili čovječicu! Osim, ako se ovdje ne radi o klasičnome slučaju odljublivanja koje je omogućilo prepričano davno darivanje. Alan Ford? Pojma nemam. Zaista. U pubertet sam ušao brzinom svjetlosti.

Kao i u starost, uostalom. Ili u gostionicu? E, tamo sam baš ušišao, sve se dimilo. Neki od mojih frendova su voljeli ovaj strip. Međutim, godinama ga nitko nije spomenuo. Kada mi netko kaže da kupuje retro izdanja, da je, dapače, uzeo sve brojeve, brzo razgovor privodim kraju i odlazim. Zašto? Tko to zna taj je Bog, rekao bi Heidegger. Nije li prilično točno rečeno, onomad u Galileji, neka mrtvi pokapaju svoje mrtve? Vidim Broja Jedan, sad, kako kaže, rekao sam mu, Isuse, nisam neki mudrac, ali uspio sam shvatiti neke stvari, nastaviš li ovako, završit ćeš na križu! Ha, ha, Isus će na to, frajeru, jednom će se u maloj Hrvatskoj

roditelj tipu kojemu će baka i majka tepati Fritz i koji će napisati to isto: Ovaj momak bu svršil na križu! Pa šta? Pa ništa, čovječe, što se pjenuš, pusti me da i ja – svršim! Koja si ti Senka manekenka! I onda će se Grgić, onaj koji poklanja stripove po svojem gradu, koji je uvijek strahovito inteligentan, pronicav, uvijek spreman posavjetovati, a nikad zajebati, toga sjetiti i staviti nas u svoj popodnevni tekst, u skasku o uspomeni. Mene, tebe i Broja Jedan. I nekakvoga tipa koji vježba gitaru. A, njega znam, Brane! Gdje si Brane? Ne čujem te. Nije vrag da ne sviraš više?

Post scriptum

Brane i danas svira, u ovoj priči nema nikakve drame, nema nesretnih krajeva, ona prije svega odiše kroničnim nedostatkom jada. U njoj se čepovi s bočica ispunjenih uspomenama ne dižu, jer uspomene liježu s Erinijama, a s njima se nije šaliti. Moj compadre iz davnina vjerojatno u ovom trenutku naštimava gitaru, ili rasteže nove, netom kupljene žice. Nije se odao drogama, ni kurvanju, ni, a to bi bilo najstrašnije, „poštenome” radu u nekoj fabrici oliti kombinatu. Živi u Americi i prije nekoliko godina, što mi je zadnja vijest, objavio je disk s pjesmama Beatlesa odsviranih na barokni i klasični gitarski način. Ako se dobro sjećam, radilo se o Naredniku Pepperu, najpoznatijem albumu liverpulskih buba. Disk nemam, ali ne sumnjam u Branetove emocije. Beatlese, isto kao i Springsteena, voli odmalena, a svira opako. Sviranjem obrada Beatlesa kao da se još jednom vratio u djetinjstvo; mi tamo pokatkad ostavimo nešto nenaštimano, a to je Brane možda na ovaj način uglačao. Djetinjstvo se, za razliku od ruža ili paradajza, uzgaja naknadno. Nešto ubacimo, nešto, bogme, naglavačke zavitlamo van. Život plijeviti, korov tamaniti! Škole je izučio vani. Slagao je godište i upisao gitaru kod čovjeka kojega je najviše volio slušati. Diplomirao je u Njemačkoj pod instruktorskim prstima Eliota Fiska, što je ime toga čovjeka, rođena, čini mi se, u Springsteenovu New Jerseyju, radio je u Kölnu i Glasgowu, propušio se (ta je vijest zapanjila općinstvo) i počeo u dvadesetima piti rakiju. Bit će i od njega čovjeka, govorilo se po komšiluku, i na to su klimali glavama svi kojima su bitne takve perifernalije. Nikada nije spomenuo one stripove, a što se mene tiče, namjerno im više nikada (osim za fine novce) neću napisati ili izgovoriti ime. Na brodu s kojim tonem na dno mutnoga oceana nije kao ime ispisana riječ nostalgija, nego neka druga, meni sto puta ljepša, a nju vam neću odati za džabe.

Dario Grgić

Rođen 1964. u Osijeku, gdje je i umro 2023. Suradivao s mnogobrojnim književnim i kulturnim tiskanim i elektroničkim periodičkim publikacijama te na radiju i televiziji kao urednik, kritičar i esejist.

Objavio: *Romantika je roba iz uvoza* (eseji, 2013).

Biblioteka Online

knjiga 283

Dario Grgić

ROMANTIKA JE ROBA IZ UVOZA

drugo izdanje

© 2025 Marina Grgić

© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2025

Izdavač

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Krešimir Pintarić

Glavni urednik

Krešimir Pintarić

Urednik

Krešimir Pintarić

Fotografija

StockSnap / Pixabay.com

Objavljeno

19. listopada 2025.

ISBN 978-953-374-401-8 (HTML)

ISBN 978-953-374-402-5 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-374-403-2 (PDF)

ISBN 978-953-374-404-9 (MOBI)

Prvo izdanje

Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.

Knjiga je objavljena uz financijsku podršku Zaklade „Kultura nova“, Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske i Grada Zagreba. Mišljenja izražena u ovoj knjizi odražavaju isključivo mišljenja autora i ne izražavaju nužno stajališta ustanova koje pružaju financijsku podršku.